UVODNI ESEJ

3 Bernard Goršak: **Varovanje narave – pred kom ali čim?**

SMER LITERATURA

9 Ana Štular: **Pesmi**

POEZIJA

12 Jure Jakob: **Vprašaj ptiča**
17 János Lackfi: **Dve pesmi**

PROZA

21 Selma Skenderović: **Tedensko šopingiranje**

LITERATOVA BESEDA

25 Majda Koren: **Prej in potem**

NEPOVEDANE ZGODBE

27 Veronika Snoj: **Oh, ti iraški inženirji**
30 Edvard Rajh: **Bil sem otrok v »živem zidu« med Nemci in XIV. divizijo**

POGOVOR

40 Ambrož Kvartič: **Človek je bitje pripovedovanja**

PORTRET

49 Edvard Kovač: **Alojz Rebula**

IN MEMORIAM

52 Edvard Kovač: **Manci Košir (1948–2024)**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

54 Ferdinand Šerbelj: **Slikar Sebastiano Devita, utrinek v baročni deželi Goriški**
57 Karla Kofol: **Brez krčme in štacune naj ne bo nobena vas**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA

59 Nina Novak Kerbler: **Kje in kaj lahko posredujemo**

VAJE V SLOGU

62 Nina Kremžar: **Pripovedovanje in dialogi**

MUZIKOLOGIJA

66 Matjaž Barbo: ***Pogumne Blejke* - pozabljena spevoigra v slovenskem jeziku**

SEDMA UMETNOST

70 Andraž Arko: ***Betlehemska zvezda*, prvi božični film**

IZ LITERARNE ZAPUŠČINE

74 Urška Perenič: **»Dragi moj vojskujoči se bratec«, »Dragi Borček!«, »Mio carissimo fratellone!«**
78 Igor Grdina: **Med spomini in podoživljanjem**

ESEJ

81 Andrej Rahten: **»Dan, ki je pretresel svet.«**
87 Edvard Kovač: **Etična zahteva slovenskega jezika**
90 Damir Globočnik: **Kako so begunci častili Marijo Pomagaj**
99 Rolanda Fugger Germadnik: **O poročnih praksah v bidermajerskem Celju**

PREDBRANJE

106 Mihail Afanasjevič Bulgakov: **Bela garda**
108 Francine Rivers: **Upanje njene matere**
111 Alena Mornštajnová: **Gozd v hiši**
114 Petra Soukupová: **Nihče ni sam**

KNJIŽNE OCENE

116 Neža Kokol / **Katarina Gomboc Čeh: Nihče nikogar ne spozna**
117 Snežna Večko / **Branko Cestnik: Šesti pečat**
119 Ifigenija Simonović / **Majda Artač Sturman: Pesem pojem Evridiki**
120 Ifigenija Simonović / **Tone Rode: Nablus in Akordi v mozgu**
122 Bernard Goršak / **Peter Skoberne: Gozdar pred svojim časom**

KULTURNI ODMEVI

124 Ifigenija Simonović: **Ker čeprav … če prav razumem**
127 Erika Jazbar: **Religiozna poezija Beneške Slovenke Anite Bergnach**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2024, številka 3/4, letnik XXVII

UREDNICA
dr. Meta Lenart Perger

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
Kristian Koželj

OBLIKOVANJE
Sara Pančur

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Nina Brumec
zvon@celjska-mohorjeva.si
T 01 244 36 70

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
450 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izhajanje te revije v letu 2024 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Blagajna iz nekdanje trgovine na Mostu na Soči.
Hrani Tolminski muzej; foto: M. Grego.

ISSN 1408-645X

Saška Ocvirk, urednica Celjske Mohorjeve družbe

V predvolilni in predreferendumski vročici je bilo osvežujoče soustvarjati novo izdajo revije *Zvon*, ki je odmaknjena od dnevnopolitičnih preigravanj, hkrati pa nudi izjemen prostor za številne in vsestranske družbene uvide. Težko je obiti in porušiti sidrišča, ki so nam s svojo samoumevnostjo doslej dajala varnost in gotovost. Smo pripravljeni izpuliti kakšen družbeni vogelni kamen ter ga prestaviti na dvorišče, ker je lokacija pač samo stvar geografije? Ali bo hiša še vedno hiša, če kamen ostane kamen?

Dr. Bernard Goršak v uvodnem eseju poudarja, da ima človeštvo pravico in dolžnost spreminjati svet, saj na tem temelji naš fizični in kulturno-civilizacijski obstoj. A kje je meja med kultiviranjem okolja in njegovo zlorabo? Vsi naši civilizacijski dosežki so v resnici boj z naravo. Se nam je napuh kot eden najodvratnejših grehov odbil v obraz, ko spoznavamo, da kljub vsem dobljenim bitkam morda izgubljamo vojno?

Zgodbe o osamljenih junakih so sicer privlačne, a malo verjetne. Kot pravi dr. Ambrož Kvartič, je človeštvo obsojeno na skupnost, drug brez drugega ne moremo preživeti. In v svetu, ki mu temelje bolj kot »iznajdba« elektrike zdaj maje pohod umetne inteligence, se sprašujemo, kaj sploh še ostaja nepremakljivo, večno in trdno. In svojo tesnobo menda zdravimo s pripovedovanjem zgodb.

V nepovedanih odkrivamo tudi eno, ki je z leti prerasla v skoraj religiozni mit. Kje na platnu zgodovine se riše ali izgublja ločnica med pripovedkami in legendami ter resnico, ki nas gradi in osvobaja? S takimi vprašanji na Slovenskem še vedno zahajamo na polje kognitivne disonance, kjer menda žrtvujemo boljšo prihodnost vseh za lepšo preteklost nekaterih.

Toda ostajajo zgodbe in ljudje, ki se dvignejo nad to našo malenkostnost, slovesa, ki preživijo smrt, dela, ki odmevajo skozi čas. In skozi strani tokratne revije. Branje je samotna in vse pogosteje osamljena dejavnost. Je pa imenitna, če z njo uvidimo, da smo se preveč zaigrali s Kapom in Bundom ter da na inšpektorja Jožeta ne gre vedno računati. Naj bo poletje čas za branje, predvsem pa priložnost za humorni odmik in širšo sliko pred nami.

Dr. Bernard Goršak

Varovanje narave – pred kom ali čim?

Foto: osebni arhiv

O varovanju narave je pokojni profesor Tone Wraber rad dejal, da je to v svojem bistvu zgolj civilizacijski odgovor na necivilizacijska ravnanja modernih družb. Vprašanje, ali je imel ta naš mednarodno priznani botanik prav ali ne, me spremlja že vrsto let in priznam, da še danes ne vem, ali naj nanj odgovorim pritrdilno ali nikalno. Želim si verjeti, da je v človeku vendarle kaj več od zgolj hladne utilitarne preračunljivosti in prisiljenosti v popravljanje posledic svojih napačnih odločitev, in sicer šele potem, ko se izkažejo kot škodljive za njegove trenutne interese. Človeštvo ima pravico in celo dolžnost, da spreminja svet, saj šele spreminjanje sveta omogoča njegov fizični, nenazadnje pa tudi kulturno-civilizacijski obstoj. Vendar hkrati s tem spoznanjem trčimo tudi na prastaro dilemo glede meja: do kod je neko spreminjanje – kot recimo izsuševanje močvirij, sekanje gozdov, pozidava prostora, izkopavanje rudnin, kultiviranje polj z raznimi kemikalijami, izločanje in deponiranje odpadkov ter podobno – še koristno in potrebno, od kod pa se sprevrže v svoje nasprotje: zlorabo ter potencialno celo v nasilje in uničevanje.

Določitev teh meja je z vidika varstva narave izredno težavna naloga, saj je odvisna v prvi vrsti od določitve prioritet, to pa je spet odvisno od našega dojemanja tega, kaj narava sploh je, oziroma, še prej, kdo in kaj je človek. A tudi če bi kot posameznik ali skupina uspeli določiti te meje, to še zdaleč ne pomeni, da smo rešili osnovni problem: kako ta spoznanja udejanjati v vsakdanjem življenju družbe, katere del smo. Ima narava sploh kakšne njej lastne pravice in ali ima človek do narave dolžnosti, ki jih je obvezen spoštovati? Ter, če je odgovor na prejšnji vprašanji pozitiven, kdo potem določa njihovo vsebino, uresničevanje in sankcioniranje, v kolikor se ne izvajajo?

Mnogi teoretiki narave ji priznavajo ne samo vrednost, ki je sicer v prvi vrsti ekonomska, utilitarna kategorija, ampak tudi njeno intrinzično vrednoto – ki pa je za razliko od prve etična kategorija. V skladu z judovsko-krščanskim izročilom celota bivajočega (recimo temu kar vesolje) ni slučajen pojav in življenje, kot ga poznamo, ni produkt naključnih razvojnih faz t. i. evolucije, ampak je izraz volje Boga oziroma točneje udejanjena Beseda (Jn 1,3). Problemu evolucije, ki bi jo, če bi bili znanstveno dosledni, smeli imenovati teza in nikakor teorija, bi veljalo nameniti bistveno več prostora, kot mu ga lahko v tem prispevku. Eno je, da abiogeneza nikoli ni bila dokazana, prav tako ni bil dokazan mehanizem nastanka novih vrst na podlagi mutacij; ob mnogih drugih

problemih evolucijska paradigma tudi ne zna pojasniti, zakaj ne najdemo množičnih primerov vmesnih členov (tiste, ki naj bi bili najdeni, je možno razložiti z lastnim rodom); nekaj povsem drugega pa je, da sta bili zaradi prevlade te paradigme vrednost in vrednota narave reducirani (degradirani) z domene stvarnosti Božjega razodevanja na nivo golega naključnega fizičnega obstoja, ki nima nobenega posebnega ali sebi lastnega smotra (gr. *telos*).

Res je, da so nekateri teoretiki kljub temu poskušali bivajočemu pripisati njegovo lastno vrednost, ki ne bi izhajala iz Stvarnika, ampak iz njega samega. Tu naj omenimo le Heideggerja, ki je fenomen bivajočega razlagal preko biti in njegove eksistencialistične pravice, da je. Heideggerja se pogosto (morda nezasluženo) povezuje s panteizmom, torej z idejo, da je bivajoče (univerzum) edina resničnost, skrajna metafizika, neke vrste bog-na-sebi. Vendar pa gre za eksistencialistično razumevanje Heideggerja, ki je danes močno preraščeno. Veliki filozof 20. stoletja je namreč govoril o »čisti biti«, ki je onkraj tega, kar je in kar ni. Zato mu je zelo zmotno pripisovati razlago vsega iz bivajočega. Takšno eksistencialistično razumevanje biti se je namreč uveljavilo v sekularni in evolucijski paradigmi naklonjeni družbi, medtem ko je znotraj okvirjev krščanske tradicije precej drugače: pomislimo samo na odlomek Krivda človeštva, ki je del prvega poglavja Rimljanom. Osebno mi je omenjeni odlomek že vsaj 30 let eden najpomembnejših. Seže namreč v srčiko zadeve, v ontologijo bivajočega, v afirmacijo njegovega izvora, vloge, vrednosti in pomena. Gre v bistvo razgaljanja naše krivde kot tistega dela človeštva, ki ima oči, a ne vidi, kar je vsakemu povprečnemu umu razgrnjeno na dlani; ne vidi, ker ne želi videti. Videti pa ne želi, ker obstoj stvarstva nakazuje na Stvarnika, kateremu smo, če torej obstaja, dolžni poslušnost in hvaležnost. Odtod tudi naša neopravičljivost, kot pravi apostol Pavel v tem odlomku.

Zaradi tega se tudi ne čudim več (ali vse manj), ko hkrati opažam manifestacijo obeh skrajnosti: na eni je povsem instrumentalno-utilitaristično dojemanje narave, kjer se vse, kar je, vrednoti le skozi optiko uresničevanja človekovih želja in potencialnih koristi, druga skrajnost pa je – če nekoliko karikiramo – enačenje vseh živih bitij z božanstvom. Glede prve bi lahko naštel množico primerov, a naj se omejim na dva iz lastne preteklosti, ki sta se me posebej dotaknila. Po opravljenem obrtniškem delu na terenu smo se z avti odpravili domov. Peljal sem se s sodelavcem v njegovem avtu. Bil je strasten kadilec in si je zato kmalu iz škatlice vzel cigareto. Potem ko si jo je prižgal, je še enkrat pogledal v škatlico in opazil, da je prazna. V tistem je odprl okno in jo vrgel proti bližnjemu gozdu. Vprašal sem ga, zakaj je to storil. Najprej me je nemo pogledal, če mislim resno, potem je le hladno navrgel, da je škatlica pač prazna in da je ne potrebuje več. Še enkrat sem ga vprašal, zakaj ni mogel pustiti škatlice v avtu in jo odvreči v smetnjak, ko bi prišla na cilj. Samo skomignil je z rameni. Zanj prazna škatlica ni imela nobene vrednosti in zato tudi ne več pomena. A če bi bila v njej samo še ena cigareta, bi bil pripravljen to oguljeno in zmečkano škatlico prevažati še neskončno dolgo. Podobnih primerov je ogromno in niso vsi tako trivialni, kot je

bil ta, zato sem tovrstni vedenjski vzorec poimenoval »sindrom zadnje cigarete«.

Drugi primer je iz časov mojega službovanja v Kozjanskem regijskem parku. Na pobočjih Orlice, ki se razteza med Podsredo in Bistrico ob Sotli, je bilo konec devetdesetih prejšnjega stoletja na določenih odsekih najti gozdne sestoje, ki bi jih lahko uvrstili celo med pragozdove. A po vrsti t. i. celorobnih pomladitvenih sečenj v začetku naslednjega desetletja od teh gozdov ni ostalo praktično nič. Zastonj je bil vsakršni poskus argumentiranega prepričevanja pristojnih gozdarjev, naj te oddelke zaradi njihove naravovarstvene funkcije in enkratne biodiverzitete pustijo na miru. Po posekih sem pregledal štore in večina njih je imela vsaj 150, mnogi tudi več kot 200 letnic. Neprevidno sem nato v neki družbi dejal, da me srce boli, ko vidim, kako se ravna s starimi gozdovi. Čez nekaj tednov sem v bližnjem bifeju za sosednjo mizo lahko slišal, kako se porogljivo in namerno glasno pogovarjajo o tem, da ene tu v parku kar srce boli, če se sekajo drevesa. Nisem odnehal kar takoj in na naslednjih razgrnitvah gozdnogospodarskih načrtov za Bohor sem jasno izpostavil pripombo, da pomladitvene sečnje celotnih oddelkov niso edina alternativa, saj obstaja možnost izbiralnega redčenja. Najprej so mi odgovorili, da to sploh ni možno in kaj si domišljam, da jih učim gozdarske stroke. Ko sem jim z objavljenimi strokovnimi viri dokazal, da to seveda je možno, so spremenili izjavo in kot osnovni argument izpostavili, da je tak postopek morda res možen, a da je predrag in se ne splača. Torej je vsa stvar le v višini profita in ne v razpoložljivi metodologiji, sem dodal, a ostal brez vsakršnega dodatnega pojasnila. Ko sem poseke na Orlici pokazal profesorju gozdarstva Boštjanu Anku, je bil dobesedno zgrožen in je dejal, da bi odgovorni gozdarji morali vrniti diplome. Na koncu mi je bilo celo žal, da sem mu jih pokazal, kajti videno ga je očitno pretreslo še bolj kot mene. V naslednjih letih so na preostalih posekih gozdarji pustili nekaj bolnih sušic, ki jih je prvi močnejši veter seveda podrl. Menda so jih puščali zaradi »tistega naravovarstvenika iz parka – naj jih ima, da ga ne bo bolelo srce«.

Nedvomno je res, da je odtujitev ogromnega dela človeštva od procesa pridelovanja hrane, predvsem tistih, ki živijo v velikih mestih, prinesla številne s tem povezane ekološke in okoljske probleme. Nekdo, ki mora za svoje preživetje paziti na rodovitnost zemlje, čistost vode, kalivost semen, dobro stanje živali, ki jih redi zaradi hrane in zagotavljanja naravnega gnojila, obstoj opraševalcev ter gensko raznolikost kultur, se do narave ne more obnašati destruktivno, saj bi s tem uničeval biološko osnovo svojega obstoja. V to kategorijo bi z veseljem prištel tudi novodobne farmarje in velike intenzivne kmete, vendar jim, kolikor opažam, zemlja, voda, rastline in živali ne predstavljajo ničesar drugega kot sredstva za doseganje profita – predstavljajo jim nekaj podobnega, kar predstavlja lastniku tekstilne tovarne bala tekstila, iz katere je treba narediti čim več oblačil v čim krajšem času in s čim nižjimi stroški. Niso vsi takšni, res je, a premnogi žal so: spomnimo se samo na izpuščanje gnojnice po snegu ali ob bližnje vodotoke, nemogoče razmere, v katerih

pogosto redijo živali, pretirano uporabo biocidov, gnojil, antibiotikov, izpuščanje kolobarja, uporabo pretežke mehanizacije … Moj dedek je bil do svoje smrti tako kmetijsko »zaostal« in »nemoderen«, da ni dovoljeval, da bi žetev opravljali s kombajnom. Za to ni potreboval nobenih posebnih meritev kisika v zemlji ali česa podobnega: čutil je, da težka mehanizacija zemlji lahko le škodi, in to mu je bilo dovolj. Vrstna raznolikost kulturne krajine, ki so jo zaznamovale malopovršinske parcele njiv, sadovnjakov, travnikov, vrtov, mejic in ozar, je bila le samoumevna posledica nekdanjega neintenzivnega načina kmetovanja, ne pa načrtovani cilj. Pričakovati nekaj podobnega v današnjih pogojih kmetovanja je tako povsem iluzorno in zdi se, da je nadaljevanje trenda zmanjševanja vrstne raznolikost kmetijskih površin neizbežno.

Vse zgoraj napisano bi lahko povzeli z znanim izrekom: *Après moi, le deluge*. Za mano potop. Moto, po katerem je živel francoski kralj Ludvik XV. in po katerem – tako se zdi – vse bolj živi tudi sodobni človek. Najpomembnejše je, da mi gre v življenju čim bolje, četudi bodo zaradi tega mojega načina življenja posledice za naslednje rodove katastrofalne. Resnično, zame je eden največjih problemov sodobnega človeka ta, da se negativne posledice njegovih dejanj ne odražajo takoj potem, ko je dejanje bilo storjeno, da so učinki pogosto vidni šele z veliko zakasnitvijo in jih zato sprenevedajoče pripisuje drugim ljudem, drugim vzrokom in ne sebi. Če bi bile posledice vidne takoj ali vsaj kmalu po dejanju in če bi odsevale najprej ali predvsem na tistem, ki je dejanje storil, zagotovo ne bi bilo toliko neumnih in uničujočih dejanj. Povratne zanke v naravi so pogosto dolge, počasne ter zelo kompleksne, zaradi česar si mnogi krivci dovolijo, da si po pilatovsko umijejo roke in bežijo od vsakršne pravne in moralne odgovornosti.

Na to se navezuje še eno spoznanje: z razvojem tehnologij in orodij je postal delež tistih, ki so zmožni povzročiti ekološko katastrofo izjemnih razsežnosti, strašansko majhen. Kaj recimo pomaga, če 99,99 % prebivalcev neke regije živi v duhu spoštovanja narave in upošteva ekološke zakonitosti, če že samo 2 ali 3 delavci v neki kemični tovarni, farmacevtskem obratu, železarni, naftovodu in podobno lahko namerno ali zaradi napake odprejo ventile in z izpusti povzročijo okoljsko katastrofo celotne regije. Morda niti danes še ne vemo prav točno, kakšne razsežnosti so imele posledice zaradi izpusta nafte British Petroleuma v Mehiškem zalivu – da ne naštevamo ostalih ekoloških katastrof, ki so bile rezultat dejanj (namernih ali ne) razmeroma majhnega števila posameznikov. A ni treba hoditi v Ameriko in čakati, da se o hudobiji zagovornikov interesov kapitala nad interesi zdravja ljudi in narave posname film: pred le nekaj tedni je Mura v ravenskem delu Prekmurja naenkrat postala siva in smrdeča. Vemo, od kod je prišlo onesnaženje, ne vemo pa, kdo je bil tisti, ki je vanjo izpustil viške odpadkov iz bližnjega obrata. Filma o tem zagotovo ne bo, kazni za odgovorne, kot vse kaže, tudi ne. Skratka: še nikoli v človeški zgodovini ni tako zelo malo ljudi imelo tako enostavnih možnosti, da povzročijo ekološko škodo tako velikih razsežnosti.

Z leti sem postal do vsega povezanega z naravovarstvom malce ciničen: rad rečem, da sem začel kot idealist: potem ko so se mi zrušili ideali, sem nadaljeval kot pragmatik, a v zadnjih letih sem glede prihodnje usode narave in človeštva pred skušnjavo, da bi postal celo neke vrste fatalist. Od kod ta obrat? Zadeve v zvezi z varstvom narave se, kot že omenjeno, neizbežno vežejo na temeljna ontološka vprašanja o značaju obstoječega in njegovem smislu, kar pa dobiva v zadnjih desetletjih vse bolj izpostavljeno politično, kulturološko in ekonomsko konotacijo. V začetku kariere je bilo včasih prav nelagodno komu dopovedovati, zakaj sem naravovarstvenik, saj sem pogosto naletel na zaprta ušesa. Tako jaz kakor tudi mnogi moji kolegi smo pozneje nemalo presenečeni lahko opazovali proces spreminjanja tega odnosa. Prišlo je do popolnega zasuka: o ozonu, sekanju gozdov, taljenju ledenikov, izginjanju vrst, klimatskih spremembah, smotrnosti upravljanja in ustanavljanja zavarovanih območij in Nature 2000, nujnosti sprejemanja mednarodnih okoljskih konvencij ter o mnogih drugih vročih okoljskih in naravovarstvenih temah so začeli naenkrat govoriti sprva politiki in kulturniki, nato ekonomisti, v zadnjih letih pa celo verski voditelji. Omenjene teme so dobivale vedno več časa in prostora v medijih. Razumljivo me je to v začetku navduševalo, vendar ko se zdi nekaj predobro, da bi bilo resnično, potem se pogosto izkaže, da dejansko vse res ni tako krasno, kot se zdi na prvi pogled. Posumil sem, da gre pri vsem tem le za izgovor in iskanje povoda za doseganje nekih drugih ciljev ter da je varstvo okolja in narave idealen idejni okvir argumentacije o nujnosti in upravičenosti prihodnjih globalnih gospodarskih in političnih sprememb.

Resnično, zame je eden največjih problemov sodobnega človeka ta, da se negativne posledice njegovih dejanj ne odražajo takoj potem, ko je dejanje bilo storjeno, da so učinki pogosto vidni šele z veliko zakasnitvijo in jih zato sprenevedajoče pripisuje drugim ljudem, drugim vzrokom in ne sebi.

Tako se je začela moja pot, na kateri sem postajal vse bolj pozoren tudi na nekatere »teorije zarote«. V knjigi *The First Global Revolution*, ki povzema poročilo sveta Rimskega kluba, med drugim piše: »V iskanju novega sovražnika, ki bi nas (globalno) povezal, smo prišli na idejo, da onesnaženje, grožnja svetovnega segrevanja, pomanjkanje vode, lakota in podobno dobro ustrezajo temu namenu. /.../ Vse te nevarnosti je povzročil človek /.../. Pravi sovražnik je torej človeštvo samo.«[1] Okoljski problemi so z leti postali temeljni kamen oziroma stalna mantra agende o nujnosti vzpostavitve novega svetovnega reda, v katerem je človek »pravi sovražnik« in zato niti ne bo nič narobe, če se svetovno prebivalstvo kmalu bistveno zmanjša. Klima se spreminja, seveda, saj se je vedno. A povečane koncentracije CO^2 so posledica teh sprememb in ne njihov vzrok (o tem je na spletu kljub cenzuri dostopnih dovolj

[1] Alexander King in Bertrand Schneider, *The First Global Revolution*, New York: Pantheon Books, 1991, str. 115; prevod je delo avtorja prispevka.

verodostojnih virov). Spremembe se dogajajo predvsem zaradi drugih, naravnih (sončevih) ciklov, h katerim pa, resnično, svoje prispevajo tudi antropogeni vplivi – čeprav ne v odločilni meri. V preteklih desetletjih so bile temperature nadpovprečno nizke in zdaj postajajo povprečne. Mnoge stare karte predstavljajo Grenlandijo (dobesedno zeleno deželo) kot območje z bogato floro in favno. Znano je, da so Rimljani v provinci Britaniji pridelovali vino severno vse do Hadrijanovega zidu.

Ob praznovanju 50. obletnice združenja nemških parkov (2013) sem bil povabljen kot gost iz Slovenije. Dobil sem priložnost kratko spregovoriti na zaključni slovesnosti. Dejal sem, da upam, da čez 50 let parkov ne bo več, ker ne bodo potrebni, saj se bo človek znal trajnostno obnašati zunaj in znotraj nekih navideznih mejah. Moje besede so več kot očitno prazno obvisele v zraku. Nobene reakcije med poslušalci, bilo je le nekaj začudenih pogledov, češ o čem sploh govorim. Za vse okoljevarstvenike, ki se lepijo na ceste ali uničujejo umetnine, da bi tako protestirali proti uporabi fosilnih goriv, nimam niti najmanjših simpatij. Tudi sicer med kolegi naravovarstveniki nisem vedno naletel na razumevanje: še ko je to bilo naravovarstveno heretično, sem zagovarjal uporabo jedrske energije, saj ima v primerjavi s pozidavo rek za hidroelektrarne ali slemen za vetrnice veliko prednosti. Neposredni okoljski problemi so razmeroma majhni in obvladljivi (srednje radioaktivni odpadki), res pa je, da so potencialni lahko zelo veliki. Osebno verjamem, da je tu tehnologija tako napredovala, da tudi neka Fukušima ni več mogoča.

Ko sem v Kozjanskem parku vodil naravoslovne dneve za osnovnošolce, sem jih običajno vprašal, zakaj park imenujemo zavarovano območje oziroma pred kom ali čim to območje varujemo. Pogosti odgovori so bili, da zato, ker se tu ne sme loviti, sekati dreves, graditi, škropiti njiv, imeti podjetij in podobno. Rekel sem jim, da to nikakor ne drži, da se vse to lahko počne, vendar do neke mere, ko to za naravo še ni škodljivo. A zakaj se teh meja noče spoštovati, je bilo moje retorično vprašanje. Odgovoril sem, da zavarovana območja ne varujejo pred ničemer drugim kot pred človeško neumnostjo, kajti prostovoljno sami teh meja nočemo spoštovati. Zakaj ne? Ker je, z besedami Dietricha Bonhoefferja, človeška neumnost neizmerna. Drugega odgovora žal ni.

Ali je torej profesor Wraber imel prav s svojim videnjem varstva narave? Žal, najverjetneje da. Vendar to ne pomeni, da si bom nehal prizadevati za resnično, avtentično naravovarstvo. Zakaj? Ker je vera, da je svet ustvaril Stvarnik, da je naravo-varstvo v svojem najglobljem pomenu stvarstvo-varstvo ter da je to ena mojih temeljnih dolžnosti do mojega, našega Stvarnika, močnejša od skušnjave cinizma.

Ana Štular

Pesmi

Zvijem

Zvijem ti cigareto.
Govoriš o tem,
kako si hvaležna za vse grame.
Za vse lajne.
Gledam ljudi pri sosednji mizi.
Ugotavljaš, če sva imeli istega kriminalista.
Tvoj vlak odpelje pred mojim avtobusom.

Zvijem ti cigareto.
Ti razlagam o tem,
kako sem dobra zate.
Ker ne pijem.
Ker ne kadim trave med vikendi.
Kavo plačaš z mojim denarjem.

Zvijem ti cigareto.
Poveš, da pogosteje gledaš zvezde,
odkar ste se odselili.
Povem, da brez očal zvezd ne vidim.
Na sprehodu ti svetim s svojim telefonom
in ugotovim, da te mokra trava ne moti.

Zvijem ti cigareto.
Pri sosedih prižgejo luč,
na balkonu dve novi preprogi.
Ne bereš, ne berem.
Po vsem tem le imava
nekaj skupnega.

Rezanje udov

Ostala bom tiho.
Oziroma, postala bom tišja.
Od zdaj stremim k misterioznosti.
Dovolj sem bila slišana.

Zavidajo mi glas,
včasih mi zavidajo jezik.
Predvsem način, kako ga uporabljam.
Predrzno. Spontano.

Pišem lepe pesmi o slabih stvareh.
O njih.
In če bi lahko, bi mi verjetno odrezali roke.
Prepovedali pisanje.
Ker povem preveč in
govorim o tistem, kar naj bi ostalo
zamolčano.
Ker pišem iz svoje perspektive.
Tako vse postane grše.

Zdaj stremim k misterioznosti.
Ne bom več delila
sebe.
Roke si odrežem sama.

Izliv

Gore so oranžne
in sneg z njih sem že zdavnaj popila.
Žvečim in med zobmi mi ostajajo
trske.
Pojedla sem svet.
Pojedla sem človeštvo,
z njim vse interese.
Po želodcu se mi valja oder,
poezija je že v črevesju.
Iz ust mi rastejo veje.
Plodne trske.
Nekatere stvari nikoli ne bodo izginile.
Umetnost se izliva v kanalizacijo.

O poeziji Ane Štular

Ana Štular je vse življenje zapisana umetnosti in kulturi, predvsem sodobnemu plesu, kar preseva skozi njene pesmi, ki so precej zrelejše od običajnega pesniškega diapazona srednješolske poezije. V njenem ustvarjanju je nekaj presenetljivega, česar ni mogoče povsem definirati. Ko že pomisliš, da se bo katera od pesmi končala v pričakovanem koncu, se zgodi obrat, premolk, zasuk, ki nekoliko zamaje znana tla in pesem razpre dialogu.

Zrelost njenega literarnega ustvarjanja so večkrat potrdile tudi strokovne komisije, med drugim je še kot osnovnošolka prejela Župančičevo frulico, leta 2023 pa se je komajda šestnajstletna uvrstila med pet finalistk nacionalnega natečaja mlade literature Urška, kar ni prav pogost dosežek.

V glavnem gre tudi za zelo vešče spisane pesmi s sočnim, širokim jezikom, ki spretno krmari-jo med montažo, dia-/monologom, slikovitimi podobami in se poigravajo z menjavami ritma, kar prinaša občutek razplesanosti jezika. Prav že omenjeni nepričakovani obrati pa velikokrat pridejo z roko v roki s suhim, skorajda ciničnim, a vendarle subtilnim humorjem, ki predvsem v bolj izpoved-nih pesmih ustvari ravno dovolj potrebne distance, da pesmi ne zdrsnejo v pretirano afektiranost in razčustvovanost.

Ob prebiranju Aninih pesmi se težko znebimo občutka, da je ob nespornem talentu na svoji ustvarjalni poti srečevala dovolj kakovostne mentorje, ki so znali izčistiti njen kreativni izraz, ob vsem povedanem pa tudi z vese-ljem pričakujemo njen prihodnji razvoj.

Kristian Koželj

Foto: osebni arhiv avtorice

Ana Štular je 17-letna dijakinja iz Kranja. Vse življenje se že ukvar-ja s kulturo – s sodobnim plesom, glasbo, lutkarstvom, stripom, fo-tografijo in filmom. Ko ima čas, piše pesmi – za dušo. Rada hodi v gledališče in po kavarnah. V življenju želi uspeti kot človek, ostati radovedna, biti svobodomiselna.

Jure Jakob

Vprašaj ptiča

1

Naj bo veter, ki prečisti zrak.
Sonce naj prebije oblak.
Naj posije in pogreje,
naj se ptič odžene z veje
in zapoje v zimski dan
o tem, kako ni nič zaman.
Še je zima. Naj bo sneg.
Droben hip – in cel vek.
Ko se zdi, da mine,
ptič poskoči – nič ne izgine.

2

V zrak poslan okleva,
od daleč drobna, uboga reva.
Kdo je ta,
ki dolgo trepeta?
Na tla bo padel, se ti zdi,
ko napenjaš in pripiraš oči,
ko se oziraš stran in v strah –
dvignil se je kakor prah.
Bojiš se vdiha, ušel bi bitki,
a drobno bitje je na nitki.

3

Odškrne vrata Gospodar neba –
ali pa je oko lažnega boga.
Je to luč in znak
dobrote, ki jo mrak
zastira v privid?
Je satelit,
ki se vrti okoli niča,
ali nebeški brat, ki zate priča?
Ptič vztraja, prhuta in čivka – on,
kljunček, ubožec – drobni zvon.

4

On leta vsepovsod, čez polja v mesto,
hrib oprhne s perutničko, cesto
najde, ki pelje ven na tuje,
in ko si škorenjce obuje,
brede v živo vodo, dal
se bo voditi slutnjam iz višav,
skakljal do kamnitih sten v gori.
Glej, kako stoji, ob zori,
čudi se, a ni upehan in nič ne čaka –
o le naprej, v odprte roke zraka.

5

Ne okleva, s krempeljčki poprime
mrzli in prišiljeni zob zime
in odleti z njim v čiste kraje.
Tu naj človek raje
ne upa, če živi v veri,
ker ogoljufan up stisko postoteri,
ugrizne pa še globlje kakor zver.
Ptič ne ugovarja, pač pa leti v smer,
ki ne goljufa – tja, ne nujno više.
A poslušaj: pada sneg, zob melje tiše.

6

Skoz zmrznjeni sneg kljuva in išče –
to majhno, skuštrano pišče
trka ob zid, se obrača, kakor da hoče
leteti vzvratno, najti, kar ni mogoče.
Ptič pa kar kljuva. Ne, ne kljubuje,
ni proti, ampak zavezan, da kuje
mrzlo železo, vdan, zaprisežen,
ponižen in trden in prožen kot gleženj.
O noga, kam gre korak?
Je pot in potem, je misel in – mrak.

7

Kak večer prav zmešano čeblja,
kot moker čevelj, ki mu pot ne da,
da bi se ustavil, posušil. Zeva kljun,
in ven prihaja negotovost, neplačani račun
življenja – še ptiču se zvrti.
Ptič, ki poje in rad leti,
a nocoj so se mu dobra majhna krila
skrila.
Cela noč palača, hladna in črna –
kamen do zore, pogača brez zrna.

8

Krila so od znotraj narejena iz zlata.
To ve edino ta,
ki gleda s potrpljenjem – ki ne mine.
Svetla sila prakovine,
goreče zgubana, pregola dlan.
Poglej ga, zdaj, ko dan
odhaja čez večerno mejo
in se ti misli in namere trejo
v motnem mlinu, pred stiskalnico noči:
glej ga in glej in – ptič žari.

9

Kdo se stran ozira,
ko ga grabi mrak? Iz katerega izvira
pije, kadar pride suša?
Kje naj duša
vzame moč
za nedogledno, prevsakdanjo noč?
Kako nebo plehko ob tla,
kako veseli črv maha z dna srca.
Kaj storiti, ko ni nič?
Reci, odgovori, ptič.

10

Veter je razmaknil zrak
in ptič je skozi svetel trak
luči švignil nekam za drevo,
ki se maje, upogiba veje, dviguje v nebo,
kot da gre za njim, čeprav stoji
na istem mestu, in le ti
vidiš razliko.
Gledaš sliko,
ki drsi, a ne izgine – zvok,
veter – in od nekod ščebet otrok.

Foto: Borut Kranjc

Jure Jakob je bil rojen l. 1977 v Celju. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je doštudiral filozofijo in primerjalno književnost. Od l. 2006 je samozaposlen v kulturi, pesnik, občasno prozaist, še bolj občasno kritik in recenzent. Doslej je objavil sedem izvirnih pesniških zbirk za odrasle in štiri za otroke ter eno knjigo prostih spisov. Prejel je nekaj nagrad, med drugim nagrado Prešernovega sklada. Živi in dela v Savljah v Ljubljani.

János Lackfi

Dve pesmi

Ki ne morejo

In če obstaja vstajenje, komu bodo potem pripadale
vse skupne zlate rezerve ZDA?
No, in naklonjenost lahkoživih deklet,
z drogami pridobljeni užitki,
kdo bo posrkal ostrige, šampanjec,
kaviar celega sveta?
Kdo bo lahko dal diamant
Koh-i-noor v svojo krono?
Kdo bo lahko postavil tablo
ZASEBNO OBMOČJE na Eifflovem stolpu
in kdo bo lahko kot mecen hodil gor in dol
iz ene sobe v drugo v vseh gradovih
ob Loari in v dolini Rena?
Kdo opravil testno vožnjo
najnovejšega Ferrarijevega modela?
Kdo bo lahko pojedel štiriindvajsetkaratni
pozlačeni biftek v restavraciji
z milijonom Michelinovih zvezdic?
Kdo popil letnik
1596 Château-Lafitte, ki ga zdaj
hranijo v super tajni kleti?
Kdo bo dobil kamen modrosti?
Kdo Kolumbovo jajce?
Kdo bo ujel zlato ribico?
Če iščeš večno življenje
v kraljestvu pravljic in šal,
boš res dolgo trkal.

Če imaš Boga za bolj spretne
vrste čarovnika,
ki bi rad s trikom dosegel,
da bodo nadmilijarde ljudi,
ki so kdajkoli živeli na Zemlji,
imele dovolj prostora
v nekem prebrisanem gostišču
ali v dubajskem nebotičniku,
potem si ga z nekom pomešal.
Zakaj množiš z dva ali s tri
svojo fantazijo,
ko bi moral uporabiti neskončnost?
Če si večno življenje predstavljaš
kot nekaj znanega, le delaš prispodobe.
V svoji končni domišljiji skušaš ukrotiti
neskončno, nepredstavljivo.
Sicer je Jezus tudi to storil za nas.
Večno življenje je gorčično zrno, sol, kvas,
nekaj, kar je neprimerno več od sebe,
kar pomnoži okus, volumen stvarnosti.
Oh, in to so vse le prispodobe za najbolj očitno od vseh očitnosti,
ki je ne moreš doumeti
in ki jo živi Bog
z ljubeznijo, neverjetno,
pripravlja zate kot darilo.
Torej le ugibaj,
z mirom tistih, ki ne morejo,
predvsem pa se nauči hrepeneti.

Prevedla Zsolt Lukács in Jure Jakob

Zgoščen

Vstaneš in tvoja prva stvar je,
da zaželiš svojim učencem mir.
Ko ga zaželiš ti,
to ni le želja izmed željic,
ampak mnogo bolj
ustvarjanje miru, izžarevanje miru,
saj ga imaš res v svoji lasti,
ne da le govoriš o tem.
Ne da hrepeniš po njem,
kot mi, ki pač rabimo malo miru,
oh, kot kak grižljaj kruha,
saj kje pa dandanes sploh kaj takega še najdeš?
Manjkajoče blago; kakšno manjkajoče blago, razkošje!
Le kdo pa ima še čas biti pri miru,
ko pa lahko vsepovsod
opazuješ le nemir,
zaradi česar je človek čisto živčen, obenem
pa se ima za tako zelo pomembnega …
Včasih prav besno zahtevamo ta mir
in bi najraje prelili
kri nemirnih, da bi bilo vsem jasno,
kakšni prekleti ljubitelji miru smo.
Ti pa si sam s seboj,
mir prineseš v sebi
in v svoji vreči ga imaš še in še.
Vlačiš ga od onkraj smrti,
saj to je pravi mir,
ni preprosta traparija,
to je onkraj tiste polomije,
ki po nevihti nastopi kot zatišje.
Tvoj mir ni varianta Barbike,
ni osiromašena resničnost,
mehkoba mirnodobna.
In od smrti je ta mir močnejši,
radost je polnega bivanja.
Mir, ki je vse vojne
že premagal.

Mir je spokoj moči,
trden granit, ne prašni apnenec.
Mir ni tostran strahu,
ampak onkraj, z njim se je spopadel
do krvavega potu. Strah mu
komaj kaj novega pove.
Mir ima roke in noge, meso in kosti.
Ta mir ne govori v zrak,
po drugi strani pa govori
v isti zrak,
kot mi vsi,
deluje iz zgoščenega materiala,
otipljiv in viden,
jé ocvrte ribe,
čeprav lahko biva brez jedi.
Takega miru ne morem
dobiti za nek drag denar, od daleč stran.
Kar se da za drag denar dobiti, od daleč stran,
to mi le jemlje mir,
dela me nemirnega.
Le mislim si, da kupujem mirno
uživanje, v resnici so me pa dilerji ogoljufali,
podtaknili so mi nečisto robo.
Mir prihaja od mnogo dlje
in je mnogo dražji.
Mojster ga je pripeljal čez pekel
in za to dal svojo kri.

Prevedla Zsolt Lukács in Jure Jakob

János Lackfi (1971, Budimpešta) je pisatelj, pesnik, prevajalec in urednik. Napisal je več kot trideset knjig, polovico za odrasle, polovico za otroke, in jih več kot trideset prevedel iz francoščine. Izdal je štiri zgoščenke svojih uglasbenih pesmi. Sedemnajst let je poučeval na francoskem oddelku Katoliške univerze Pázmánya Pétra. Od leta 1999 je urednik revije za svetovno književnost *Nagyvilág*. Od leta 2003 do leta 2011 je bil član upravnega odbora madžarskega Društva prevajalcev. Prejel je več nagrad, med drugim nagrado Attile Józefa in nagrado Prima Primissima. Z ženo in petimi otroki živi v Zsámbéku. Pričujoči izbor pesmi je iz zbirke *Zakaj bog dopušča?* (*Miért engedi isten?*), ki jo je leta 2024 založila katoliška založba Szent István Társulat.

Foto: osebni arhiv pesnika

Selma Skenderović

Tedensko šopingiranje

Saj ta soba sploh ni slaba. Na začetku leta sva sicer imeli nekaj težav s hladilnikom, potem ga je hišnik popravil. Parket je uničen, to ja. In vse je staro. Verjetno je zaradi tega tu vedno zatohel vonj, ko vstopim. Če si dlje časa v sobi, se tako ali tako navadiš nanj. Posodo in večino hrane sva morali natlačiti v omarico na hodniku. Pa ja. Da imam zdaj vse police prazne. Sploh nimam toliko stvari, vse bi jih lahko zložila v en predal. Ampak to je njena logika. Noče, da nama tukaj še bolj smrdi. Drugače pa sem absolutno na boljšem, kot sem bila prej. Zdaj imam svojo pisalno mizo. Osnovno šolo in gimnazijo sem končala brez nje. S sestro sva si vedno delili sobo. V prvem stanovanju v Sloveniji je bila velika, a se mami in očetu ni zdelo potrebno, da imava pisalno mizo. Dovolj je bila jedilna v dnevni sobi. Eno leto po prihodu v Slovenijo smo se preselili v drugo stanovanje. Lastnik stanovanja je iz shrambe improviziral otroško sobo. Široka je bila dva in pol moja koraka, dolga štiri. V njej sva imeli kovinski pograd in dve majhni omari brez vrat. Vedno je smrdela po vlagi, ki se je nabirala v kotih nad in pod oknom. Nosila sem samo oblačila z vrha kupa, ker so tista na dnu smrdela po vlagi. Večinoma sem se učila stoje ob oknu. Med omaro na levi in omaro na desni je bilo ravno dovolj prostora za še nerazvitega otroka. Rok seveda nisem mogla iztegniti. Največji problem je bil v tem, da je bila okenska polica premajhna, da bi lahko nanjo odložila učbenik ali zvezek. Tako sem med učenjem ves čas stala z vsemi materiali v rokah. V osnovni šoli je še šlo, v gimnaziji so se stvari zakomplicirale. Premaknila sem se na tla med pogradom in vrati. Pol koraka. Desno roko sem imela ves čas na pol privzdignjeno, da me ne bi tisti, ki vstopa, udaril z vrati. Nedoločeni integral je operacija, ki deluje obratno kot odvajanje. To pomeni, da je nedoločeni integral funkcije *f* enak tisti funkciji *F*, katere odvod je enak dani funkciji *f*. Oče je vedno grozil, da nama bo dal vrata s tečajev in jih odnesel v klet, da se ne bova mogli več zapirati. Leta 1890 je na Kranjskem nastalo katoliško-politično društvo, iz katerega se razvije katoliška narodna stranka, ki se leta 1905 preimenuje v SLOVENSKO LJUDSKO STRANKO (SLS). Moč črpa iz kmečkih množic, pod vplivom krščansko-socialnih idej, pritegnila pa je tudi velik del delavstva. In jih je. Potem ni bilo vrat. Gosti, televizija, kreganje. Vse se je slišalo. Nastanek vodikovega cianida – ko cianidi pridejo v stik s kislino, se pretvarjajo v HCN (izjemno strupen plin). Ne on ne mama nista verjela, da se učim. Mislila sta, da si izmišljujem. Tip, ki je končal samo osnovno šolo. Polpismen, polpismen. Moram pohiteti, zamudila bom avtobus. In ženska, ki mi je vse življenje govorila, da se preveč delam, da sem pametna, da se bom imela pravico oglasiti, ko bom dosegla vsaj to, kar je dosegla ona – prav dober uspeh na splošni maturi.

Populacija je skupina organizmov iste vrste ob istem času na istem območju, ki se med seboj dejansko razmnožujejo. Uči se, da ne boš kot oni, ko gremo mimo Arlindinega očeta, ki pobira smeti, in njegovih sodelavcev. Uči se, da ne boš kot mi, ko me pri desetih pelje s sabo v službo in mi v garderobo čistilk prinese dva kosa kruha in marmelado. Vzemi banano iz moje omarice, mi reče. Samo se ti uči, mi pravijo njene sodelavke. Drži se knjig, pravi teta, pravi stric. Da ne bom kot oni. Jaz ne bom kot oni. Poleti se vpliv toplih zračnih mas razširi daleč proti severu in povzroči škodo na žitnih poljih v Osrednjem nižavju, pozimi pa se vpliv mrzlih zračnih mas razširi daleč proti jugu ter povzroči veliko škodo na nasadih subtropskih kulturnih rastlin v Osrednjem nižavju. Jaz si ne bom kupovala najcenejšega mleka. Mene ne bodo bolele noge zaradi dela. Jaz ne bom imela krčnih žil. Ne bom vstajala ob petih zjutraj. Jaz bom imela dobro službo. Ljudje me bodo spoštovali. Mene bodo spoštovali.

Evo ga, prihaja. Petnajst minut do Hoferja. Kupila bom samo tisto, kar lahko prinesem. Kartica v žepu. Naj gredo ti kar pred mano, bom stala. Kartica. Kartica v žep. Slušalke. Slušalke. Kje imam slušalke? Ko si dam slušalke v ušesa, ne razmišljam. Očetu bom morala reči, da si bom od zdaj naprej sama plačevala naročnino za telefon. Nima smisla, da onadva z mamo dobivata moje položnice. Še tri postaje. Tu spet nekaj gradijo. Delavci so verjetno naši. Slovenci so fini, oni delajo v pisarnah. Pod klimo. Tudi jaz bom imela klimo. Glej to babico, kako se gura. Počasi, počasi. Samo počasi, vsi bomo šli dol z avtobusa. Počasi. Čez prehod za pešce. Leva, desna. Ni avtov. Mimo rampe in Tedija. Moram vzeti voziček. Imam dva evra? Imam, evo. Dva evra. Pozdravi moškega na vozičku. Mogoče mu lahko dam nekaj drobiža. Bom potem. Ko vrnem voziček. Vhod, vhod. Spet so nekaj spreminjali. Sadje in zelenjava sta bila zadnjič nekje na sredini, zdaj sta pri vhodu. Štiri jabolka. Štiri banane. Ne bom vzela vrečke. Ja, ne bom vzela vrečke. Pa kaj se je ta zdaj tu postavila z vozičkom. Gospa, ne bo zmanjkalo pomaranč. Samo dve bom vzela. Dve. Paprike so spet podražili, dovolj nama bo ena. Ena za rižoto. Kristalka je v akciji. Evro pet centov. Paradižnik je predrag. Čebulo bom vzela kdaj drugič. Ja, drugič. Pretežka je, ne bom mogla vsega nesti do študentskega doma. Glej, spet so razbili olje. Nihče ne pazi, kaj dela. Bodo že drugi pospravili za mano. To ni moje delo. Ni moje delo. Zakaj jih kritiziram? Kot da sama ne bom samo preskočila razbite steklenice in šla vzet konzervo gob. Pesto. Lahko pesto. Ne, alkohola ne. Jaz ne pijem. Meso je predrago. Puranje kocke bova morali razdeliti v tri vrečke. Na koncu se bodo itak pokvarile. Nimava skrinje. Ne bom ves teden jedla enega in istega. In kdo bo to pripravljal? Niti ona noče kuhati, ko jo drugi gledajo. S to kuhinjo so pa tudi sami problemi. Ena kuhinja v celem nadstropju, za nas dvajset. Zjutraj si eni vedno kuhajo kavo, potem pride čistilka in pusti svoja vedra in krpe tam, dokler ne konča z izmeno. Niti jajca si ne moreš skuhati v miru, ne da bi se ti za vrat nakačil nek tip, ki ne pozna koncepta osebnega prostora. Čez rame ti začne jemati krožnike s skupne police. Ko ga pogledaš postrani, se začne še pogovarjati s tabo, čeprav ne ve niti, kako ti je ime. Jajce bi najraje pustila na štedilniku, ker sem tesnobna in nočem stati zraven njega naslednjih deset

minut, ampak ne morem. Zdaj sem se navadila premagovati svoje strahove. Morala sem se navaditi. Vedno sem tesnobna. Vedno. Samo pretvarjam se, da nisem in upam, da nihče ne bo poštekal. Ponavadi poštekajo samo tesnobni. Ne vem, kdaj se bo vse to nehalo. Verjetno se ne bo. Iskreno.

Stanje je drugačno edino ob vikendih. V študentskem domu ob vikendih ni veliko ljudi. Ni čistilke, ni hišnika. Lahko kuhaš v miru, ampak ne moreš jesti, ker si preveč osamljen, da bi imel tek. Treba je jesti, tudi če nočeš. Riž. Tone riža z zelenjavo. Morala bi se odseliti. Ne bom zdržala tako. Morala bi biti hvaležna. Kje bom dobila cenejšo namestitev? Mama in oče imata prav. K njima se ne smem vrniti. Niti začasno.

Sir moram še vzeti. Jogurt trideset centov. Dva maslena rogljička. Da bom imela za potem. Otroci. Razvajeni otroci. Zdaj, seveda, ne bodo pobrali te sirovke, ki jim je padla na tla. Še vračajo jo nazaj! HEJ! Kaj delate! Tudi ti zase mislijo, da so dobri starši. Ja, samo za roko jih odvlecite do blagajne. Ni jim treba reči, da je to narobe. Da se tega ne sme. Naj tega več ne počnejo. Verjetno ste molčali tudi, ko so razbili steklenico olja. Bodite še naprej tiho. Tiho. Taki bodo potem moj priimek pisali s č. Ne bom imela otrok. Ne!

Sem vse vzela?

Na tej je ženska, bom šla raje sem. Zdaj vzamem petdeset evrov iz denarnice. Dam si jih v žep, ja. Hitro. Moram spraviti vse to na trak. Ja, gospa, ja. Takoj ločite svoje stvari. Mogoče boste po nesreči plačali še mojo papriko. Kje imam cekar? Vem, da sem ga vzela. Aha, tu je. Dober dan. Hitro, hitro. Bom potem pospravila v cekar. Važno, da vse spravim najprej nazaj v voziček. Čustva (emocije) so procesi, ki izražajo človekov vrednostni odnos do zunanjega sveta ali do samega sebe. Pojavijo se v okoliščinah, ki jih ocenimo kot pomembne. Potim se, potim se. Se že potim. Super, vsi me gledajo. Naj gledajo. Zina, kaj te briga? Naj te gledajo. Dvaintrideset evrov sedemnajst centov. Dam petdeset. Ja, imam. Samo, da pogledam. Evo, sedemnajst centov. Hvala, enako. Sem se bom postavila z vozičkom. Počasi. Vse bom uspela narediti. Denar nazaj v torbo. Račun tudi v torbo. Na dno cekarja konzerva, sir, sadje. Na vrh solata in maslena rogljička. Rogljička. Rogljička. Super, lahko grem. Moram vrniti voziček. Rekla sem, da mu bom dala drobiž. Mah, tudi jaz delam. Meni nihče ne podarja ničesar kar tako. Ampak, on je na invalidskem vozičku. Mu bom dala, ko bom imela več. Tako, ko bom imela več. Zdaj se mu moram nasmejati. Zakaj bi se mu nasmejala? Saj ni retardiran. Ma jaz sem retardirana. V redu, samo majhen nasmeh. Hitro, hitro. Ne morem več razmišljati o tem. Preveč razmišljam. Moram nehati. Kar po travi bom šla, da ne zamudim avtobusa. Joj, ta vrečka je pretežka. Nimam kondicije. In ne znam se primerno obleči. Kakšna gužva je tu. Sovražim gužve. Sovražim ljudi. Avtobus prihaja. Kartica v žepu. Naj gredo ti kar pred mano, bom stala. Kartica. Kartica v žep. Slušalke. Slušalke. Kje imam slušalke? Ko si dam slušalke v ušesa, ne razmišljam. Ko pridem domov, hah, domov, bom najprej razporedila to, kar sem kupila. Potem si bom malo odpočila in nekaj pojedla. Danes moram dokončati seminarsko pri socialni antropologiji. Moram se vpisati na seznam za pranje perila. Moram pospraviti sobo. To je samo šest stvari.

Samo počasi. Najprej moram spraviti to vrečko z avtobusne postaje pred domom v sobo, ne da bi se zadušila. Če pa so povsod. Gledajo z balkonov, z oken. Sedijo pred vhodi domov, sedijo na klopcah. Ne morem. Jaz imam tega dovolj.

Na koncu mi bo Ljubljana postala domačna. Saj sem večino časa tukaj. Vem, v katerih kavarnah se dobi poceni čaj. Vem, v katerih pekarnah ne prodajajo svinjskega mesa, čeprav ne verjamem prodajalkam. Verjetno se mi lažejo, da bi kupila čim več. Vem, v katerih frizerskih salonih je striženje najcenejše. Zdaj se tukaj znajdem tudi brez zemljevida.

Stop. Pritisni stop. Stop. Vstani, ustavil se bo. Samo počasi. Naj gledajo. Kaj me briga. Vsaj vhodna vrata doma so vedno odprta. Ključ. Dvakrat moram obrniti, dvakrat sem zaklenila. Najprej moram razporediti to, kar sem kupila. Potem si bom malo odpočila in nekaj pojedla. Večcelični organizmi se temeljito razlikujejo od enoceličnih organizmov. Pri enoceličarjih se vsi življenjski procesi odvijajo v eni celici, večceličarji pa imajo različne specializirane celice, ki opravljajo posebne naloge.

Selma Skenderović (2001) je študentka slovenskega jezika in primerjalne književnosti, od nedavnega tudi urednica antologije sodobne slovenske kratke pripovedi mladih avtorjev in avtoric (*Polževi razmisleki*, 2023). Poezijo in prozo objavlja na različnih literarnih platformah in v zbornikih, kot so *Poetikon*, *Mentor*, *Kralji ulice*, *Vrabec anarhist* ter literarna priloga *Latice*, ki jo izdaja Bošnjaška kulturna zveza Slovenije. Sodeluje pri raznih medkulturnih in mednarodnih projektih, v okviru katerih ozavešča javnost o večji strpnosti do tujcev, npr. *Medkulturno sobivanje*, *Iniciativa za tuje študente*, mednarodno obmejno srečanje *Forum Tomizza*. Je dvakratna dobitnica nagrade blisk (2020, 2021), ki se podeljuje v sklopu Šinkovčevih dnevov poezije. Kot najmlajša avtorica je pri 19 letih zmagala na Festivalu mlade literature Urška 2020. Leto pozneje je izšel njen kratkoprozni prvenec *Zakaj molčiš, Hava?*, ki je že preveden v angleščino, črnogorščino in bosanščino. Javna agencija Republike Slovenije za knjigo je Selmo Skenderović kot mlado pisateljico z njeno knjižno prvenko izbrala za projekt Readers of Europe 2022, oktobra 2022 je bila avtorica nominirana za nagrado mira, novembra 2022 pa je bila njena knjiga nominirana za najboljši literarni prvenec. Leta 2023 je na knjižnem sejmu v Sarajevu prejela nagrado za najboljšo mlado avtorico. Njena zgodba je vključena tudi v evropski projekt Story Valley, ki mlade spodbuja k iskanju in obnavljanju zgodb različnih kultur in obravnavanju migracij.

Foto: Valentina Tomažinčič

Majda Koren

Prej in potem

Varšava, sobota, 25. maj 2024

Z Damijanom zajtrkujeva v hotelu Gromada v Varšavi.

Danes naju čaka še en nastop, tokrat v palači znanosti in kulture, le ulico stran od hotela.

A naj se vrnem v oktober leta 1982. Nazorjeva ulica v Ljubljani. Povzpnem se v prvo nadstropje stare hiše, potrkam na neka majhna neugledna vrata.

»Kar naprej!« zaslišim prijazen klic iz notranjosti.

Vstopim v majhno sobico, na policah knjige in revije, ilustracije nagrmadene na pisalni mizi.

Foto: osebni arhiv avtorice

To je bila pisarna, kjer je uradoval Božo Kos, tedanji urednik revije *Ciciban*. Koliko poguma je bilo potrebno, da sem se odpravila tja! V rokah sem držala mapo z zgodbicami, natipkanimi na pisalni stroj.

»Kaj bo dobrega?«

S tresočimi rokami sem mu izročila šop listov. Božo jih je na hitro preletel, pokimal in mi naložil prvo nalogo: slikopis za decembrsko številko.

Kako preprosta zgodba je bila to, jaz pa sem, ko sem zagledala svoj prispevek v reviji, ves mesec hodila pet centimetrov nad tlemi. Vesela, navdušena, vzhičena, kot bi bila pravkar prejela oskarja za glavno vlogo ali Nobelovo nagrado za mir.

Dolga leta sem vztrajala v dveh vlogah: v vlogi učiteljice razrednega pouka in v vlogi pisateljice: podnevi učiteljica, ponoči pisateljica. Če ne omenjam vlog mame in žene. Nastalo je prek osemdeset kratkih zgodb, ki so se godile v razredu in izšle v štirih knjigah. Najbolj znana med njimi je bila – in je še vedno – *Mici iz 2. a*. Druga, z naslovom *Eva in kozel*, mi je prinesla nacionalno nagrado za mladinsko književnost, večernico.

Na videz preproste zgodbe govorijo o stiski deklice, katere starši so se ločili. Koliko žalostnih zgodb sem slišala v razredu: o prepirih med starši, o ločitvah, o iskanju stanovanja po ločitvi. Odrasli pozabljamo, da se ne ločujemo le mi, temveč da svoje otroke ob ločitvi spravljamo v hude težave, za katere pogosto mislijo, da so jih zakrivili kar oni sami. Seveda obstajajo svetle izjeme, a praviloma ločitev ni prav nič lepa izkušnja za otroka.

Vedno znova me čudi, kako odrasli pozabljajo, da so stiske in skrbi otrok ravno tako velike kot naše, včasih celo večje.

Opazovanje otrok s profesionalnega učiteljskega in pisateljskega vidika me je pripeljalo do preučevanja pedagogike Marie Montessori. Kakšna izjemna ženska! Kakšno izjemno spoštovanje otrok! Kadar se danes pogovarjamo o vzgoji, pogosto ne razlikujemo med spoštovanjem otrok in permisivno vzgojo. Zame osebno permisivna vzgoja pomeni vzgoja brez postavljanja meja. A pri spoštovanju otroka ne gre za to: gre za to, da mu *zaupaš* in mu omogočiš, da *naredi sam* vse, kar zmore. Na ta način gradimo samozavestno in odgovorno osebnost, ki bo sposobna sprejemati odločitve, prav tako pa tudi posledice svojih dejanj in ravnanj. Lahko rečem, da je življenje in delo gospe Marie Montessori na poseben način vplivalo tako na moje delo v razredu kot tudi na moje pisanje za otroke. Ki nikoli ni bilo namenjeno samo otrokom.

Z Damijanom sva pozajtrkovala. Odpraviva se do palače znanosti in kulture.

Kdo je Damijan?

To je ilustrator Damijan Stepančič, s katerim sva ustvarila stripovske junake: razbojnika pujsa Kapa in Bunda ter policijskega inšpektorja psa jazbečarja Jožeta. Strip je trenutno preveden v hrvaščino, italijanščino, katalonščino, španščino, francoščino, angleščino in poljščino.

Z Damijanom romava sem in tja po Evropi in to druščino predstavljava otrokom.

Oblikovalka Špela Isak je sešila lutki Kapa in Bunda in ta zdaj v kovčku potujeta z mano po celem svetu. Prišli smo celo do Argentine in Urugvaja in obiskali Slovence, ki tam živijo.

Z Damijanom se poznava že strašno dolgo, a ta strip je najino prvo sodelovanje. Moja naloga je, da podrobno zapišem vsebino vsakega od razdelkov stripa, Damijan pa to nariše. Dolgčas, če ne bi v besedilu in zgodbah prevladoval humor in če Damijan ne bi znal vsebini dodati začimb v obliki slikovnih komentarjev.

Strip radi preberejo tudi odrasli, ki znajo brati med vrsticami, za marsikoga pa bo strip, žal, ostal le pogrošno čtivo. Mimogrede: na Poljskem pravkar poteka akcija, v kateri spodbujajo očete, naj berejo svojim otrokom. Med priporočene knjige za branje z očetom spadata tudi stripa *Kapo in Bundo* ter *Inšpektor Jože*, oziroma v poljščini: *Beret i Kapot* in *Inspektor Anton*.

Znajdeva se v eni od dvoran palače, otroci posedejo po blazinah in starši sedejo na stole.

Najprej sem na vrsti jaz. Pripovedujem o tem, od kod prihajam, kaj vse je Slovenija: Bled in kremne rezine, Postojnska jama, Ljubljana, reke in gore in medvedi in lisice.

Nato se učimo slovenščino: pozdravljamo, štejemo, se naučimo kratko pesem nagajivko o sladoledu. Za poljske otroke je to preprosto, več težav bodo imeli italijanski otroci, ko jih oktobra obiščem v Rimu.

Zdaj je na vrsti Damijan. Na pano nariše … vsakič nekaj drugega. Danes nariše Kapa in Bunda v balonu. Otroci dobijo papir in barvice in ustvarijo ilustracijo ali pa kar svoj strip o tem, kaj se zgodi *potem*.

Jasno, spet bosta kradla in, kot se spodobi, na koncu spet pristala v zaporu.

Pujsa Kapo in Bundo sta kot majhna otroka: radoživa, nagajiva, sladkosneda radovedneža, polna energije in trapastih idej. Inšpektor Jože pa je preudarna odrasla oseba, kot oče ali mama, ki njuno ravnanje sicer mirno prenaša, a jima vsakokrat naloži primerno kazen, ki si jo prislužita s svojimi nepremišljenimi dejanji.

Po dobri uri se delavnica konča. Otroci prinesejo pokazat slike in stripe, starši kupijo strip in z Damijanom jih podpisujeva.

Popoldan je čas za opazovanje oblakov, ki potujejo po varšavskem nebu, za nakup slavnih Wedel čokolad in za pohajkovanje po mestnih ulicah.

Ob sedmih večerjamo pri založnici. Pomenkujemo se o oblikovalcu Henryku Tomaszevskem, o vplivu njegovega dela na slovenske umetnike; o podobnostih našega in poljskega jezika, o slovanski mitologiji in čudnih poteh, po katerih pridemo do istih besednih korenin. Kdor je bral knjigo *Pod svobodnim soncem*, ve, da je bila Vesna boginja pomladi. In kako imenujejo Poljaki pomlad? Wiosna!

Zdaj je že poletje. Damijan riše četrti del stripa, ki se dogaja v prav posebnem muzeju, jaz razmišljam o vsebini petega dela. Snovanje čisto nove vsebine je najtežji, a hkrati najlepši del ustvarjanja: ko se v možganih bliska od idej, ki romajo v čečkarije v zvezku. Iz teh bo do jeseni nastala nova zgodba.

Veronika Snoj

Oh, ti iraški inženirji

»Kaj si po izobrazbi?« me je nekega dne med kosilom v restavraciji vprašal iraški sodelavec, ki je svojo lakoto tešil s šavermo*, bližnjevzhodno sestrično našega kebaba.*

Hrana ter uživanje te igrata v Iraku, kamor sem se pred nekaj meseci preselila zaradi dela v mednarodni humanitarni organizaciji, zelo pomembno vlogo. S sodelavci si zato tudi med delom, če se le da, vzamemo čas, da se odpravimo v restavracijo ali pa sedemo za kuhinjsko mizo v pisarni in ob živahnem klepetu uživamo v kosilu.

Naši pogovori se največkrat vrtijo okoli okusnosti hrane, ki bogati našo kuhinjsko mizo, sodelavci pa govorijo tudi o drugih priljubljenih lokalnih jedeh ter o tem, kdaj so jih nazadnje jedli in kdaj v bližnji prihodnosti jih mislijo ponovno uživati. Ob podrobnem opisovanju receptov jedi iz jagnjetine, piščanca, riža in polnjene zelenjave nam ponavadi ostane nekaj časa tudi za razpravljanje o delu in osebnem življenju. No, bolje rečeno, *družinskem* življenju, saj mi tisti sodelavci, ki imajo otroke, radi na telefonu pokažejo posnetek ali dva njihovega malčka ali malčice. Tiste, ki so samski, pa tisti že poročeni radi podrezajo z vprašanjem, kdaj se mislijo poročiti in ali je na obzorju že kakšen »kandidat«, ter jim po možnosti še ponudijo pomoč pri iskanju bodočega soproga.

V kontekstu kosila pa je bil študij zame nova tema.

»Študirala sem rusistiko in umetnostno zgodovino,« sem mu odgovorila in odtrgala košček *ažin bilžibna*, lokalnega bratranca italijanske pice brez paradižnikove omake.

»Ah, nekaj lahkega,« je sodelavec komentiral moj odgovor in si zaslužil moj namrščen pogled.

»Ti bom jaz dala ›nekaj lahkega‹,« sem mu odgovorila v šaljivo očitajočem tonu.

Hitro mi je pojasnil, da diplome iz humanističnih in družboslovnih ved v Iraku niso preveč cenjene, ker prevladuje splošno mnenje, da je tovrsten študij nekaj »lahkega«. Kot »dokaz« je dodal, da je pomanjkanje težavnosti lahko opazil tudi sam, ko je iz radovednosti obiskoval predavanja na oddelku prijatelja anglista, ki so bila po vsebini neprimerljivo lažja od tistih na njegovem oddelku.

»Kaj pa si ti torej tako ›težkega‹ študiral?« sem ga vprašala. *Inženirstvo*, je sledil odgovor.

Hitro se je razjasnilo, da so vsi, ki so v tistem trenutku sedeli za mizo v restavraciji, razen mene in sodelavke, ki je po izobrazbi arhitektka, gradbeni in računalniški inženirji. Pri tem nobeden izmed njih ni v življenju delal v svojem poklicu. Namesto tega so si vsi zgradili svojo kariero v humanitarnem sektorju, pa naj bo to v logistiki, kadrovski, reviziji, menedžmentu ali vodstvu.

Konflikti in vojne vplivajo na vse vidike življenja, med njimi tudi na izobrazbo ter karierne in zaposlitvene možnosti. Nič čudnega torej, da se posledice desetletij nestabilnosti na tem področju poznajo tudi v naši pisarni.

»Dobra« izobrazba

Izobraževalne inštitucije imajo v Iraku dolgo zgodovino. Ustanovitev prve visokošolske ustanove v Bagdadu, poznane pod imenom *Medresa Mustansiriya*, sega v leto 1227, torej v obdobje, ko so se v Evropi začele pojavljati univerze v Cambridgeu, Padovi in Neaplju. Če pa govorimo o sodobnem Iraku, so bile na področju izobrazbe najbolj prodorne reforme iz časa režima diktatorja Saddama Husseina, ki je v 70. letih prejšnjega stoletja uvedel obvezno in brezplačno šolstvo. Tovrstna dostopnost izobrazbe je pomenila, da se je z vsakim letom na univerze začelo vpisovati vedno več mladih in da je visokošolska izobrazba postala za Iračane srednjega razreda skorajda družbena in družinska obveza. Moji sodelavci v bridkem tonu radi omenjajo, da so iraške univerze zahvaljujoč tej reformi postale poznane kot ene najboljših v regiji in da je v Bagdad svoj čas romala študirat inteligenca z vseh koncev Bližnjega vzhoda – do Zalivske vojne v začetku 90. let prejšnjega stoletja.

Sankcije, ki so ji sledile, ameriška invazija in divjanje samooklicane Islamske države po iraškem ozemlju naslednjih petindvajset let so negativno vplivale na kakovost izobraževalnega sistema, pismenost ter odstotek otrok in mladih, ki so bili lahko deležni formalne izobrazbe. Kolektivno pričakovanje o pridobitvi visokošolske izobrazbe pa je kljub temu prisotno še danes. Pri tem visokošolska izobrazba ni dovolj; od mladih družine pogosto pričakujejo, da diplomirajo iz določenih smeri, za katere menijo, da jim bodo zaradi svoje »zahtevnosti« – ki se meri v dobrih ocenah, ki zagotavljajo mesto na teh smereh – prinesle družbeni status ter zagotovile delo in dostojen prihodek. Inženirstvo, za katerega se na moje presenečenje odloča tudi kar veliko število deklet, je po tem kriteriju na drugem mestu, takoj za študijem medicine.

Splošno mnenje o stabilnosti in zaposlitvenih možnostih omenjenih poklicev pa velikokrat ne ustreza resničnosti, predvsem med mladimi. Ti se odločajo za študij omenjenih smeri bolj zaradi prestiža in družinskih pritiskov kot zato, ker jih ti poklici zanimajo ali pa ker bi trg dela dejansko ponujal dovolj delovnih mest na teh področjih. Poklicne šole, ki bi lahko izobrazile kadre, ki se jih v resnici potrebuje, pa po drugi strani velikokrat samevajo. Praznino na trgu tako zapolnjujejo tujci: Sirci, Libanonci, Indijci. Situacija me v tem pogledu precej spominja na našo, slovensko.

Kje delati?

Desetletja sankcij in konfliktov so tako kot na izobraževalni sistem negativno vplivale tudi na iraško ekonomijo. Moji sodelavci, vsi v svojih poznih dvajsetih in tridesetih, so odraščali in študirali v državi, ki ni izkusila pogojev za spodbujanje podjetniškega duha, duši pa jo tudi napihnjen javni sektor, ki v Iraku zaposluje okoli 40% delovne sile. Slednji je sinonim za stabilnost, relativno dobro plačo in nezahtevne

Pročelje ene izmed univerz v Arbilu; foto: Veronika Snoj

delovne pogoje, sploh v primerjavi z iraškim zasebnim sektorjem, ki se velikokrat izogiba zaposlovanju na belo, zato za veliko Iračanov predstavlja tudi karierni cilj. Ima »zgolj« eno oviro: da se lahko prebiješ v sistem, potrebuješ *wasto*, kar v Sloveniji poznamo kot »veze« in »rihtanje« stvari. To so lahko veze tvojega plemena, skupnosti ali politične stranke. Brez *waste* pač izvisiš.

Se je pa zato v turbulentnih časih pojavil tretji, humanitarni sektor, ki je, čeprav po svoji naravi precej nestabilen, ponujal boljše delovne pogoje in plače kot zasebni sektor, in za katerega – vsaj v določeni meri – nisi bil zgolj prepuščen *wasti*. Vsi moji sodelavci in večina znancev, ki so diplomirali v času divjanja samooklicane Islamske države, so se zato odločili za to pot.

Povojni Irak

Od zmage nad samooklicano Islamsko državo je minilo že sedem let. O stabilnosti, kot jo poznamo v Sloveniji, je v Iraku zaradi geopolitičnega položaja države med Iranom in Sirijo ter mamljivosti naftnih rezerv sicer težko govoriti, vendar se pozna, da domačini lahko te dni vsaj do neke mere načrtujejo svojo prihodnost.

Irak danes še vedno potrebuje veliko pomoči pri obnovi infrastrukture, od cest do šol in vodnih sistemov, čiščenju min in urejanju poljedelskih površin. Prav tako tudi pri integraciji Iračanov, ki so bežali pred konflikti v druge konce države in ki še danes v mnogih primerih živijo v taboriščih, v nova in – v primeru, da se vrnejo domov – stara okolja. Toda dejstvo, da država ni v neposredni humanitarni krizi, na žalost pomeni, da se ji namenja vedno manj mednarodnih dobrodelnih sredstev. Tok humanitarne pomoči sta iz Iraka še toliko bolj drastično preusmerili ruska invazija Ukrajine februarja 2022 ter uničujoč potres v Turčiji in Siriji, ki se je zgodil leto zatem.

Manj sredstev pomeni, da humanitarne organizacije v Iraku zapirajo svoje pisarne in da je zato v tem sektorju vedno manj delovnih mest, tako za tujce kot za domačine. Ta sprememba je močno udarila po mojih iraških znancih in kolegih, za katere iskanje delovnih mest v tem sektorju postaja vedno bolj kompetitivno in zaradi številnega in dolgotrajnega števila preizkusov veščin in intervjujev za delovna mesta, ki ponujajo vedno manjše plače in slabše pogoje, skorajda misija nemogoče. Zaradi iraškega potnega lista, ki velja za enega najšibkejših na svetu, je iskanje dela v tujini zanje za razliko od tujih humanitarnih delavcev še toliko težje – tudi, če imajo v sektorju več let izkušenj. Zato začenjajo počasi razmišljati, kako si zagotoviti zaposlitev tudi v prihodnje.

Nekateri kolegi inženirji so izgubljeni; čutijo, da so že popolnoma izven stroke in da je prepozno, da bi se vrnili vanjo. Drugi se vračajo na univerzo v želji po nadgradnji svojega zaprašenega znanja in z upanjem, da bi si v prihodnosti lahko zgradili akademsko kariero. Spet tretji razmišljajo o tem, da bi poklicali tistega svojega bratranca ali strica, ki dela v telekomunikacijah, in povprašali po delu v zasebnem sektorju.

Krčenje humanitarnega sektorja se pozna tudi v naši organizaciji. Tesnobo poskušamo razbremeniti – še največkrat ob okusnih jedeh – s šalami, ki se velikokrat dotaknejo področja izobrazbe. Sama pa se pri tem dostikrat zalotim, da ob kakšni ne prav logični gradbeni rešitvi v stanovanju ali pa na cesti zavzdihnem »oh, ti iraški inženirji« in se spomnim vseh tistih inženirjev, ki jih poznam in ki jim njihov »zahteven« študij te dni ne koristi kaj preveč.

Edvard Rajh

Bil sem otrok v »živem zidu« med Nemci in XIV. divizijo

V dolini Gračnice (občina Laško) je na mestu, kjer je padel in je pokopan komandant 1. bataljona Šercerjeve brigade in narodni heroj Ilija Badovinac, njegov spomenik. Leta 1983 so na tem mestu postavili še spominsko znamenje otrokom, ki so bili del živega zidu. Obeležje simbolizira teloh in s tem začetek pomladi. En cvet leži na tleh v spomin na umrlega otroka, dva zlomljena na ranjene.

Na spletu o tem najdemo zapis: V živem zidu je bilo udeleženih med 20 in 25 otrok, ki so jih nemški okupatorji 12. februarja 1944 uporabili za svoj ščit pred partizani. Bil je zadnji dan prvega polletja, otroci so se vračali s filmske predstave, Nemci pa so se pomikali po dolini Gračnice, da bi presekali pot 14. diviziji. V napadu je bil ubit en otrok (13-letni Ivan Lapornik), štirje so bili ranjeni (Peter Deželak, Ivan Hliš, Ivan Požin in Anton Belej), ostali so bili nepoškodovani. Obeležje živega zidu je eno od postajališč na vsakoletnem spominskem pohodu po poteh 14. divizije od Sedlarjevega do Gračnice.

Edi Rajh, diplomirani inženir strojništva, je bil rojen 11. oktobra 1931 na Brodnicah, v vasi med Jurkloštrom in Rimskimi Toplicami. V družini šestih otrok je bil četrti po vrsti in v začetku vojne je imel dobrih devet let. Danes gospod izjemne vitalnosti in bistrega spomina živi v Trbovljah. Dogodka se živo spominja:

Kolikor vem, sem še edini živ od otrok, ki smo se 12. februarja 1944 po nesreči znašli na področju spopada med enoto nemškega vermanšafta in delom borcev 14. divizije ob potoku Gračnica.

V času okupacije smo otroci hodili v šolo, kjer je le delovala. Brodničani smo do šole v Lokavcu potrebovali več kot uro hoda. 12. februar je bil za šolarje dan zaključka zimskega semestra. Učitelj, Nemec po narodnosti, Sep Lautischer, je že pred tem datumom povedal, da bomo ta dan končali pouk prej in nato odšli na ogled reportažnega filma s fronte in risank. Spomnim se, da je tistega dne, ko smo šli od šole v Lokavcu proti potoku Gračnica, z leve strani hriba Kozje pihal močan mrzel veter. Po predstavi nas je učitelj kot običajno spustil domov.

Od dvorane, kjer je bila predstava, do levega brega Gračnice in mostu čez njo je slabih 300 metrov. Nekaj metrov za mostom se Gračnica pod kamnitim železniškim mostom izliva v Savinjo. Ko smo se bližali mostu čez Gračnico, smo opazili, da iz nasprotne strani, tj. iz Rimskih Toplic, pelje tovornjak, poln ljudi. Pobliže smo kmalu lahko videli, da gre za vojake v rjavih oblačilih, torej za vermanšaft. To je bila vojska mož, starih nad 45 let, torej prestarih za bojevanje na bojiščih. Uporabljali so jo za manj zahtevna vojaška in civilna opravila. Ta obveza je veljala za slovenske moške na vsem

Štajerskem, saj vemo za Hitlerjevo povelje: »Naredite mi to deželo spet nemško.« Tako so bili štajerski moški obravnavani kot vojaški obvezniki.

Tovornjak je pred mostom čez Gračnico zavil pravokotno v levo na dvorišče pred Martinškovo hišo, kjer je bilo dovolj prostora. Za tovornjakom je pripeljal osebni avto, iz katerega so izstopili trije možje v zelenih oblekah, okrašeni z oznakami za oficirje. Zelene uniforme so pripadale nemški vojski. Na prostoru, kjer so se izkrcali vojaki z vodstvom, smo se ustavili tudi otroci in radovedno opazovali dogajanje. Otrok, deklic in fantov, je bilo verjetno blizu trideset. Sledil je pomemben detajl: po cesti iz Rimskih Toplic je šla mimo nas moja znanka Ivanka Čonč, ki je v tistem času s starši stanovala pri nas. Šla je mimo nas in naprej po cesti ob Gračnici proti Jurkloštru, v smeri, kamor smo bili tudi sami namenjeni.

Otroci smo opazovali orožje in preštevali vojake. Ocenili smo, da jih je bilo okrog petintrideset. Ko se je vojska postavila v kolono, smo otroci krenili pred njimi po cesti, najprej skupina deklic in za njimi še fantje. Tako smo prišli do mostu čez Gračnico, ki je kakšnih 1500 metrov oddaljen od Martinškove domačije. Otroci smo z desnega brega reke prestopili na levi, vojska pa se je pred mostom ustavila in, po besedah sošolca Štautovega Lojzeta, malicala. Dečki smo se ustavili na levem bregu Gračnice, malo pred nami pa deklice, vendar še pred Medvedovo hišo. Nihče ni niti slutil, kaj nas čaka.

Ko smo šli iz šole v Lokavcu, so bili partizani nekje v dolini Save na drugi strani grebena, ki se začne na Lisci in se preko vrhov Sele, Razbor in Sv. Lovrenc nadaljuje do Kozja. To je za partizane pomenilo šest do sedem ur hoda do mesta spopada pri Medvedu. Telefonov izven naselij takrat ni bilo in vesti so potovale s hitrostjo hoje po terenu. Pojav partizanov v zimi s kar dovolj snega je bil nepričakovan, zato so Nemci seveda hoteli vedeti, kaj se dogaja. To jih je drago stalo!

Pred tem sem omenil Ivanko Čonč, ki je nehote postavila scenarij dogajanja. Ivanka je pri gostilni Blatnik naletela na partizane, ki so potovali od lokavške šole mimo gostilne Blatnik, potem pa proti severu, proti Sv. Miklavžu, ki leži na višini 500 metrov. Govorilo se je, da so partizani od Ivanke zvedeli, kje so Nemci. Partizani so pravilno predvideli, da bodo Nemci od Martinška krenili po cesti ob Gračnici proti Jurkloštru. Hitro so se odločili, da Nemce pričakajo v zasedi.

Narava je partizanom postregla s tisto poševno ravnino na desnem bregu Gračnice nasproti Medvedove domačije. Pozicija partizanov tam sicer ni bila idealna, vendar mnogo boljša od one pri Medvedovi domačiji, kjer so se gnetli vojaki nemške vojske, v glavnem Slovenci.

Ko smo videli, da so vojaki krenili na most, so se odpravile deklice, za njimi pa še dečki. Za domačijo se cesta kratko spusti, nato sledi pravokoten levi ovinek in po kakšnih 15 metrih smo bili na mestu dogodka. V vodi smo zagledali knjige. V tistem delu je bila struga potoka razširjena, padec potoka se je skoraj izravnal in knjige so se tam ustavile. Deklice so verjetno spregledale to čudno situacijo in šle naprej, srečnice, mi, fantje, pa smo gledali v vodo naslonjeni na leseno ograjo. Med tem nas je kolona vermanov že dohitela. Prvi vojak je šel že mimo nas, drugi je bil ob nas, ko je v gozdu na desnem

bregu potoka nekdo zažvižgal z ustno piščalko. Naslednji trenutek so verjetno vsi partizani pritisnili na peteline pušk in strojnic. Nad nami so zažvižgale krogle. Pomagala nam je narava terena; nad desnim bregom potoka je morda okrog 10 metrov visoka kamnita stena. Če bi bili partizani na vrhu tiste stene, bi jih vermani videli. Prav gotovo partizani ne bi streljali na šolarje, vendar se je prav to kasneje zgodilo.

Ko je pričelo pokati, smo fantje s ceste zbežali k strugi Gračnice. Večina se je stisnila za škarpo, na kateri je bila lesena zaščitna ograja. Za sošolca Lojzeta in zame za tisto škarpo ni bilo prostora in sva ostala na brežini levega brega potoka. Dečki smo verjetno takrat naredili napako; verjetno bi morali zbežati za deklicami naprej po cesti, toda tam so žvižgale krogle.

Spomnim se, kako sem ocenjeval položaj sošolca, ki je ležal za telefonskim drogom nekaj metrov višje na desni strani ceste proti Jurkloštru. Ocenil sem, da je v nevarnosti, ker ga partizani tam vidijo. Tako smo vsi menili, da partizani hote streljajo na nas.

Pas kopnega med vodo in škarpo je bil širok okrog dva metra. Tam je z glavo za jelšo ležal eden od vojakov. Z nogami je bil ob škarpi, kjer so se stiskali sošolci: »Bodite pri miru, da nas ne opazijo!« Bil je Slovenec.

Spomnim se, kako in o čem sem razmišljal, ko sem ležal tam v snegu. Nisem verjel, da se bom izvlekel živ. Za tem je kakšnih 15 cm stran in v višini prsi nekaj priletelo predme. Ocenil sem, da nekdo strelja nane. Ležal sem čisto pri miru, da bi strelec mislil, da sem mrtev. Dve uri sem ležal v snegu, vendar se mraza sploh ne spomnim.

Nekaj metrov stran sta bila na položaju vermana s strojnico. Streljala sta v gozd proti mestu, od koder so prihajali streli. Po nekaj časa je strojnica utihnila. Je zmanjkalo streliva ali sta bila strojničarja mrtva?

V nekem trenutku sem zaslišal na področju partizanskega položaja močne poke, ki bi jih lahko povzročile nenormalno težke ročne bombe. Čudno! Odgovor sem dobil po vojni.

Še ena podrobnost mi je ostala v spominu: nekoliko nižje od naše pozicije sem zagledal v vodi vojaka v zeleni obleki. Bil je nekdo od vodstvenih oficirjev. Nemec je bil verjetno pred tem nekje spredaj v koloni, vsekakor pa za šolarji. Ko se je pričelo zares, je iskal rešitev v ledeno mrzli vodi, ki je bila v tistem ovinku dovolj globoka, da je prepognjen hodil po dnu in iz vode kazal le hrbet in malo glave. Verjetno se je izvlekel živ, ker partizanske krogle niso padale tako nizko. Tisto kopanje si je Nemec zagotovo zapomnil za celo življenje.

Sledil je nov dogodek. V nekem trenutku so sošolci zagledali na gozdni poti na desni strani potoka tri moške, ki so hiteli po gozdni poti na desnem bregu potoka. Pot vodi od Čončeve hiše z rahlim vzponom proti položaju partizanov. Sošolci so naivno ocenili, da so to »naši«, ki bodo napadli partizane, ki so streljali na nas. Te komentarje sem slišal, ker sem bil v njihovi bližini, vendar sem gledal v nasprotno smer. Dojel sem, da se dogaja nekaj novega in pogledal proti sošolcem. S pogledom sem še ujel trojico vojakov, ki je hitela proti položaju soborcev. Od naše skupine so bili oddaljeni kakšnih sedemdeset metrov. Prihulili so se k tlom, v nekaj trenutkih pa se je usulo! Hitro sem se obrnil v drugo smer proti sošolcem in videl, da so z dvignjenimi rokami tekli proti nama, saj na drugo strani zaradi grmovja ni bilo mogoče

bežati. Videl sem tudi, da se je voda tam, kjer so bili pred tem sošolci, zaradi krogel penila. Vojaka, ki je bil ob nas, v tisti zmedi nisem zaznal. Dogodek mi je v času, ko to pišem, spet obudil misli in vprašanje, zakaj je tista trojica streljala na otroke. Privoščim si malo analize. Trojica ni dobila naloge, naj se vključi v boj, saj se je ustavila na mestu, ki do tedaj ni imelo nobenega pomena. Fantje so bili zagotovo bojaželjni in so se tako sami odločili. Ko so hiteli po tisti poti in našli ugoden položaj, so zagledali vojaka v rjavi uniformi. To je bil verman, Slovenec, ki je ležal med nami. Na njegovo nesrečo je ležal počez in bil odkrita tarča. Prepričan sem, da trojica ni videla otrok zaradi grmovja, ki je trojici oviralo pogled. Kako pa lahko trdim, da je bilo takrat tam grmovje? Od škarpe so sošolci, razen naju z Lojzetom, ki sva bila izven škarpe, bežali iz pekla krogel v smeri toka potoka in za tem po cesti nazaj v obratni smeri. Če na drugi strani škarpe ne bi bilo ovire, grmovja ob potoku, bi sošolci pridobili najmanj deset metrov in se izognili toči krogel.

Trojica je namerila strojnico na vojaka ob jelši, kjer je bila gostota krogel največja. Sošolce je zadelo in ranilo zaradi raztrosa krogel iz strojnice. Tu velja Gaussova krivulja: iz centra gostota (ali število) pada.

O tem, da je trojica na koncu potegnila kratko, sledi v nadaljevanju.

Fantje smo zatem tekli po cesti proti Blatnikovemu mostu, oddaljenem okrog 200 metrov. Na mostu se je Ivan Požin ustavil. Imel je prestreljeno koleno, vendar na srečo kroga ni razbila kolena, kolenskih kosti in prehudo poškodovala veziva kolena. Videl sem, da ga je partizanka odnesla v bližnjo Čončevo hišo. Pozdravili naj bi ga doma.

Ivan Hliš je imel prestreljena pljuča. Partizani so ga z mostu spravili, tako kot Ivana, v bližnjo hišo Čončeve Trezike. Peter Deželak je tekel čez prvi most čez Gračnico in za tem kakšnih 20 metrov do drugega mostu čez reko po cesti proti Lokavcu. Pretekel je kakšnih dvesto metrov; neverjetno, koliko je zmogel ob vseh ranah! Najprej ga je zadel drobec granate v zadnjo plat, krogla v desno zapestje, na srečo mu krogla ni usodno razbila sklepa. Skozi desno stegno mu je na vstopu napravila manjšo poškodbo, pri izstopu pa grde raztrganine. Skozi levo nogo dve krogli in hude raztrganine ob izstopu krogel.

V gostilni pri Blatniku sem bil v gostinskem prostoru pred njim. Ko je prišel v prostor, je jokal in ob krušni peči padel na tla. Oskrbela so ga domača dekleta iz gostilne. Ugotovili smo, da manjka Ivan Lapornik. Njegov sosed v vasi, Silvo Kajtna, je povedal, da je takrat, ko so vstajali za beg, Ivan še ležal. Silvo je Ivana poklical: »Ivan, bežimo.« Ivan je še vstal, zatem pa padel nazaj. Več Silvo ni vedel. Naslednje jutro so našli mrtvega s prestreljenimi pljuči. Od štirih otrok v družini je bil on edini fant.

Belajev Tone je imel na hrbtu zaradi drobca granate nekoliko raztrgan suknjič. Udarca ni čutil in ni verjel, da ima suknjič raztrgan, dokler se ni slekel.

Dobro se spomnim, da so partizani med tem še prihajali iz Lokavca in se v gostilni Blatnik odžejali s pivom. Povedano je bilo, da so pivo plačali in za tem nadaljevali pot proti Sv. Miklavžu.

Malo pred mrakom smo se preostali otroci, deklice in dečki, odpravili domov. Večina nas je bila Brodničanov, nekaj jih je bilo iz sosednje vasi Porebre, od tam je bil pokojni Ivan.

Po kakšnih 250 metrih je sledil nov pošasten dogodek. Imeli smo neskončno srečo! Na mestu, kjer je cesta, po kateri smo šli proti domu, dosegla najnižjo točko in na začetku manjšega klanca, je na naši levi močno počilo. Tam je bil z grmovjem poraščen breg, pod cesto je speljana odvodna cev, na desni pa je strmina struge Gračnice. Deklice so bile ob potoku nekaj metrov pred nami, za njimi smo bili fantje, sam sem bil morda slabe tri metre stran od mesta poka. Po poku smo bili vsi na nogah, brez poškodb, srečni in prestrašeni. Če smo prej naključno padli v spopad, to ni bilo naključje! Po koncu vojne sem rešil uganko.

Povedano je bilo, da so pred polnočjo pripeljali rešilni avtomobili. Petra Deželaka in Ivana Hliša so odpeljali v celjsko bolnišnico.

Po nemškem poročilu je padlo devet vermanov, med temi devetimi je bil verjetno en Šmiklavčan. Bil je samski mož, za ime ne vem, verjetno pa je bil obveznik kot oni, ki so bili ob Gračnici. Zdi se mi, da so Nemci zahtevali od obveznikov, da se morajo v primeru, če se kje kaj »kuha«, javiti na odrejenem mestu. Mož je oblekel vermansko uniformo in odšel do Gračnice pri domačiji Venko. Skupina partizanov pa je prišla do Gračnice pri Močnikovih po drugi poti in ne skozi Lokavec. Kmetiji Venko in Močnik sta bili kakšnih osemdeset metrov narazen. Za uboj na tej razdalji je bil en strel dovolj.

Partizani so imeli tri ali štiri mrtve: Badovinac je pokopan ob Gračnici, kjer je postavljen spomenik, v mrtvašnici pri Sv. Miklavžu pa so bili trije mrtvi moški. Za enega mrtvega lahko rečem, da je bil ubit z avtomatskim orožjem iz bližine, saj so bile rane krogel v črti spredaj na desni strani trebušne votline.

Kaj je povzročilo tiste močne poke na partizanskem položaju, sem izvedel po vojni.

Ko so se Nemci na desnem bregu Gračnice pred mostom začeli premikati proti Medvedu in naprej po cesti, so se verjetno tudi v tem primeru držali reda. Gre za vojaško pravilo, po kateremu so vojaki na pohodu drug od drugega na razdalji petih metrov. Kot sem že omenil, smo našteli okrog petintrideset vojakov. V tem primeru bi bila kolona dolga 175 metrov. Po oceni razdalje od mostu do prvih v koloni je bilo verjetno nekaj manj kot 175 metrov. To je zelo pomembno zaradi okoliščin, v katerih so se posamezniki znašli ob začetku spopada. Ko se je pričel spopad, so vermani poiskali varno mesto na desni strani ceste v smeri pohoda. Vsi ti so na določenih mestih lahko prebredli potok in prenesli poročila nemški strani, ki se je gotovo kar se da hitro pojavila v bližini. Nemci so kmalu pripeljali baterijo minometov v kamnolom nad odcepom ceste proti Sv. Miklavžu. Na specialkah so določili zračno razdaljo med kamnolomom in lokacijo partizanske zasede. Od tod eksplozija v gozdu, kjer je bila zaseda.

O minometih mi je povedal Petrov oče, ki je takrat stanoval v neposredni bližini kamnoloma. Nemci pa so zvedeli tudi, v kateri smeri se partizani umikajo in so zato podaljšali domet granat. Merilci so v nekem trenutku merili dobrih 150 metrov predaleč in na našo srečo zadeli jašek. Če bi granata malo zgrešila jašek, ne bi bilo tega pisanja.

Od mesta eksplozije se cesta nekoliko dviga, za levim ovinkom pa je hiša, kjer je stanovala teta Lapornikovega Ivana z možem. Povedali smo

ji, da Ivana ni bilo z mesta spopada, zakonca sta nam pa povedala, da pri njih ni bilo partizanov. Ta vest je bila za nas otroke majhna tolažba, ker je ostalo nepojasnjeno, kdo je vrgel bombo in od kod.

Do doma smo imeli še okrog tri četrt ure. Ker se je že mračilo, smo se še vedno prestrašeni odpravili na pot proti domovom.

Naslednji dan je bila nedelja. Ves dan je pokalo po področju, po katerem so prejšnji dan potovali partizani. Vsekakor so streljali Nemci z minometi v kamnolomu. Ena granata je padla na rob Brodnic in zadela kravo, ki jo je k potoku vodila dobrih petdeset let stara gospodinja. Kravo je ubilo, gospodinjo pa je sunek vrgel na kamnito strugo. Na srečo si je samo roko zlomila.

Glede tistih usodnih knjig v Gračnici: naš učitelj Sep Lautischer je imel veliko knjig, ki jih je lahko bral le sam, kajti nihče v okolici, razen mojega očeta, ki se je pogovorne nemščine naučil na fronti med 1. sv. vojno, ni znal nemško. Učitelj Sep Lautischer je bil pozitiven možak in ni nikoli kazal privrženosti nacizmu. V učni program je vnašal naravo, šport in vsakdanjost.

Po nesreči ob Gračnici je bil zelo prizadet in se je trudil, da bi zvedel, kako je z otroki po spopadu. Ni hotel bežati v domovino. Rekel je: »Vem, da delam dobro, saj učim otroke.« Partizani so mislili drugače in ga ubili.

Povsod sem iskal tisti »živi zid«, a ga nisem našel. Vem pa za tisto krvavo škarpo in za to, da so tam ubijale krogle iz partizanskega mitraljeza.

Vsakega 12. februarja so komunisti uprizarjali burko pri Badovinčevem grobu: Nemci naj bi pred seboj potiskali skupino šolarjev za lastno zaščito. A kolona je bila dolga okrog 170 metrov in otroci je nikakor ne bi mogli zaščititi. Ali bi Nemci, vedoč za zasedo, res rinili v nevarnost in se ščitili s skupino otrok? Čista neumnost! Vedno se je govorilo, da jim je Peter pripovedoval o »živem zidu«, vendar je sam to zanikal, češ da tega sam ni nikoli govoril.

Partizani so nadaljevali pot proti severovzhodu do Belih Vod nad Šoštanjem. Do takrat so se Nemci organizirali in v tistem spopadu pobili 600 partizanov. Tako se je pisalo in govorilo. Ne vem, kam je zbežalo preostalih 600 preživelih partizanov. Pri nas v vasi so se spet pojavili ob koncu pomladi.

Ob pisanju tega spisa mi je prišlo na misel, kakšno je ozadje ubitega mladega moškega, ki je ležal v mrtvašnici pri Sv. Miklavžu. Oblačila je imel potegnjena proti prsim tako, da so se videle strelne rane na desni strani trebuha pod popkom. Potekale so v poševni vrsti z desne strani proti sredini telesa. Po spominu je šlo za približno štiri rane. V spopadu za Gračnico ni bilo kontaktnega boja, ubili so ga lahko le sami partizani, ker je verjetno hotel zapustiti 14. divizijo ali kaj drugega. Enako velja za druga dva; zagotovo jih vermani niso pobili. Kdo pa je še imel avtomatsko orožje? Šmiklavčani?

Nekaj je jasno: če bi v drugi svetovni vojni zmagali Nemci z Italijani, Japonci in Arabci (z veseljem so sodelovali z Nemci, ker so ti pobijali Jude) bi bila zdaj Štajerska že nemška pa tudi ostalim Slovencem bi se slabo pisalo.

Partizani, saboterji, nas niso rešili, ker je v vojni zmagala materialna premoč. Pamet je bila precej primerljiva na obeh straneh, kjer pa te ni bilo, so odločevalci ta manko nadomestili s trupli. Sovjetov je, po Putinu, padlo skoraj 27 milijonov, kar je polovica vseh ubitih v drugi svetovni vojni. Natančno število ni znano. Bivša Jugoslavija je med drugo svetovno vojno izgubila 1,7 milijona ljudi od 14,5 milijona prebivalcev pred vojno. Najvišji davek na svetu za 46 let »svobode« po drugi svetovni vojni.

Med tem pisanjem sem se spomnil na partizana Badovinca; od njegovega spomenika do najbližjih nemških vojakov je bilo verjetno okrog dvajset metrov. Puško (mauser) je imel verjetno verman, Slovenec ki je ležal med mojimi sošolci ob škarpi z glavo pri jelši, na katerega je streljala že omenjena trojica. Za eno puško se ne tvega življenja. Je pa bilo malo verjetno, da bi verman z mesta pod kozolcem, ki je bilo najbližje mesto do Badovinca, skozi vejevje in drevje pri kozolcu in skozi grmovje za škarpo, zadel Badovinca, če ga je sploh videl. Krogle ob udarcih v veje ali debla spremenijo smer. Če pa bi hotel Badovinac priti do nemškega mitraljeza, če je bil le-ta še tam pri lesnikah, bi moral prehoditi okrog petindvajset metrov. Pri tem bi ga lahko videli oni s kozolca in tem zagotovo ne bi ušel.

Vsekakor so spomenik delali leta kasneje po vojni, iskali so nazaj in naprej po cesti, vendar kosti Badovinca tam ni bilo. Šlo je za ohranjanje mita o »živem zidu« in partizanske burke na osnovi laži.

Že leta pred osamosvojitvijo sem na napačno razlago dogodkov pisno opozoril referenta za vojaške zadeve na laški občini. Počasi so nekoliko spremenili govore, češ da je šlo za nesrečo. To slednje je res. Vsekakor je bilo tam vsakega 12. februarja še vedno veselo. Občutil sem, da me gospod z občine ni preveč »ljubil«.

O lažnem živem zidu in spopadu sem po osamosvojitvi seznanil tudi novinarja z RTV Slovenija, ki je tam še vedno zaposlen. Obljubil je, da se srečava na mestu dogodka, ampak iz tega ni bilo nič. Verjetno se je ustrašil. Nove24 takrat še ni bilo.

Avtor prispevka pred spomenikom Ilije Badovinca ob Gračnici; foto: Saška Ocvirk

Morda bi bilo prav, da povem še kaj o partizanskem položaju. Tega z dveh strani omejuje Gračnica. Tam, kjer so usodno za otroke v potoku ležale knjige, se na desnem bregu dviga morda deset metrov visoka kamnita stena. Če bi partizani hoteli ogrožati morebitne vermane pod steno ob predpostavki, da partizani ne bi hoteli biti nevarni nam otrokom, bi morali na položaj na vrhu stene. Tam bi jih pa videli vermani, ki so se stiskali pod kozolcem. Tako na vrhu stene ni bilo partizanov in so zaradi tega krogle žvižgale okrog deset metrov nad nami. Nasproti Medvedove domačije pa je z gozdom poraščena strmina, kar sem že napisal. Strmina v loku prehaja v poševno ravnino. Partizani z omenjene poševne ravnine na strmino proti potoku niso smeli, ker bi jih tam videli vermani izpod kozolca in jih ogrožali z bližine. Tako so bili od Medvedove domačije precej oddaljeni. Na nemško stran so tako streljali skozi gozd, partizanski izstrelki so morali leteti mimo debel in grmovja. Zadetki so bili tako bolj ali manj naključni, a so bili za nemško stran kljub temu uničujoči zaradi ogromne količine krogel: osem ali devet mrtvih in mnogo ranjenih. Brez vmesnega gozda bi bilo še mnogo huje.

Ko so granate iz kamnoloma začele bolj gosto padati po partizanskem položaju, so partizani zbežali, saj proti granatam ni bilo obrambe in spopada je bilo konec. Izkušnja z granatami se je za šolarje srečno končala, kar sem že opisal. Povedano je bilo, da je bilo pod Medvedovim kozolcem zelo krvavo. Vojna!

Vzrok smrti trojice v šmiklavški mrtvašnici ni bil znan. Partizani morebitnih ranjencev niso mogli vključiti v pohod niti niso mogli transportirati in oskrbovati ranjenih in zdraviti brez medicinske opreme. Kakšna vojna! Zbistrilo se mi je, ko sem po iniciativi gospe Saške Ocvirk, ki me je povabila k pisanju, začel ponovno razmišljati o tistih dogodkih.

Realne osnove:

1. Partizan v mrtvašnici je bil ustreljen z rafalom z neposredne bližine.
2. Na mestu spopada ni bilo kontaktnega boja.
3. Mrtvi partizan in druga dva ob njem niso bili Šmiklavčani.
4. Trije partizani v mrtvašnici so bili ubiti nekje v bližini, sicer bi jih lahko pokopali kjerkoli v dolini.

Sklep: partizanski propagandisti so se hitro spomnili na šolarje, na neumnost ljudi in ustvarili so mit o živem zidu. Ampak tu se je pojavila morebitna nevarna motnja. To je bila tista trojica, ki je streljala na otroke, čeprav verjetno po pomoti. Če bi se to zvedelo, bi bil mit o živem zidu podrt, kar pa se ni smelo zgoditi. Trojico so za vedno utišali. Takrat so partizani že imeli bogate izkušnje s poboji na Dolenjskem, vaškimi stražami in nekaj letno morijo. Šlo je le za tri soborce. Namen posvečuje sredstva!

Po osamosvojitvi sem si ogledal položaj partizanov ob spopadu. Kar sem videl, se ujema z mojim sedanjim zapisom, z mojo prejšnjo predstavo pa ne. V spominu sem imel, da se poševna ravnina konča z ostrejšim prelomom in se nadaljuje v strmino, vendar ni tako. Strmina v loku prehaja v poševno ravnino. Partizani so streljali z nje, kar je pomenilo, da so imeli pred seboj do Medvedove domačije s kozolcem več dreves in morda grmovje. Partizani niso upali na strmino. Z vojaškega stališča bi izgubili prednost, katere je

pa ostalo še vedno dovolj. V tistem položaju ni padel noben partizan, pri Medvedovi domačiji pa osem ali devet vermanov.

Doslej sem imenoval slovenske vojake partizani, vendar mi takrat tega imena še nismo poznali. Imenovali smo jih hostjeki ali komunisti. Da se imenujejo partizani, so nam povedali sami. Partizani so nam med vojno grenili življenje; uvertura za 45 let, ki še kar nekako vztraja z manjšimi presledki.

Danes Medvedove domačije ni več, gostilne ni več, hiša je zapuščena. Življenje tam okrog je zahtevno.

Prvič pojasnjujem moje odkritje o uboju te trojice:

1. Partizane je izdal rafal tistih morda štirih krogel v vrsti v trebuh žrtve. Krogle iz avtomatskega orožja zadevajo po vrsti in na enakih razdaljah morda do pet ali šest metrov. V tem primeru so žrtev zadele v natančnem loku v enakih medsebojnih razdaljah od 4 do 5 cm. Raztros krogel je večji z večje razdalje, odvisen je tudi od začetne hitrosti in teže izstrelka.
2. V obravnavanem primeru je šlo zagotovo za streljanje z brzostrelko. Pri spopadu ob Gračnici ni bilo kontaktnega bojevanja, ni bilo streljanja na ljudi iz bližine. Če bi partizana zadel rafal iz brzostrelke z razdalje, rane ne bi bile v vrsti. Bile bi raztresene po telesu. Zato je nemogoče, da bi umrl zaradi strela iz brzostrelke vermana.
3. Vaščani, Šmiklavčani, takšnega orožja zagotovo niso imeli.
4. Sledi krogel so bile vidne na enem truplu, na katerem je bil trebuh na mestu zadetkov odkrit. Ne vem, zakaj je bil odkrit. Morda je pa umorjeni hotel kaj povedati.
5. Noben Šmiklavčan ni bil pogrešan, kar dokazuje, da umrli partizan ni bil domačin.
6. Pri streljanju na otroke so bili udeleženi trije partizani, v mrtvašnici so bila tri trupla. Tudi enako število kaže na partizane.

Zakaj? Partizanski propagandisti niso nikjer nikoli povedali, kako so rešili »živi zid«. Po njihovem so Nemci vodili pred seboj šolarje dečke. Kje so bile deklice? Ves čas so bile pred fanti.

Kako je prišlo do enega mrtvega sošolca in treh ranjenih? Moralo je priti do streljanja. Šolarji smo dobrih 1500 metrov hodili z vermani, Slovenci, in med nami ni bilo nobenih nesporazumov. Ko pa so se partizani in Nemci zagledali, naj bi s partizanske strani streljal komandant bataljona Ilija Badovinac, ubil Lapornika in ranil še tri sošolce, preden so ga Nemci ubili. To se je zgodilo na cesti ob začetku spopada, ki je trajal dve uri, kot so mi povedali domači, ki so slišali streljanje. Zadeti sošolci naj bi ležali in krvaveli na cesti približno dve uri, po teh dveh urah pa ranjeni pretekli okrog 200 metrov. Lapornikov Ivan ni mogel teči, ker je bil prehudo ranjen. Našli so ga mrtvega z glavo v vodi. Kup nelogičnosti in neumnosti!

Nisem še odgovoril, zakaj so postrelili tri svoje iz 14. divizije. Vsekakor zato, da se ne bi kateremu od njih nehote kdaj zareklo, kako je prišlo do streljanja na otroke, kar bi porušilo mit o »živem zidu«.

Ilija Badovinac mi še vedno ne da miru. Nekaj sem še spregledal ob povedanem, in sicer to, da je bil Badovinac ubit na mestu spomenika.

Kdo ga je tam pokopal, le njega? Vse ostale mrtve so neki ljudje, verjetno Nemci ali kdo po njihovem nalogu, spravili na pokopališča. Badovinca pa so komunisti hoteli kazati na markantnem mestu, kar je zagotovo močno motilo Nemce, vendar so jim takrat že pojenjale moči.

Vedno bolj sem prepričan, da je grob prazen, pa ne zato, ker bi Badovinac vstal od mrtvih, ampak zato, ker ga v grob nikoli niso položili. Tistemu pa, ki ga ni bilo, so dali ime Ilija Badovinac, komandant bataljona Šercerjeve brigade, narodni heroj. Naj mirno počiva z mauserko v nekih nebesih. Če že ima puško, nima streliva. Koliko težav se pojavi, če začneš z lažjo!

Kakšen namen in pomen je imel pohod v zimi? Brez opreme. Bil je samemu sebi namen. Nobena vas ne more oskrbeti 1200 ljudi. Kam so bili namenjeni? Ali je bil že začetni sklep: hodili bomo, dokler bomo lahko in dokler nas bo še kaj?

Predvidevanja so bila pravilna: iz Belih vod je zbežala le polovica partizanov. Pirove zmage so bile daleč bolj skromne. Cena, da so se komunisti dokopali do oblasti, je bila visoka, a je odtehtala. Vendar je užitek tistih, ki so dolga leta uživali ob dosegu ciljev, odtehtalo smrt ubitih v Belih Vodah. Žal pa je bilo podobnih Belih Vod z istim ciljem še mnogo.

Badovinca so potrebovali! Ne gre morda za namišljenega junaka?

Še en faktor je pomemben v vrsti fiktivnih s partizanske strani v zmnožku okrog Ilije Badovinca. Partizanski propagandisti pravijo, da je Badovinčev spomenik na mestu, kjer je padel Badovinac. Gre za laž.

Po takratnem pripovedovanju Blatnikovih in njihovih sosedov so se nemška reševalna vozila pojavila pri Blatnikovih v soboto, 12. 2. 1944, ob okrog 23.30. Tedaj so odpeljali ranjena Petra Deželaka in Ivana Hliša. Po logiki dogodkov so tedaj dvigali ranjene vermane. Takrat, po moji oceni, že približno 6 ur ni bilo na tistem področju nobenega partizana. Ali so mrtve »dvigali« že v nedeljo ali v ponedeljek, ne vem, vsekakor so pa takrat »dvignili« tudi mrtvega Ilijo Badovinca, če je bil kjerkoli tam. Tako partizani niso vedeli ničesar o Badovincu v času spopada. Do mesta, kjer je spomenik, ni prišel noben partizan, saj to ni bila smer njihovega pohoda, za tem pa na obširnem področju tri ali štiri mesece ni bilo partizanov. Ob tem pa »dvig« fiktivnega Ilije ni bil naporen.

Ilija Badovinac: še en faktor, ki pove, da je bil Ilija Badovinac, komandant bataljona Šercerjeve brigade, narodni heroj, fiktivna oseba in izmišljotina partizanskih propagandistov, kot je bil to »živi zid«.

Domnevam, da so partizani, ko so se spet pojavili po odročnih krajih, priredili pokop in grob Badovinca. Verjetno so tiste, ki so kakorkoli videli, kaj se dogaja, opozorili z grožnjo sankcij (verjetno s smrtjo), če bodo govorili o tem. Partizanske grožnje je bilo treba – za lastno zaščito – upoštevati do potankosti. Tako so komunisti zakrivali zločine.

POGOVOR

Foto: Saša Kovačič

Dr. Ambrož Kvartič

Človek je bitje pripovedovanja

Pogovarjal se je Kristian Koželj.

Dr. Ambrož Kvartič je etnolog, ki je polovično zaposlen na Filozofski fakulteti, na oddelku za etnologijo, polovično pa na RTV Slovenija. Letnik 1985, ki je kot mladi raziskovalec doktoriral na področju etnologije z disertacijo *Sodobne povedke v Sloveniji*, v kateri je raziskoval slovenske urbane mite.

Na Radiu Slovenija ustvarja dokumentarne in izobraževalne oddaje *Sledi časa, Nedeljska reportaža, Razkošje v glavi, Ars humana, Frekvenca X* in druge. Na Televiziji Slovenija je vsebinski sodelavec kviza Male sive celice ter bralec besedil za napovednike in dokumentarne filme.

Od leta 2015 redno objavlja besedila za otroke v otroških revijah *Ciciban* in *Cicido* ter v knjižnih izdajah.

Ambrož, aprila smo doživeli knjižni sejem v Bologni, drugo častno gostovanje Slovenije na enem od osrednjih knjižnih sejmov (*po Frankfurtu oktobra 2023*). Na njem ste bili tudi sami. Kako ste doživeli sejem? Je slovensko gostovanje izpolnilo pričakovanja?

Na sejem sem odšel z Bralno značko, ki je, kot to počne vsako leto, tudi letos organizirala ogled knjižnega sejma v Bologni. Ob letošnjem častnem gostovanju je Bralna značka v sklopu sejma organizirala tudi konferenco. Prvi avtobus so napolnili z avtorji ter kulturnimi in pedagoškimi delavci, ki so tako ali drugače povezani s knjigo in bralnimi projekti in so bili na konferenco povabljeni kot aktivni udeleženci, sam pa sem sedel na drugem avtobusu s knjižničarji in učitelji, ki so tja odšli bolj turistično. Tega sem bil vesel, saj sem, ob odsotnosti obveznosti, lahko hodil po sejmu mirno in širokega pogleda ter zbiral vtise. Tudi v Frankfurtu sem bil čisto zasebno. Zdi se mi dobro, da človek oba sejma izkusi vsaj enkrat, in zakaj to ne bi bilo v letu, ko je Slovenija postavljena v središče. Za Frankfurt lahko rečem, da je bila izkušnja, ki je za mano in mi je nikoli več ali vsaj zelo dolgo ni treba ponovno doživeti, Bologna pa je drugačna, pisana, saj v ospredje stopijo predvsem ilustratorji, katerih govorica je univerzalna. Povsod so barve, za moj okus jih je bilo celo preveč. Del sejemskega prostora se duhovito imenuje »zid vzdihljajev«. Tja prihajajo ilustratorji in na stene obešajo svoje predstavitvene materiale. Potem upajo, da bo njihovo delo opazil kateri od urednikov ali knjigotržcev. Gre za res velik prostor. Bolj ko se sejem bliža koncu, več teh plakatov leži na tleh. Hkrati posamične založbe na svojih stojnicah razpisujejo odprte termine, ko sprejemajo ilustratorje. V tem času se pred stojnico dotične založbe pojavi kolona, kot da gre za priljubljeno atrakcijo v zabaviščnem parku.

Vse to mi je bilo prihranjeno. Svojih del še nimam prevedenih v tuje jezike, tako da sem te dni brez stresa zgolj zbiral vtise, ki pa jih je bilo resnično ogromno, ravno zaradi vizualne narave sejma.

Otroška literatura je žanr, ki je resnično zahteven, a kljub temu velikokrat podcenjen. Kako ste se v njem znašli vi? Kako se proces nastajanja literature za otroke razlikuje od, deniva, ustvarjanja za odrasle?

V to igro sem vstopil zelo pozno, hkrati pa so moje delo zelo hitro prepoznali

pravi ljudje, tako da moja zgodba ni ravno primerljiva z avtorji, ki so imeli svoja dela dolgo časa po predalih, preden so jih opazili. Pisal sem sicer že v srednji šoli, a v aktivno pisateljsko kariero so me potisnile življenjske okoliščine, zaradi katerih sem se bil prisiljen znajti. Po doktoratu, ko se je iztekel moj status mladega raziskovalca, mesta na fakulteti pa takrat zame ni bilo, sem poprijel za čisto vse, kar se je ponudilo, četudi do takrat morda nisem niti slutil, da je to področje, ki bi mi lahko ležalo. V tem času se je najprej zgodil radio, s katerim pred tem nisem imel izkušenj, potem gledališče, v katerem nikoli prej nisem bil zares dejaven, pa tudi pisanje. V nekakšnem precej pasivnem stanju sem se najprej začel igrati z besedami, metrika me je navduševala že od nekdaj, pojavljalo pa se mi je predvsem vprašanje, kam s temi zapisi. Kolega ilustrator Marko Rop je v tistem času za *Ciciban* ilustriral uganke, jesenske uganke, pri čemer je v kompozicijo ilustracije vključil ptičje strašilo, za katero pa na uredništvu niso našli dobre uganke. Marku so rekli, naj bodisi sam priskrbi kvalitetno uganko bodisi zbriše ptičje strašilo. Ker sva se v tistem trenutku po naključju ravno družila, se je obrnil name in v navalu pretiravanja sem jih napisal šest. Očitno so bile dovolj dobre, da smo se z uredništvom v trenutku našli. Že čez dva meseca sem imel v reviji čisto svojo rubriko tematskih ugank. Ko sem pregledal obstoječo ugankarsko literaturo, sem predlagal teme, ki so bile do tistega trenutka obdelane slabše ali sploh še ne, recimo uganke na smučišču, uganke v predalu itd. Kasneje sem začel pisati še izobraževalne pesmi, hkrati pa so nastajale raznovrstne otroške pesmi, saj te ta svet, ko se znajdeš v njem in dobiš tudi potrditev, globoko potegne vase. Do danes se je tega materiala nabralo že precej, čeprav je moje obdobje aktivnega pisanja dolgo šele osem let.

Kdor bere vašo otroško literaturo ali vam samo sledi na družbenih omrežjih, hitro vidi, da ste mojster besednih iger. Najdete jih povsod. Je to nekaj, kar je od nekdaj z vami, ali ste se namenoma urili v tovrstnem obvladovanju jezika?
Od nekdaj je z mano, je prirojeno oziroma privzgojeno v najzgodnejšem otroštvu. Moja mama je učiteljica slovenskega jezika, vedno sem bil obdan s knjigami, z mlajšim bratom sva se vedno spodbujala oziroma celo tekmovala v besednih igrah. Danes je zelo dober prevajalec. Te stvari so latentne. Nihče me nikoli ni silil v to, nikoli nisem razmišljal, da bi to lahko bil del moje kariere. Dokler nisem dobil spodbude od zunaj, za katero nisem niti vedel, da jo potrebujem, niti je pričakoval, to v resnici ni bil niti hobi, prej osebnostna značilnost, *quirk*, kot temu rečejo Američani. Kljub temu sem jo uporabljal, tudi v znanstvenem pisanju, ko sem iskal atraktivne naslove člankov, a zelo nezavedno. Ko pa sem k temu pristopil ustvarjalno, sistematično in zavedno, je postala snežna kepa, ki se še vedno vali in rojeva nove in nove asociacije.

Je pa to izhajanje iz trenutnih, hipnih situacij nekaj, kar mi je prinesel tudi študij. Najbolj me podžge, ko najdem nek simbol, znak, recimo prometni, ki situacijo skomunicira čisto malo napačno ali dvoumno. Vir humorja je zame v osnovnih, čisto vsakdanjih situacijah, mimo katerih velikokrat gremo, ne da bi jih sploh zaznali, v naključnih kratkih stikih. Študiju sem hvaležen, da me je izuril za zaznavanje teh drobnih anomalij.

Honorarno delujete predvsem v nacionalni medijski hiši, ki je tako rekoč nepretrgoma talec vsakokratnih političnih interesov, zdi pa se, da so rezi aktualnega vodstva še posebej ostri, zlasti v radijski del. Nedavno me je presenetila novica, da je kot odgovorni urednik Vala 202 odstopil Nejc Jemec, ki je bil po splošnem konsenzu eden boljših urednikov na nacionalki. Med razlogi je navedel, da ne more biti več samo izvrševalec politik, sprejetih drugje. Kakšne so razmere na RTV?

V medijsko hišo, s katero sodelujem, običajno pridem, naredim dogovorjeno in odidem. Morda zveni cinično, a hkrati sem ravno zaradi tega odmaknjen tako od zgodb, ki prihajajo v javnost, kot tudi od odnosov, ki prav zaradi teh zgodb velikokrat niso najlepši. Hodniki tam niso več spodbudno okolje, kot so bili pred leti, veliko je nezaupanja, sumničavosti glede tega, kdo bo lahko ostal in kdo bo moral oditi, ne govorim o konkretnih zgodbah, ampak o splošnem ozračju, ki ga je nemogoče spregledati. Ob situaciji, ki jo spremljamo zadnje mesece, leta, se mi zdi to tudi povsem normalno stanje. Kakšno zadolžitev sem zaradi pomanjkanja sredstev za nekatera uredništva moral odložiti tudi sam, a moja pozicija na nacionalki je takšna, da bom delo opravljal, dokler ga bom lahko, če pa ga kdaj ne bi mogel več, ga bom iskal drugje. Glede na to, da sem že slabo desetletje povsod zaposlen honorarno, sem se navadil, da se bo neko delo vedno našlo. Nekatere (predvsem starejše) generacije so bile navajene vztrajati vso delovno kariero pri prvem delodajalcu, ker pa me je življenje prisililo pogledati drugam, odkriti in kultivirati skrite talente, sem se navadil razmišljati drugače. Tudi če se neka zgodba konča, se bo našla nova, sploh glede na to, da sem svojo dejavnost razpršil izredno na široko. Utrujenost, ki jo prinaša tovrstni način delovanja, pa je seveda neka povsem svoja zgodba.

Moja etnološka perspektiva se zaveda pomena sveta, izhajajočega od spodaj navzgor, dotikajočega se vsakdanjosti, kjer se odvija življenje.

Zakaj je nujno, da ohranimo močan, sodoben javni medij?

Navedel bom na videz banalen primer, ki pa zelo pomembno oriše vlogo močnega nacionalnega medija. Radio Slovenija je pred časom poročal o nogometnem turnirju in spremljevalnih otroških igrah v nekem vaškem okolju nekje na Dolenjskem. Noben drug medij v državi, ki je v zasebni lasti, tega ne bo pokrival. Moja etnološka perspektiva se zaveda pomena sveta, izhajajočega od spodaj navzgor, dotikajočega se vsakdanjosti, kjer se odvija življenje. Velike svetovne zgodbe so sicer pomembne, a bodo tudi vedno dobile vso pozornost. Ta primarna plast življenja, včasih morda celo marginalizirana, pa ne bo dobila več svojega glasu, če bo javni medij nekoč izginil.

Male zgodbe pa ne prihajajo le iz geografsko odmaknjenih območij. Nacionalna televizija in radio recimo zelo dobro pokrivata področje znanosti, ki je v splošnem diskurzu marginalizirana tema, tudi zato, ker ima sama težave s komuniciranjem pomembnih tem za javnost. Gradnja teh mostov je osrednja naloga nacionalnega medija.

Kritiki pravijo, da so te teme ob prevladujoči novičarski usmeritvi

medija sicer malenkostne, a bi bila ravno zaradi njih kolateralna škoda, ki bi nastala z izginotjem celotnega medija, nepopravljiva. Ta žrtev se mi ne zdi smiselna.

Čeprav je ta del vašega delovanja morda javno najmanj izpostavljen, pa ste primarno etnolog. Kako se je rodila ta ljubezen?

Doletelo me je prekletstvo nadarjenih otrok. Osnovno šolo sem opravil z levo roko, tudi srednjo bolj ali manj, vse me je zanimalo, ko pa se je bilo treba odločiti za študij, sem iskal smer, kjer bi me lahko še naprej vse zanimalo, torej nekaj čim širšega. Ko so mi na informativnem dnevu povedali, da se etnologija *ukvarja z ljudmi*, sem ugotovil, da je v to definicijo mogoče stlačiti tako rekoč vse. Drugi razlog, malo pogojen z vplivom doma, je bila želja po študiju na Filozofski fakulteti. Danes bi z vsemi izkušnjami, ki sem jih nabral, verjetno šel študirat kakšno naravoslovje. Vzgojen sem bil tudi na način, ki ni dopuščal, da bi študij, ko mi na neki točki ni ustrezal, opustil ali zamenjal – začeto je bilo treba dokončati. K sreči je etnologija res tako široka, da na koncu zagotovo najdeš svoje mesto v njej. Zame je bila to folkloristika – pripovedovanje in raziskovanje oziroma interpretacija ponavljajočih se vzorcev, ki so ujeti v pesništvo, pripovedništvo, kratke pripovedi, danes tudi spletne komunikacijske kanale. Že med dodiplomskim študijem je bila folkloristika edini predmet, kjer sem preštudiral vso obvezno in še kup dodatne literature, res me je posrkala.

Danes si v resnici ne rečem ne etnolog ne antropolog, kar je delitev z zanimivim historiatom, čigar del nisem hotel biti, ampak folklorist. V to področje sem vložil največ dela in energije in nenazadnje je področje zelo tesno »oženjeno« z mojim kreativnim delom.

Ob zaključku doktorata sem mentorici rekel, da je zdaj čas, da zgodbe ne le popisujem in analiziram, temveč da kakšno povem tudi sam. Ravno te dni sem na konferenci predstavil prispevek o tem, kako mi je folkloristika pomagala napisati muzikal *Povodni mož*.

Doktorirali ste z disertacijo o slovenskih urbanih mitih. Miti so bili pred pojavom filozofije in znanosti način, kako si je človek razlagal ustroj sveta. Kakšna pa je funkcija urbanega mita v času visoko razvite znanosti?

»Urbani mit« je nekoliko napačno, zelo publicistično poimenovanje. Raziskovalci ga nikoli niso poimenovali s tem terminom. Mitologija je vseobsegajoča, prežame sleherni vidik življenja, da lahko razloži svet.

V našem primeru gre za drobce, za stvari, ki še vedno pomagajo razumeti svet, a zelo lokalno. Skupnost se povezuje in preživi s pripovedovanjem svojih zgodb. Pod vsakim gradom tega sveta se lahko skriva zaklad, ampak za našo skupnost je pomemben zaklad pod našim gradom, Turki so ga zakopali pri nas, ko so prišli in ga pozabili. Gre za zavedne ali nezavedne poskuse vzpostavljanja odnosa med prostorom in ljudmi v smislu neke svetosti oziroma presežnosti. Zaklad je vedno odmaknjen, treba je iti pod zemljo, v neznano, premagati zmaja, ki ga varuje.

Ta princip se ohranja tudi danes, ko se bolj ali manj enaki motivi aktualizirajo; da se približajo sodobni izkušnji človeka, se umestijo v nakupovalne centre, kitajske restavracije, na internet. Še vedno komentirajo življenje, še vedno se v njih skriva vzgojna funkcija. Predvsem v folklori mladih je prisotnih

ogromno teh elementov. Te zgodbe denimo pripovedujejo starši otrokom, ko gredo na maturantski izlet, ali pa si jih mladi pripovedujejo med seboj. To je način odkrivanja, osmišljanja, razumevanja sveta.

Pripovedovalo se je od nekdaj in se bo kljub hiperznanstvenemu pogledu na svet še naprej, predvsem zaradi tega, ker se skozi pripovedi soočamo z neznanim, ki bo vedno prisotno, tudi ob visoki tehnologiji, ki je sama velikokrat popolna neznanka. Vsi uporabljamo mobilne telefone, le redki pa zares vedo, kako delujejo. Ogromno tesnobe se zadnje mesece pojavlja ob rasti umetne inteligence, to tesnobo pa predelujemo s pripovedovanjem zgodb.

Skupnost se povezuje in preživi s pripovedovanjem svojih zgodb.

Tako se vedno znova rojevajo tako imenovani urbani miti in legende oziroma, kot jim sam rečem bolj natančno, sodobne povedke.

Osebno me je izjemno navdušilo dejstvo, da v knjigi *Od imena do spomina*, ki je bila tudi nominirana za naj knjigo minulega Slovenskega knjižnega sejma, najdemo šege in običaje, ki izvirajo skorajda iz prazgodovine, od prvih civilizacij (denimo vogelni kamen), do takšnih, ki so čisto sodobne in se pravzaprav v našem prostoru šele uveljavljajo ter jih ponekod ljudje še ne poznajo (denimo *baby shower*). Šega, običaj, navada torej ni le tisto, kar izvira od naših prapredníkov?

Človek je bitje pripovedovanja, kot smo rekli. Vedno je bil in vedno bo. Je tudi bitje ritualov, torej konkretizirane simbolne komunikacije. To je okvir, v katerega se kultura, ki jo narekujejo prostor, identiteta, popularna kultura in še marsikaj drugega, vsakič znova konkretizira.

Ritual bo vedno prisoten. Kakšen bo in kako ga bomo izvajali, pa je lahko predmet zgodovinskega razvoja ali osebne kreativnosti posameznikov oziroma manjših skupin. Ampak ritual vedno bo. Zelo podobno je tudi s pripovedmi.

Za primer naj navedem legendo o staknjenem paru. Če se par zaplete v prepovedan spolni odnos (prepovedano se s časom spreminja od zunajzakonskih, prešuštnih, incestuoznih, homoseksualnih ali denimo odnosov na javnem prostoru), bo za kazen ostal staknjen. V tej situaciji je treba poklicati nekoga, denimo reševalce, ki ju bo pred očmi drugih raztaknil. To dejanje vključuje element javnega posmeha.

Primer je morda smešen, a te motive srečamo od Homerja do današnjih dni. Okvirji so enaki in z nami od učlovečenja, konkretne izpeljave pa so stvar sprotne kulture.

Med prebiranjem knjige, ki je prvo slovensko etnološko delo, ki zajame celoten življenjski krog, me je prešinilo, da je naše življenje od rojstva naprej niz nenehnih iniciacij, odhajanj in ponovnih iniciacij … Vedno smo nekje prišleki, a kar se mi zdi pomembneje, je sporočilo o tem, kako ključna je za preživetje posameznika skupnost. Je to eno od osrednih sporočil oziroma spoznanj vašega dela?

Noben človek še ni preživel sam. Motiv divjega otroka, ki so ga vzgajali volkovi, je sicer zelo privlačen, ampak človek ne more preživeti zunaj skupnosti, ki ga obdaja in v kateri se aktualizira. To je povsem temeljna izkušnja človeka,

nismo osamelci ali samotarske zveri, ki lahko preživijo same.

Izkušnja skupnosti je za človeka ravno tako elementarna kot izkušnja telesa ali prostora. Skupnost pa je sestavljena iz posameznikov. Če bi vsak od nas vlekel na svojo stran, bi kmalu razpadli. To obredje, tudi če je povezano zgolj s prihajanjem in odhajanjem v skupnost, je način, kako skupnost na eni strani utemeljiti in na drugi strani obdržati skupaj, ter, tretjič, jo utemeljiti, ko trči ob kakšno drugo skupnost. To je pravzaprav glavna naloga obrednega življenja, ne le iniciacijskega, temveč vseh ritualov, s katerimi se skupnost vzpostavlja in ohranja. V skupnosti pa je skrit tudi paradoks – po eni strani se v njej aktualiziramo in skozi obredno življenje zaživimo, na drugi strani pa skupnost v lastnih vrstah tudi prepoznava nezaželene posameznike, nečiste elemente, in jih, tudi preko obrednih dejanj ali celo z zavestno zlorabo obrednih dejanj, odstrani iz svojih vrst. Brez skupnosti ne moremo preživeti, hkrati pa nas marsikdaj omejuje. Ta dialektika je pogojevala človeka skozi vso zgodovino, zato tudi nenehne selitve, ustvarjanje novih skupnosti. Tudi danes se na družbenih omrežjih vzpostavljajo nova plemena, v katerih današnji človek išče svojo skupnost. Ta potreba nam je vrojena in vedno bomo našli načine, kako pripadati skupnosti.

Ogromno tesnobe se zadnje mesece pojavlja ob rasti umetne inteligence, to tesnobo pa predelujemo s pripovedovanjem zgodb.

Danes se najdejo primeri oživitev starodavnih običajev, ki pa niso povsem verodostojne uprizoritve, ampak imajo tudi sodobne marketinške elemente. Deniva kmečka poroka ali splavarski krst. Kako etnologi gledate na takšne sodobne spine?

Etnološka perspektiva, sicer utemeljena na romantičnem pogledu s preloma 19. v 20. stoletje, da je potrebno rešiti, kar se rešiti da, je danes presežena, čeprav morda še obstaja v kakšnem turistično-etnološkem društvu.

Kot etnologa me ne prizadene, če se določen kulturni element poslovi, saj to pomeni, da v aktualni situaciji očitno nima dovolj pomembne vloge, da bi preko njega še vedno lahko živeli svojo kulturo.

V Jugoslaviji smo imeli veliko zgodb o tem, kako so ljudje iz Italije in Avstrije »švercali« dobrine. Ko sta se zgodili najprej osamosvojitev, potem pa EU in schengensko območje, je ključni element, ki je narekoval nastajanje in kroženje teh zgodb, izginil in danes nimajo več funkcije. Kultura se spreminja glede na dane okoliščine, tudi to je del prej omenjene dialektike. Če se nekaj poslovi, to z vidika znanosti ni problematično.

Če pa se nek element vrne, pa tudi to lahko v sebi skriva potencialno točko za nov vidik razumevanja življenja. Zakaj se je recimo v sedemdesetih letih tako zelo razmahnila kmečka ohcet? To je izjemno zanimivo vprašanje, sploh, ker je pri tem pojavu resnično šlo zgolj za formo, turistično atrakcijo, ki se je pojavila v zelo zamejenem obdobju desetletja ali dveh in spet izginila. Zakaj ravno v tem trenutku? Tukaj stopi v ospredje terensko delo, ki našo stroko najbolj zaznamuje. Potrebno je iti med ljudi, spraševati, najti vzorce … Teren je, kakršen je, kot etnologi moramo biti na njem in ga beležiti, ne pa ustvarjati.

Danes so zanimiv primer rojstnodnevni mlaji. Gre za relativno sodoben pomen. Mlaji so se sicer postavljali že dolgo, a vedno kot simbol skupnostnega praznovanja. To, da imamo vsak svoj mlaj, je stvar zadnjih dveh desetletij. Pojav je danes na svojem višku, ne gre več le za mlaje, ampak za »splošno ljudsko kreativnost«, ki jo je treba spremljati, analizirati, dokumentirati, da bomo s časovno distanco prišli do odgovora, ali gre za poudarjanje individualizma našega časa, povezanost manjših skupnosti ali kaj tretjega.

Ko se nek kulturni element v družbi tako močno ugnezdi, ima zagotovo podstat, ki ga poganja. Prav tako, če izgine. Vse, kar se danes na prvi pogled vrača zgolj kot forma, je lahko vendarle tihi klic, da si kot skupnost želimo večje povezanosti, globljih, bolj pomenljivih ritualov.

Vse, kar se danes na prvi pogled vrača zgolj kot forma, je lahko vendarle tihi klic, da si kot skupnost želimo večje povezanosti, globljih, bolj pomenljivih ritualov.

Pomembni spremljevalci našega človeka so bile tudi živali, tako simbolno – štorklja, ki prinese otroka, ali sova, ki je »cajhen« smrti – kot dobesedno, od delovnih živali do ljubljenčkov, ki jim v pred kratkim izdani monografiji posvečate posebno poglavje. Zakaj so življenja živali tako močno prepletena z našimi?

Živali so del narave in kot take od nekdaj povezane s človekom že s tem, da so del naše prehrane in tako ključne za preživetje. Enako pomemben pa je njihov simbolni potencial, njihova umeščenost v širše, mitološke strukture.

Če privzamemo, da je stvarstvo razdeljeno na svoj urejeni del, kozmos, na eni strani in kaos na drugi strani, živali kot simboli zastopajo oba dela. Pri tem ni nujno, da je šlo za živali, ki bi nam kakorkoli koristile, dovolj je bil njihov simbolni potencial, da jih je človek sprva poimenoval, kasneje pa ozavestil in konkretiziral, denimo v likovnih podobah, zgodbah itd.

Na misel mi pride krastača. S sinom sva jih pred kratkim prenašala preko ceste. Eno sem prijel in jo položil v vedro, od tem pa se je sprožil ves simbolni potencial, ki me spremlja celo življenje: ne dotakni se krastače, ker z njimi živijo čarovnice … če ti prileze v hišo, bo v njej nekdo umrl … njene bradavice se bodo prenesle name … Vse to me je prešinilo v tistem trenutku in, verjamem, še koga, ki je bil prisoten. Seveda se ni zgodilo nič od tega, a ravno to je simbolni potencial živali.

Strukturalisti so se spraševali, ali je človek poimenoval in postavil v ospredje stvari zgolj na podlagi njihove koristnosti. Ugotovili so, da je še veliko pomembnejši njihov simbolni potencial. Rastlina, ki je strupena in tako nikakor ni koristna človeku, je ravno zaradi simbolnega potenciala svoje strupenosti lahko še bolj izpostavljena, saj ponazarja odmaknjenost, zlo itd.

V 20. in 21. stoletju pa so živali postopoma postajale tako rekoč izenačene s človekom, kar nakazuje zgodovinski razvoj znotraj tega odnosa. Danes živali obredno pokopavamo, jih življenjsko zavarujemo, kar je neka povsem nova dimenzija, ki bo v prihodnosti še močno zaznamovala naša življenja.

Kateri pa sta, čisto intimno, vaša najljubša običaj in urbana povedka?

Med pisanjem knjige *Od imena do spomina* so bili trenutki, ko so se sprožile asociacije iz mojega življenja. Obredi so bolj stvar čustev kot razuma. Ko nas skupnost potrdi, nas prevzamejo čustva, v tem je moč obredja.

K pisanju knjige sem sicer pristopil znanstveno, a vseeno vanjo vpletal reference, ki merijo na empatijo, čustva, spomin. Ko sem pisal o skavtski obljubi in kasneje slovesu, so se vrnili tako močni spomini na moje skavtsko obdobje, da sem za nekaj časa obsedel in prekinil s pisanjem. Morda to ni odgovor na vaše vprašanje, a dejstvo je, da so se v tistem trenutku prebudili močni spomini na dogodke izpred dveh desetletij. Zagotovo je to eden mojih najljubših obredov.

Med najljubšimi urbanimi povedkami pa ni takšnih, ki igrajo na čustva, temveč tiste, ki so bolj ekscentrične, odštekane, smešne. Ko me ljudje sprašujejo o mojem raziskovalnem področju, pričakujejo tudi primere in takrat v ospredje stopijo bizarne zgodbe.

So pa pri tem pripovedovanju ključni detajli. Ljudje smo pripovedovalci in boljši pripovedovalci bolje obvladajo detajle. Nekoliko šokanten primer, pa vendar … Lahko povemo, da so na nekem vodnem toboganu nepridipravi nastavili žiletke, in ko se je nekdo spustil po njem, se je grdo porezal. Te zgodbe so bile popularne v naši mladosti. Boljši pripovedovalec bo dodal, da pri tem ne vemo, ali so te žiletke nastavili počez ali po dolgem. Ta konec zadene.

Tudi sam nisem zgolj raziskovalec, ki samo vpija. Tudi sam pripovedujem zgodbe in jih začinim glede na okoliščine danega trenutka. Spretni pripovedovalec bo znal te dogodke razbrati in pripoved prilagoditi tako, da bo kar najbolj učinkovito dosegel svoj namen. Tako sicer lahko imam svoj priljubljeni motiv, a veliko pomembneje je, da je zgodba dobro povedana, za kar si vedno prizadevam.

Dr. Ambrož Kvartič s svojo monografijo *Od imena do spomina*; foto: Saša Kovačič

Dr. Edvard Kovač

Alojz Rebula

21. julija bomo obeležili 100. obletnico rojstva slovenskega pisatelja, dramatika, esejista in publicista Alojza Rebule. Sam se ni nikoli predstavljal s temi vzdevki. Zase je dejal le, da je srednješolski učitelj klasičnih jezikov, ki tudi piše. A še preden se je po vojni vpisal na Univerzo v Ljubljani, je kot prvorojenec v polkmečki družini pasel maloštevilno govedo po svoji »kraški univerzi«. Tako je poimenoval trate in obronke ter gmajno ne daleč od rojstne vasi s čudovitim razgledom in zvenečim imenom Šempolaj. Tam je našel žordanke in obložene leske, ki so mu pomenile več kot knjige. Prav ta mladostni dar opazovanja narave in navduševanja ob vsaki bilki, cvetlici in pogledih na pokrajino mu je kasneje pomagal, da je v svojih romanih izvrstno opisoval naravo in jo tudi poosebljal z vzdevki presenetljive lepote in enkratnosti.

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

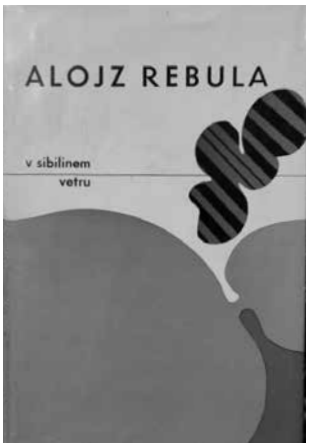
Imel je srečo, da ga je v otroštvu opazil učitelj in šepnil materi, naj ga pošlje v šolo. Tako se je znašel v Goriškem malem semenišču. Spočetka je imel občutek, da je to zanj nepristno okolje, saj sam ni mislil na duhovništvo. A kasneje je odkril, da »Bog piše ravno z okroglimi črkami« in bil vesel, da so mu te katoliške šole podarile ljubezen do grščine, s tem pa tudi do helenistične kulture, skozi katero je iskal svetlobo in smisel in nenazadnje tudi sposobnost, da se je v zrelih letih znašel med prevajalci Svetega pisma. Pri tem delu se je intimno spoprijateljil z apostolom Pavlom, ki ga je tolažil tudi v zadnjih dneh življenja. Znova je nastopil »slučaj, ki ni bil slučaj«, da je bil njegov profesor za grški jezik in literaturo Jožko Bratuž. O njem je pisatelj pri svojih 90-tih letih zapisal: »Lekcije so bile pri njem obredi, poprave šolskih nalog pa tako rekoč mašni obredi.« Prof. Bratuž mu je razkril, da lahko postane svečenik Besede, v katero bo naš pisatelj vključeval tudi lepoto slovenske besede.

Toda poprej so sledila še štiri leta zelo intenzivnega študija klasičnih jezikov na Filozofski fakulteti Ljubljanske univerze. To so bila leta iskanja in očiščevanja. Leta 1945 se je kot edini študent vpisal na samostojen študij latinščine in grščine. Pri posameznih seminarjih so se mu pridružili še študentje iz drugih oddelkov in študijskih smeri. Delo pri teh seminarjih mu je pomenilo globoko prebujanje. Preko sv. Avguština je spoznal, da je bila klasična literatura rešena zaradi krščanske kulture. Evangelij je bil tisti humus, iz katerega sta se v Evropi hranila in obdržala Platon ter vsa grška modrost, vse tja do modernega prosvetljenstva. Najpomembneje pa je bilo, da je pri teh študijskih srečevanjih našel dvoje velikih prijateljstev, ki ga bosta spremljala v odločilnih trenutkih življenja. To je bila prijateljska vez

s prof. Stanetom Gabrovcem, kasnejšim znamenitim arheologom, ki mu je odkrival lepoto slovenskih gora in mu bil iskriv in zvest sogovornik, prav tako pa skozi desetletja tudi pisemski dopisovalec v iskanju smisla ter poglobljene duhovnosti. Druga oseba pa je bila zanj še pomembnejša, saj mu je vse življenje pomagala oblikovati bogat slovenski knjižni jezik in ga tudi vsebinsko navdihovala pri pisanju njegovih romanov. Z njim je znala deliti njegov notranji svet iskanja Lepote in Ljubezni. To je bila Zora Tavčar, tudi sama pisateljica. Ob 65. obletnici njunega zakona je ugovarjal njeni skromnosti in v svoj Dnevnik zapisal: »Kot da naju ni pripeljala k ljubezni literatura … Kot da nisi jezikovno in vsebinsko šla skozi vsa moja literarna besedila …« Ljubezen njegovega življenja in kasneje soproga mu je pomagala, da je – kljub temu da ni obiskoval slovenskih šol – iz tržaškega narečja prešel v sijajno knjižno slovenščino, poleg tega pa ga tudi spodbujala, da je izoblikoval njemu tako lasten slog izrazne prodornosti in vznemirljivosti. Hkrati pa ga je v nastajanju njegovih del opominjala, da ne sme zapustiti konkretnosti ženske in moške osebnosti ter se predati zgolj filozofskemu razmišljanju ali esejističnemu opisovanju. Zato je Alojz Rebula pri svojih junakih vseskozi gojil presenetljivo paradoksalnost.

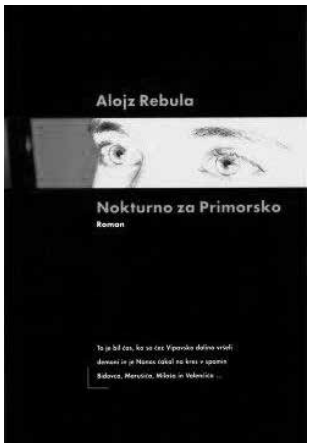
Kljub temu, da je bil sijajen študent, so mu profesorji svetovali, naj odide na Tržaško, če želi dobiti službo, kajti zavezniki so na Svobodnem tržaškem ozemlju obnavljali slovensko šolstvo. Resnično je dobil mesto profesorja in takrat začel pisati svoj prvi veliki roman *Senčni ples*, v katerem spregovori o eksistencialnih krizah mladega slovenskega intelektualca, ki je razpet med podeželskim primestnim življenjem in urbanim utripom, med slovensko tradicijo in italijanskim mestnim vrvežem, med osebnimi eksistencialnimi vprašanji in brezbrižno okolico. Občutek imamo, da se vseskozi giblje in »pleše« med sencami »Platonove votline« in hrepeni po tisti svetlobi, o kateri je pripovedoval neki Nietzschejev norec.

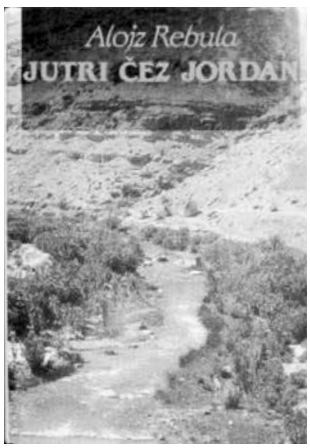
Toda pisatelj išče naprej in ugotovi, da ga grška tragičnost ne more osrečiti. Zato jo sooči z razodetjem smisla znotraj krščanstva. Tega se loti v svojem drugem velikem romanu, v katerem doseže tudi svoj literarni vrh, to je *V Sibilinem vetru*. V prvem osnutku tega literarnega dela njegov junak ob koncu vendarle sprejme krščanstvo. Toda pisatelj kmalu ugotovi, da »krščanska avantura« nikoli ni končana, saj se mora venomer na novo soočati z življenjskimi vprašanji, doživljati pretrese in tudi razočaranja. Zato njegov junak v zadnji verziji romana ostane v eni izmed grških življenjskih filozofij. Druge osebnosti knjige pa pokažejo, kako je krščanstvo najprej bivanjsko iskanje in življenjska drža, nauk pride kasneje in je samo odsev tega življenjskega utripa, ali kot pravi v svojih esejih »nepomirljiva sla po večnosti«. Roman, ki je izšel leta 1968, je pisatelja Rebulo s Prešernovo nagrado uvrstil med slovenske književne klasike.

Pisatelj, ki je bil tudi mislec, je leta 1970 s svojima znamenitima predavanjema za študente, »Krščanska avantura« pri frančiškanih v Ljubljani in ne dolgo zatem »Škandal križa v škandalu Cerkve« pri uršulinkah, javnosti razgrnil, da želi biti kristjan znotraj Kristusove Cerkve. Ko je kasneje pisal eseje za knjigo *Smer nova zemlja*, je istočasno sestavljal duhovniški roman *Divji golob*, ki je leta 1972 izšel pri Celjski Mohorjevi družbi v 66.000 izvodih in se z njim usidral v zavest slovenskega krščanskega vernika. Drugi del tega romana nosi naslov »Svetlobni ples«. To ne pomeni, da že omenjenih »senc« ne bo več. Njegovi junaki se bodo še vedno spotikali, padali in vstajali, nikoli več pa jih ne bo zagrnila čista temina. Vedno bo še ostal žarek svetlobe, da lahko svoj življenjski ples nadaljujejo.

Rebula bo odslej s posegi v zgodovinska obdobja pokazal, kako je slovenska kultura prepletena z duhovnim dogajanjem v Evropi. Omenili smo antični svet, ki mu je še posebej ljub, potem je tukaj humanistično obdobje z renesanso in s škofom Piccolominijem (*Zeleno izgnanstvo*, 1981) ali pa obdobje Francoske revolucije, ki je vznemirilo tudi Slovence (*Četverorečje*, 2011). Napiše tudi prvi slovenski biblični roman, v katerem primerja zgodovino izvoljenega ljudstva s 400 letno zgodovino Slovencev (*Jutri čez Jordan*, Mohorjeva družba, 1988), ter se loteva prav tako sodobne slovenske zgodovine, kjer predstavi Slovence kot prve nasprotnike fašizma v Evropi (*Nokturno za Primorsko*, 2004, za katerega prejme kresnika). Njegova osnovna ideja ostaja razkriti, kako je slovenka kulturna zgodovina odprta v širok miselni svet in tok evropske zgodovine, hkrati pa ostaja zasidrana v slovenski besedi in v milostnem trenutku krščanskega razodetja. Kot mislec in prijatelj je svoje poglede in občutja ter tudi kritične razmisleke zaupal svojim dnevnikom. Nekaj jih je objavil, in sicer večinoma v reviji *Celovški Zvon*, ki je kasneje postala revija Celjske Mohorjeve družbe *Zvon*, večina pa jih še čaka na objavo.

Ob odhajanju s tega sveta je izrazil željo, da bi bil pokopan s pogledom na slovenski zeleni hriboviti svet. Zato si je izbral Loko pri Zidanem mostu, kjer je pokopališče na vzpetini, ki pa je kakor, da bila grški amfiteater, obdana s slovenskim gričevjem. Slovenija je bila zanj znova najdeni »Edenski vrt«, kjer se ponižnemu srcu razodeva Beseda in kjer ponosnemu človeku ni težko priznati, da ga je premagala Lepota.

Dr. Edvard Kovač

Manci Košir (1948–2024)

Umremo v Njegovem naročju

Foto: osebni arhiv avtorja

3. maja letos je umrla prof. dr. Manca Košir, ki je pred tremi leti za revijo Božje okolje *dejala: »Vem, da bivamo, umiramo in umremo v Njegovem naročju, in vem, da je ljubezen močnejša kakor smrt.«*

Prof. dr. Manca Košir je sprva diplomirala iz matematike in fizike na Pedagoški akademiji ter si pridobila naziv profesorice. Toda kmalu je uvidela, da si želi imeti bolj razburkano življenje, zato se je odločila, da vstopi v novinarske vrste. Iz novinarstva je po študiju v Ljubljani in Münchnu tudi doktorirala, in sicer na Univerzi v Zagrebu, njen doktorat pa je za študente še danes temeljno teoretično delo na področju novinarstva.

Božja previdnost je hotela, da je v svojem iskanju pristnega življenja srečala zdaj že pokojnega teologa in pesnika, duhovnika Rafka Vodeba. Skozi prijateljstvo z njim je spoznala krščanstvo in po nadškofu Alojziju Šuštarju v Ljubljanski stolnici z radostjo prejela krst in zakramente uvajanja. Občudovala je nadškofovo širino duha, predvsem pa njegove sočutne in spoštljive osebne odnose.

Toda krst zanjo ni bil konec njene duhovne poti, ampak začetek neprestanega duhovnega poglabljanja in iskanja. Zelo jo je zaznamovala smrt prijatelja in pisatelja Marjana Rožanca. Spremljala ga je v zadnjih urah življenja in z njim ohranila duhovne stike tudi po njegovi smrti. Od takrat naprej je komunicirala z onostranstvom, s pokojnimi, jih srečevala v molitvi in iskala njihove navdihe v pogovorih. Med prijatelje, ki so že odšli v večnost, je štela tudi svetnike; najbližji ji je postal sveti Frančišek Asiški.

Pri profesorskem delu je v svojih študentih prebujala ustvarjalnega duha in se navduševala ob njihovih izvirnih mislih. Tako je tudi pri marsikaterem prebudila pogumno besedo, ki jo je potem zapisal. Bila je pozorna do mladih talentov in postala miselni navdih številnim avtorjem, ki so začeli objavljati članke in knjige. Še pred časom uvedbe bolonjske reforme so bila njena predavanja interaktivna. Želela je, da njeni študentje soustvarjajo njene ure, zato je svoje učiteljsko poslanstvo razumela predvsem kot mentorstvo. Vedela pa je, da je prava strokovnost intelektualno ponižna, da prebuja ustvarjalnega duha ter ga ne duši. Zato je pisala izjemne strokovne knjige in članke, ki so odmevali v takratnem skupnem jugoslovanskem prostoru. Tudi sama je bila odlična novinarka, a je v svojih publicističnih zvrsteh privilegirala zlasti številne intervjuje. Iz te njene osebne zavzetosti so se kasneje rodile knjige njenih pisemskih izmenjav. V svojih pismih je dosegala visoko esejistično raven, zato ni čudno, da je bila tudi med pobudniki za ustanovitev Rožančeve nagrade za najboljšo esejistično zbirko leta. Bila je dolgoletna članica njene žirije, za kar se ji je lansko leto Društvo Marjana Rožanca oddolžilo s posebnim priznanjem za življenjsko delo.

Vedela je, da se vsako pristno pisanje rojeva skozi prisluškovanje notranjim vzgibom, ki jih prebuja pozorno branje knjig. Zato je tudi že pred upokojitvijo na FDV-ju, kjer je delovala kot izredna profesorica, ustanovila veliko širšo »fakulteto« oziroma svojevrstno kulturno gibanje bralnih krožkov, ki ga je naslovila »Berite z Manco Košir«.

Manci Košir je bil zelo blizu nauk Drugega vatikanskega cerkvenega zbora, ki ni bil samo ekumenski, ampak je tudi razkril, da so »semena razodetja« prav tako posejana tudi v drugih verstvih. Zato je segala po knjigah Celjske Mohorjeve družbe, ki so ji spregovorile o duhovnosti. Še posebej zadnja leta, ko se je soočala s smrtjo, je poleg Evangelijev in Visoke pesmi prebirala tudi pesnike z Orienta ter mislece iz Indije in Perzije, ki so ji predstavljali navdih za njeno lastno poezijo. (Ena zadnjih objav njenih pesmi je bila prav v reviji *Zvon*.) Vendar je bila, tako kot pri vsaki stvari, tudi tukaj celostna. Pri njej sta bila misel in dejanje eno. Zato je že zgodaj po ustanoviti ljubljanskega Hospica postala tamkajšnja prostovoljka in tudi kasneje, vse do konca svojih moči, ob ponedeljkih hodila v njegovo hišo ter spremljala, pomirjala in prebujala upanje umirajočim.

Po lastnem bližnjem srečanju s smrtjo, bila je namreč večkrat operirana zaradi raka, je dejala, da je na telesni ravni spremenjena, na duhovni pa še bolj prebujena. »Bog me poriva skozi šivankino uho. Po svoji volji se ne bi premaknila v tisto smer, srečno zapredena v ugodje,« je zapisala v dvojezični knjigi poezije *Srčnice/Herzblätter*, ki je lani izšla pri Celovški Mohorjevi družbi.

Več kot dvajset let je hodila na duhovne vaje v tišini, kjer je prisluškovala večnosti, hkrati pa snovala svoje verze, pogovore in razmišljanja, ki jih je zadnja leta rada objavila tudi v knjigah. Tako je izdala pesniške zbirke, ki jih je poimenovala *Srčnice*; zadnja, ki je posvečena umiranju, nosi naslov *Iz neba do dna*.

Po prvi hudi operaciji je za revijo *Božje okolje* z otroškim srcem dejala: »Bogec moj dragi, hvala za vse v kompletu: za bolezen, za čudovito zdravniško ekipo, ki je opravila to več kot en delovnik dolgo naporno in natančno operacijo, hvala za okrevanje, hvala za moje angele – angele v obliki ljudi in Božje angele, ki so mi od prvega dne stali ob strani, hvala za molitve, saj so molili zame od Rima do gore Atos, hvala za vse darove, ki jih prejemam sleherni dan v obilju, hvala za …«

Na svoji zemeljski poti in v usihanju svojega telesa je vedno bolj stopala v svoj izključno duhovni svet, lahko bi rekli tudi v svoja mistična doživetja. Zato ji je postala odveč marsikatera inštitucija. Živela je v občutju, da se je že preselila v večnost.

Toda že omenjeni intervju je še sklenila: »Verjamem, da nas Bog pokliče k sebi, ko je naše učenje lekcij življenja na zemlji končano. Joj, jaz bi še tako rada živela, toliko bi še rada naredila za ljudi, napisala, pričevala o Tebi. Prosim, daj mi to možnost, če pa misliš, da sem že vse opravila, naj se zgodi Tvoja volja, amen.«

Po slovenski krščanski navadi smo se prijatelji Mance Košir 7. dan po pogrebu, v sredo 15. maja, zbrali pri sveti maši zadušnici v frančiškanski cerkvi na Tromostovju. Prebrali smo eno izmed njenih zadnjih pesmi iz njene poslednje zbirke »srčnic«, v kateri je poimenovala smrt kot svojo Mati.

Draga Manca, nasvidenje doma.

»Nisem tvoja prijateljica, tudi sestra smrt nisem,«
je rekla, »jaz sem tvoja mati.«

Smrt – moja mati?

Kot mati – vedno ima odprto naročje zame.
Kot mati – v bližini, nikoli daleč stran.
Kot mati – hrani moje dneve z zavedanjem,
kako polno živeti, kako dragocen je vsak dih.

Ko bom utrujena in si bo telo želelo večnega miru,
bo smehljajoča mama smrt odprla vrata:
»Vstopi, hči moja,« bo rekla.
»Dobrodošla doma.«[1]

[1] Pesem *Mati smrt* je bila objavljena v zbirki pesmi z naslovom *Iz neba do dna* (Zenit, 2023).

Dr. Ferdinand Šerbelj

Slikar Sebastiano Devita, utrinek v baročni deželi Goriški

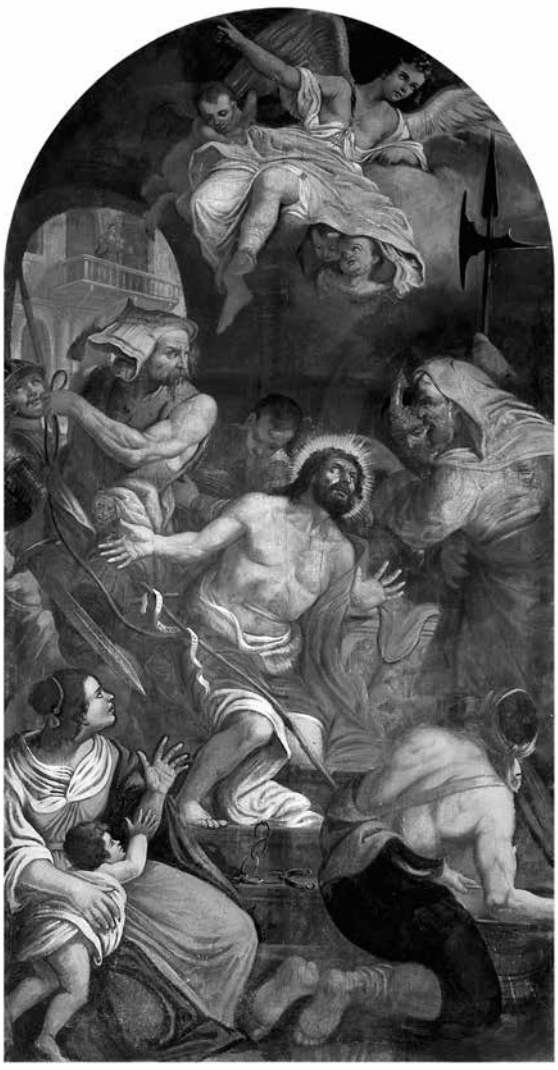
Zaradi mejnega položaja med Italijo in srednjo Evropo je bila Goriška že od nekdaj geografsko in kulturno mostišče. Od leta 1500 do konca prve svetovne vojne je bila del avstrijskega cesarstva; v tem dolgem obdobju se je oblikoval raznolik kulturni profil te dežele. Zato se v tem prostoru že od nekdaj prepletata in sobivata dva kulturna pola, Mediteran in celinsko zaledje. Če se omejimo le na cvetoče goriško 18. stoletje, t. i. Secolo d'Oro*, so tu prehodno ali stalno delovali mnogi mojstri in umetniki. Tako se je z bavarskega Passaua v Gorico priženil slikar F. Lichtenreit, z Beneškega pa je prišel, kot se je izkazalo, slikar »Goričan« A. Paroli. Oba sta večji del življenja preživela v Gorici. Med mnogimi, ki so le prehodno delovali na Goriškem, pa velja opozoriti vsaj na avtorja petih, nad tri metre velikih platen v baročni župnijski cerkvi v Kojskem v Goriških Brdih.*

Slike v Kojskem so delo dalmatinsko-beneškega slikarja Sebastiana Giuseppeja Devite (tudi de Vita ali De Vita), rojenega v Splitu leta 1740 in umrlega neznano kje po letu 1797.[1]

Že dvajsetleten se pojavi v »domačih« Benetkah, mestu, iz katerega je v Split pripotoval verjetno že njegov ded Sebastiano De Vita, uslužbenec Serenissime. Kot študent tamkajšnje *Accademie di Belle Arti* Devita že leta 1763 sodeluje na nagradnem natečaju, a mu ne uspe ne na tem ne na naslednjih dveh. Zahvaljujoč vztrajnemu značaju in ob zorenju svojega dela mu kljub močni konkurenci leta 1767 le uspe osvojiti prvo nagrado, in sicer za celopostavno risbo moškega akta. Zaradi tega dosežka je že naslednje leto omenjen med udi slikarskega ceha *Fraglia pittorica*. Mnogo kasneje, leta 1789, je imenovan za profesorja figuralike na akademiji, kjer je študiral, leta 1792 pa je na tej isti ustanovi z večino glasov ponovno imenovan za svétnika (*Consigliere*) in konservatorja (*Conservatore*). Navedena dejstva naglašujejo pomen Devitove dejavnosti na Goriškem, kjer je glede na danes znana naročila moral prebiti nekaj časa. Na to namiguje posredno pričevanje nekega Francesca Lesevela iz Gradišča ob Soči, ki se je leta 1785 med študijem na beneški akademiji skliceval, da se je učil tudi pri Sebastianu Deviti; iz tega sklepamo, da gre za čas pred študentovim prihodom v Benetke. Na relaciji med Benetkami in Gorico se je v slikarjevem življenju pojavil goriški grof Rudolf Coronini (1731–1791) iz kromberške veje tega rodu. Bil je pravnik, krajevni zgodovinar in velja za pomembno osebnost baročnega razsvetljenstva

[1] O slikarju je največ pisal hrvaški akademik Kruno Prijatelj, prim. »Devita (De Vita), Sebastiano Giuseppe«, v: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 39, Roma, 1991, str. 583–584; Ferdinand Šerbelj, »Slikar Sebastiano Devita in njegova dela na Goriškem«, *Acta historiae artis Slovenica*, 4, 1999, str. 135–150.

z velikim »lokal patriotizmom«. Zavzeto se je posvečal opremljanju svojega gradu v Kojskem ter pripomogel tudi k barokizaciji leta 1768 dograjene Marijine podružnice župnije v bližnjem Ločniku (Lucinico) pri Gorici, za katero je priskrbel potrebno opremo. Tu je prišel prav (najbrž tudi cenovno ugoden) beneški slikar Devita; zelo dejaven slikar Antonio Paroli se je bil takrat že poslovil (umrl je leta 1768). Glede someščana Johanna Michaela Lichtenreita († 1770), ki je slikal tudi za Coroninija, pa je grofu najbrž bolj ustrezala reprezentančnost beneškega čopiča. Načrt je bil ambiciozen, saj je Devita za kojščansko cerkev napravil kar pet velikih oltarnih slik. Prva je bila gotovo Marijino vnebovzetje za glavni oltar, delo goriškega altarista Francesca Bense (1768). Toda leta 1906 preslikana podoba še čaka na restavratorska presenečenja. Ostale štiri slike bi zaradi njihove višine – nad tri metre – težko imeli za slike v oltarnih nastavkih. Potemtakem so bile že ob nastanku namenjene za stene med pilastri. Dve sliki sta podpisani, a ne datirani, vendar so nastale hkrati ali z zamikom za sliko glavnega oltarja. Ekspresivna je signirana slika *Mučeništvo sv. Janeza Krstnika*. Druga, tudi podpisana slika, je monumentalno *Snemanje s križa*. Na tretji upodobitvi je za baročni čas značilna skupina štirih svetih zavetnikov: sv. Rok, sv. Lucija, sv. Apolonija in sv. Anton Padovanski. Ikonografsko je zanimiva četrta slika, *Mučeništvo sv. Evrozije*. Španska mučenka je bila po legendi okoli leta 880 žrtev Saracenov. Na splošno velja za zavetnico pred poletnimi sušami, a je bolj znana v Padski nižini. Češčenju agrarne zavetnice je bil Coronini še posebej naklonjen – leta 1771 je v Gorici celo izdal knjižico o mučeništvu te svetnice, ki je posebej »»*venerata*« v cerkvi na Kojskem«. Zgodba je opremljena s podobo njenega obglavljenja s podpisom *Sebastiano de Vita*. Teh pet oljnih podob velja za edini sklop slik Devite in glede na to, kar danes vemo, veljajo za zgodnji primer slikarjeve kariere. Pred temi sta znani le veliki oltarni sliki v Rovigu in v Bondenu pri Ferrari. Šele za tem se posamezno pojavljajo njegova platna, ki se nahajajo med Dalmacijo in Benečijo. Preslikana platna v Kojskem zabrisujejo slikarjev rokopis, predvsem pa izvirno barvitost. To je tudi posledica slabo berljivih signatur in morda datacij. Toda kot celote razkrivajo slikarjev izrazit eklekticizem, v katerem

Sebastiano Devita, *Mučeništvo sv. Janeza Krstnika*, župnijska cerkev Kojsko; foto: Marjan Smerke

Sebastiano Devita, *Mučeništvo sv. Evrozije*, župnijska cerkev Kojsko; foto: Marjan Smerke

brez težav prepoznamo citate vélikih mojstrov beneške figuralike. Njegov slog je prepoznaven po zgovornosti številnih figur v različnih držah in kompozicijsko spretnem prepletu. Ponoviti velja, da je bil na akademiji profesor za figuralno slikarstvo. Toda v njegovem času se je pozni barok že poslavljal od več figuralnih in bučnih kompozicij. Poznobaročni, že klasicistični nazor pa se v njegovih delih kaže v tem, da prizorišča niso več na oblakih, temveč so dogajanja postavljena na realna tla in v okolje monumentalnih arhitektur klasicistične kaligrafije, zato sodi v tisto smer beneške umetnosti, katere slikarji so si v zaledju in v provincah Serenissime prav s citati vélikih beneških mojstrov dvigovali svoj ugled. Tako je tudi Devitovo slikarstvo zanimivo predvsem z vidika študija perifernega oziroma provincialnega slikarstva v okviru beneškega *Settecenta*. Slikarjev slog se tako zgovorno ujema z multikulturno podobo Goriške.

Ob tako pomembnem deležu na Goriškem bi tam pričakovali še kakšno njegovo delo, a ga je zelo verjetno pogoltnila stihija prve svetovne vojne. Tako je v Ločniku, kamor je takrat cerkveno spadalo tudi Kojsko, med vojno s cerkvijo vred propadla njegova figuralno bogata freska na oboku ladje. Obsežno fresko s podobo konjenika sv. Jurija med množico nebeščanov je Devita leta 1771 naslikal po naročilu župnika Štefana Kemperlija. Pred tem, a neznanega leta, je Antonio Paroli poslikal obok prezbiterija, o katerem pa ne priča nobena fotografija. V literaturi 19. stoletja se omenja že zdavnaj izgubljena Devitova freska *Poklon sv. treh kraljev* v kraju Castello del Catajo zahodno od Padove, kar priča o tem, da je bil slikar vešč tudi freskotehnike, ki pa se kot likovna zvrst na akademiji ni poučevala.

Delež Sebastiana Devite na Goriškem dopolnjuje pojem te dežele na stičišču raznih vplivov, ki so, gledano z obeh strani, sooblikovali periferni, s tem pa tudi povezovalni značaj Goriške. To še zlasti velja za baročno obdobje, ko je starodavna Gorica s sedežem leta 1751 ustanovljene nadškofije, številnimi palačami, ki so sooblikovale pet trgov, sedmero samostanov in štirinajstimi cerkvami zares doživela »zlato 18. stoletje«.

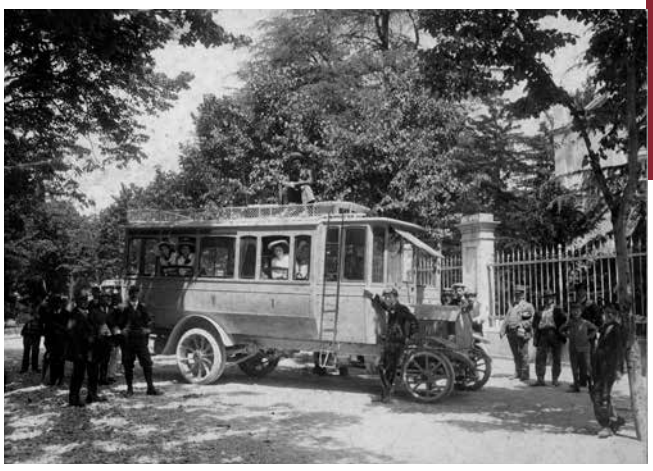
Karla Kofol

Brez krčme in štacune naj ne bo nobena vas

Ne hod naprej prijatelj moj,
pri dobri kaplji tu postoj;
tu vince se prileže,
se kruha kos odreže?
(Soča, 24. 12. 1884)

Trgovanje sodi med najstarejše človekove dejavnosti in ima od nekdaj tudi širši družbeni pomen. Vzporedno z izmenjavo viškov hrane in drugih nujno potrebnih dobrin je namreč prihajalo do širjenja različnih znanj, izmenjave kulturnih praks in seveda do vojn ter odkrivanja novih svetov in celin. S potovanji iz kraja v kraj se je razvijala tudi mreža popotnikom namenjenih postajališč, ki so nudila hrano, prenočišče ter zavetje za ljudi in živali, zaradi česar sta gostinstvo in trgovina od nekdaj tesno povezana in močno soodvisna.

Skozi Zgornje Posočje so že od prazgodovine vodile pomembne trgovske poti. O tem pričajo številne arheološke najdbe, ki so v naše kraje pripotovale iz oddaljenih dežel in mest. V srednjem veku je večina trgovskega blaga potovala na relaciji vzhod–zahod, pri čemer je bilo glavno trgovsko središče, h kateremu so gravitirali kraji ob zgornji Soči, furlansko mesto Čedad. Za razliko od Kobariškega in Tolminskega je bilo Bovško že od nekdaj močno navezano tudi na bližnja koroška mesta. V začetku novega veka, po vzpostavitvi nove meje z Beneško republiko, se je ta vez še okrepila, saj je odtlej glavna povezava Koroške in ostalih severnih avstrijskih dežel z morjem tekla prav po dolini Soče. Preusmeritev trgovskih poti, ki so odtlej tekle predvsem na relaciji sever–jug, je vplivala tudi na ostale kraje v Soški dolini. Njihov glavni trg je postalo mesto Gorica, kjer so, poleg lesa, Tolminci največ prodajali meso in mlečne izdelke. V nasprotni smeri je v Zgornje Posočje in naprej na Koroško potovalo predvsem vino, pridelano v Vipavski dolini in Goriških brdih. Z donosno trgovino in furmanstvom je povezan tudi znameniti tolminski punt, ki se je zgodil leta 1713; sprožilo ga je zvišanje davkov na meso in vino

Par let po odprtju Bohinjske proge, ko je Zgornje Posočje doživljalo pravi turistični razcvet, so se v dolini že pojavili tudi prvi avtobusi. Na fotografiji je avtobus tolminskega posestnika, trgovca in c. kr. poštarja Devetaka, ki je začel voziti leta 1911. Vir: arhiv Tolminskega muzeja

Prvi večji kraj po prehodu čez prelaz Predel je Log pod Mangartom. Tu je nekdaj delovalo več gostišč, v katerih so se lahko popotniki ter njihove živali okrepčali in prespali. Kraj je slovel tudi kot priljubljeno poletno letovišče, saj je nudil odlično izhodišče za obisk bližnjih hribov in dolin. Vir: Arhiv Tolminskega muzeja

ter povečan nadzor nad kmečko trgovino, ki je posoškim kmetom nudila pomemben dodaten vir zaslužka.

Z začetkom industrijske dobe je prišlo na področju trgovine do veliko sprememb. Dotedanji prodaji trgovskega blaga na sejmih in od vrat do vrat so se pridružile prve stalne trgovine. V mestih in večjih krajih so se dotedanjim krčmam, kjer se je pilo in jedlo kar za skupno mizo, že pridružila bolje urejena gostišča, ki so bila namenjena predvsem višjim slojem ter nudila boljšo postrežbo in več zasebnosti. S spremenjenimi družbenimi razmerami se je že začela uveljavljati tudi nova gospodarska panoga, imenovana turizem. Ljudje, ki so se dotlej podajali na pot predvsem zaradi poslov in drugih obveznosti, so začeli raziskovati nove kraje zaradi želje po novih doživetjih, iskali so primerna mesta za razvedrilo in oddih. Prvi turistični obiski Posočja so povezani z raziskovanjem gora, konec 19. stoletja pa med priljubljenimi primorskimi letovišči že najdemo tako Bovec kot Kobarid in Tolmin. Pravi razmah trgovine, gostinstva in turizma pa prinese odprtje Bohinjske proge. Pot do naravnih lepot polnega Zgornjega Posočja je bila namreč z železnico krajša in lažja, olajšana je bila tudi preskrba ter prodaja v dolini pridelanih dobrin.

Odtlej je doživelo Zgornje Posočje dve vojni in številne druge preizkušnje, ki so vplivale tudi na razvoj trgovine, gostinstva in turizma. Predvsem slednji ostaja kljub številnim vzponom in padcem nadvse pomemben dejavnik razvoja te regije ter daje ob kmetijstvu in industriji kruh številnim ljudem. V Tolminskem muzeju smo se zato odločili te doslej slabo raziskane dejavnosti posebej predstaviti. Plod našega večletnega dela sta obsežen zbornik in muzejska razstava z naslovom *Želite, prosim? – Trgovina, gostinstvo in turizem Zgornjega Posočja*, ki je v galeriji Tolminskega muzeja na ogled od srede junija 2024 do aprila 2025. Ker je uspešnost trgovine, gostinstva in turizma odvisna predvsem od ljudi, njihove iznajdljivosti, podjetnosti, prijaznosti ter posluha za želje in potrebe strank, je večji del zbornika namenjen prav predstavitvi osebnih in družinskih zgodb gostilničarjev in trgovcev, ki so zaznamovali pretekla obdobja Zgornjega Posočja. Njihova družbena vloga je bila nekdaj močno opazna in velikokrat tudi zelo pomembna, zato se skozi pričujoče pripovedi lepo zrcalijo ne le družbene razmere, ampak tudi duh časa, v katerem so živeli. Ob osebnih in družinskih zgodbah, ki se nanašajo predvsem na čas do druge svetovne vojne, prinaša zbornik tudi par prispevkov, ki osvetljujejo čas po drugi svetovni vojni. Tu je zgodba o nastanku našega edinega visokogorskega smučišča Kanin pa o delovanju največjega posoškega trgovskega podjetja Alpkomerc ter o turističnih prireditvah, ki so in še vedno bogatijo turistično ponudbo v dolini Soče. Zbornik in razstava torej obravnavata čas od srede 19. stoletja do nastanka države Slovenije. Govorita o obdobju, ko tudi v Zgornjem Posočju že lahko govorimo o turizmu ter sodobnem gostinstvu in trgovini, zaključujeta pa z vstopom na pot privatizacije in prevlade brezimnega globalnega kapitala, kjer so važne le še številke in ne več ljudje.

Dr. Nina Novak Kerbler

Kje in kaj lahko posredujemo

V tem prispevku bomo razpravljali o pravilni izbiri jezikovnih sredstev. Pravilni? Taki, ki se ravna po pravilih slovenskega knjižnega jezika. Uporabniki jezika se večkrat pritožujejo, da jih določila iz normativnih priročnikov ukalupljajo in omejujejo njihovo ustvarjalnost pri pisanju, zaradi česar jih ne upoštevajo in ne želijo uporabljati. Tak pristop je mogoč pri pisanju umetniških besedil ali zasebnih sporočil. Če pa so besedila, ki jih pišemo, namenjena širši javnosti, na primer uradovalna, znanstvena, strokovna in druga, je treba upoštevati pravila slovenskega knjižnega jezika, saj le tako zagotovimo, da jih naslovniki besedil dejansko razumejo v okviru dogovorjenih pomenov. Podobno kot pri računanju kljub svoji ustvarjalnosti ne moremo reči, da 1 + 1 znaša 3, ampak moramo upoštevati osnovna pravila seštevanja. To velja tudi za rabo jezika. V nadaljevanju bomo s pomočjo primerov iz besedilnega korpusa Nova beseda *in tistih, ki jih je avtorica povzela s spleta ter iz strokovnih in znanstvenih besedil, ki jih je prejela v lektoriranje (označeni so z zvezdico (*)), razložili, kdaj lahko uporabljamo glagol* posredovati *in kdaj ga je bolje ali celo treba nadomestiti z drugimi, pomensko ustreznejšimi glagoli.*

Posredovati

Po *SSKJ* je osnovni pomen glagola *posredovati* »*delati, pomagati, da se doseže sporazum, soglasje v kaki stvari, zlasti v sporu:* nerad je posredoval med njima; posredovati med nasprotujočimi si predlogi, stališči / posreduje pri sklepanju pogodb / posredovati v sporu // navadno v zvezi z za *skušati doseči za koga kaj pozitivnega, ugodnega:* posredoval je za zaprte študente; za njegovo službo je posredoval stric / posredovati pri oblasteh«. Kot drugotni so v SSKJ navedeni ti pomeni:

»2. publ. *posegati (vmes), pomagati:* policisti so morali v teh dneh večkrat posredovati; ob nesreči so takoj posredovale zdravniške ekipe

3. publ., s širokim pomenskim obsegom *pojasnjevati, pripovedovati, sporočati:* na seji je posredoval stališče sodelavcev / posredovati informacije, naslov, podatke; posredovati komu svoje izkušnje, znanje / posredovati dramska dela *uprizarjati, igrati*; posredovati skladbo *izvajati*; tekmo bo posredovala televizija *prenašala* // z glagolskim samostalnikom *izraža dejanje, kot ga določa samostalnik:* posredovati posojilo; posredovati pouk; posredujte jim naše pozdrave; posredovati sporočilo *sporočati*; posredovati telefonsko zvezo *vzpostavljati*

4. publ. *delati, povzročati, da je kaj mogoče; omogočati:* s temi prevodi posreduje založba spoznavanje pomembnih del iz svetovne književnosti / posredovati stike s tujino / zbirka posreduje pregled celotne pesniške tvornosti v tem obdobju *daje*; agencija posreduje tudi zasebne sobe *preskrbuje// delati, da prehaja kaj k drugemu; dajati*: naskrivaj mu je posredoval jedi / svetilka mu posreduje le medlo svetlobo.«

Iz navedenega je razvidno, da se glagol *posredovati* po priporočilih *SSKJ* uporablja, kadar želimo izraziti, da nekdo dela oziroma pomaga, da se doseže soglasje ali sporazum v kakšni zadevi, še zlasti v sporu, na primer:

- Inšpektor /.../ Krznarič je takoj **posredoval** in dosegel, da je sodišče nemudoma ustavilo ladjo v koprskem pristanišču. Medtem ko so se nekaj dni vlekla pogajanja med lastnikom, pomorščaki in inšpektorjem, se je na ladji zgodil še samomor. (*Delo*, 2000)

Če osnovni pomen glagola *posredovati* razumemo nekoliko širše, je pravilna tudi raba v pomenu, da določene stvari oziroma prvine pripomorejo ali prispevajo k povezovanju nečesa, na primer:

- Ta paradoksna točka, ki je ključno težišče vse Derridajeve misli, Kearneyju torej služi, da zasnuje religiološko misel, ki se umešča med skrajna in poenostavljena stališča teizma in ateizma in **posreduje** med njimi.*

V pomenu *posegati (vmes), pomagati*, ki je naveden pod drugo točko, je v *SSKJ* v publicističnem jeziku še dovoljena raba glagola *posredovati* (na primer *Policisti so morali večkrat posredovati*.), *SP* pa ga v takih primerih že nadomešča z glagoloma *posegati (vmes)* in *pomagati*:

»[P]osredovati /.../ publ. Policisti so morali večkrat ~ *posegati vmes*, *pomagati* /.../«

V pomenu *delati, povzročati, da je kaj mogoče* je v *SSKJ* med ponazoritvami rabe naveden tudi primer *agencija **posreduje** tudi zasebne sobe*, v katerem je po priporočilih navedenega normativnega priročnika glagol *posredovati* treba nadomestiti z glagolom *preskrbovati*.

»4. publ. *delati, povzročati, da je kaj mogoče; omogočati*: s temi prevodi posreduje založba spoznavanje pomembnih del iz svetovne književnosti / posredovati stike s tujino / zbirka posreduje pregled celotne pesniške tvornosti v tem obdobju *daje*; agencija posreduje tudi zasebne sobe *preskrbuje* /.../«

Pravilno bi se torej navedeni primer glasil → *agencija **preskrbuje** tudi zasebne sobe*, v smislu, da jih omogoča, vendar pa lahko z gotovostjo trdimo, da posredniško delo različnih agencij, zlasti nepremičninskih, danes razumemo bolj v smislu prvotnega pomena glagola *posredovati* → *delati, pomagati, da se doseže prodaja, najem, nakup, sklenitev pogodbe ipd. v določenem poslu*. Navedeno potrjujejo tudi številni primeri rabe, tudi spodnja, ki smo ju izbrali za ponazoritev.

- Kdor neupravičeno proizvaja, predeluje, prodaja ali ponuja naprodaj ali zaradi prodaje kupuje, hrani ali prenaša, **posreduje pri prodaji** ali nakupu ali kako drugače neupravičeno daje v promet rastline ali substance /.../ (*Delo*, 2008)
- **Posredujemo** pri prodaji popolnoma obnovljene hiše v starem delu Vodic /.../ (Spletni vir 1)

V drugotnih pomenih se glagol *posredovati* pogosto in pomensko zelo široko uporablja namesto glagolov *poslati, dati, vložiti, izročiti, sporočiti, predstaviti, predstaviti, predložiti* ipd.

Napačno	Pravilno
Družbe naj izdelajo in pisarni **posredujejo** ustrezna poročila o samoocenitvi v elektronski obliki.*	Družbe naj izdelajo in pisarni **pošljejo** ustrezna poročila o samoocenitvi v elektronski obliki.*
Zgoraj navedeni podatki **se posredujejo** v tiskani oziroma elektronski obliki, skladno z operativnimi navodili.*	Zgoraj navedeni podatki **se pošljejo** v tiskani oziroma elektronski obliki, skladno z operativnimi navodili.*
Tradicionalni prometno-tehnični pristop k dimenzioniranju prometnih površin temelji na konceptih in metodologijah, ki so bile strokovni javnosti **posredovane** predvsem v priročnikih /.../*	Tradicionalni prometno-tehnični pristop k dimenzioniranju prometnih površin temelji na konceptih in metodologijah, ki so bile strokovni javnosti **predstavljene** predvsem v priročnikih /.../*
Če želite najeti oskrbovano stanovanje, morate najprej **posredovati** vlogo za najem oskrbovanega stanovanja. (Spletni vir 1)	Če želite najeti oskrbovano stanovanje, morate najprej **vložiti** vlogo za najem oskrbovanega stanovanja. (Spletni vir 2) Če želite najeti oskrbovano stanovanje, morate najprej **izročiti** vlogo za najem oskrbovanega stanovanja. (Spletni vir 2)

Za konec v preglednici povzemamo pravilno rabo glagola *posredovati* in glagolov, s katerimi ga nadomeščamo v drugotnih pomenih. Zakaj so zadnji primernejši in pravilnejši? Ker v prvotni rabi izražajo pomen, ki ga želimo izraziti oziroma sporočiti. Z uporabo nezaznamovanih glagolov zagotovimo, da se želeni pomen prenese tudi naslovnikom besedila.

POSREDOVATI	
Napačno	**Pravilno**
	posredovati = delovati kot posrednik med sprtima/dvema stranema; povezati nekaj, kar si nasprotuje
posredovati po pošti, elektronsko	**poslati** po pošti, elektronsko
posredovati podatke javnosti	**dati** podatke javnosti **predstaviti** podatke javnosti
posredovati mnenje sodelavcev	**sporočiti** mnenje sodelavcev **predstaviti** mnenje sodelavcev
posredovati vlogo uradu	**vložiti** vlogo pri uradu **izročiti** vlogo uradu **predložiti** vlogo uradu

Spletni viri:

1: https://nepremicnine.siol.net/prodaja/hisa-ljubljana_545.

2: https://dompodgorco.si/oskrbovna-stanovanja/najem-oskrbovanega-stanovanja/.

Nina Kremžar

Pripovedovanje in dialogi

Ko pišemo, pogosto mislimo, da pripovedujemo, in zlahka pozabimo, da je pripovedovanje le en od postopkov, ki jih uporabljamo. Pravzaprav Stephen King v delu On Writing *jedrnato določi tri sestavne dele zgodbe: opise, ki za bralca ustvarijo »čutno resničnost«, pripoved, ki dogajanje popelje od začetka do konca, in dialoge, ki dajo likom lasten glas in jih tako oživijo. Ker smo se prejšnjič ukvarjali z opisovanjem, se tokrat lotimo še preostalih dveh ubeseditvenih načinov in dopolnimo trikotnik, iz katerega se, če bo vse po sreči, izvije kakšna zgodba.*

Prva napaka, ki se nam pripeti pri pripovedovanju, je, da preprosto pozabimo na pripovedovalca oziroma ga zmotno enačimo z avtorjem samim in mu ne namenimo pozornosti, ki mu pripada. Ko avtor enkrat (po letih in letih iskanja in stotinah popisanih strani) razvije lasten glas in način pripovedovanja, se lahko (pre)hitro udobno namesti v svojo pripovedovalno lego in tam tudi ostane ter tako zapade v enoličnost. Kot avtorji se moramo zato nenehno opozarjati, da ob vsakem pisanju izstopamo iz lastne kože, da ustvarjamo unikatnega pripovedovalca, takšnega, ki bo dotično zgodbo uspel povedati na najboljši možen način, in da mu moramo zato pustiti, da spregovori po svoje. Če se namreč zasidramo v lastnem glasu, tvegamo zdrse in nedoslednosti v pripovedi. Preden bolj konkretno pojasnim, kakšne napake imam v mislih, pa najprej nekaj teorije. (Čeprav verjamem, da je bolje, če se z njo ukvarjajo literarni teoretiki, je priročno, če avtor teorijo pozna do te mere, da jo lahko izkorišča v svojo korist.)

Čeprav so tipologije pripovedovalca številne (in morda lahko vsak zase poišče takšno, ki mu je najbližje), bom tokrat (zelo na kratko) predstavila v našem prostoru splošno sprejeto teorijo Janka Kosa, ki v svoji razpravi »Novi pogledi na tipologijo pripovedovalca«[1] slednjega opredeli na treh ravneh:

1. prvo-, drugo- in tretjeosebni pripovedovalec,
2. avktorialni, personalni in virtualni pripovedovalec,
3. lirski, dramski in epski pripovedovalec.

Pri prvi ravni gre v veliki meri za slovnično opredelitev (torej glagolsko osebo), ki pa hkrati na zgodbo vpliva tudi na globlji ravni. Že če pomislimo na (najmanj pogostega) drugoosebnega pripovedovalca, ki govori v obliki nagovora, hitro postane jasno, da ta tip pripovedovalca ustvarja svojevrstno dinamiko v odnosu pripovedovalec-bralec. Nasploh je pogost v poeziji, kjer je učinkovit pri spodbujanju bralčeve čustvene vpletenosti, pojavlja pa se tudi v prozi (npr. v pisemskem romanu). Če ga uporabimo spretno (in sledeči primer je seveda le ena od možnosti), lahko nagovor drugoosebnega pripovedovalca ustvari skrivnostni odsotni lik (torej tisti, s katerim pripovedovalec govori in ki ni bralec), o katerem se bo bralec z vpogledom v komunikacijo, ki ni namenjena neposredno njemu, lahko spraševal in ga želel razkriti. Tudi tretje- in prvoosebni pripovedovalec nimata le stilistične funkcije – izbira prvoosebnega pripovedovalca nam morda sporoča, da v zgodbi nastopa pomembnejši osrednji lik, podobno lahko tretjeosebni

[1] Razprava je objavljena v reviji *Primerjalna književnost* (letnik 21, številka 1, 1998).

pripovedovalec fokus iz enega samega lika razdeli na več njih –, ne gre pa jima pripisovati (ne)osebnosti in ju tako zamenjevati z naslednjo ravnjo.

Pri avktorialnem, personalnem in virtualnem pripovedovalcu gre za »pripovedno perspektivo«. Avktorialnega pripovedovalca bi lahko poimenovali tudi vsevedni – ni eden izmed likov, vpletenih v zgodbo, zaradi svojega nadvpogleda na dogajanje omogoča določeno (čustveno) distanco, je neoseben in objektiven, zgodbo pa podaja zanesljivo (povedano drugače, je pripovedovalec, ki mu bralec lahko verjame). Če pomislimo na opis prve ravni, se potem zdi smiselno, da je, kot pravi Kos, za avktorialnega pripovedovalca največkrat primeren tretjeosebni pripovedovalec, a med njima ne moremo potegniti enačaja (tretjeosebni pripovedovalec je lahko na primer virtualni, avktorialni pa je lahko tudi prvoosebni). Po drugi strani personalni pripovedovalec pripoveduje skozi oči enega samega lika in je potemtakem oseben in subjektiven, kar pomeni, da omogoča bolj naravno posredovanje notranjega doživljanja, hkrati pa zgodbo veže izključno na pogled izbrane osebe – to pomeni, da določeni uvidi (v primerjavi z avktorialnim) takemu pripovedovalcu ne bodo na razpolago. Na primer, če je naš personalni pripovedovalec kriminalec, ki se skuša izogniti kazni za svoj zločin, bo lahko zelo podrobno opisal, kaj je zagrešil, ne bo pa nam moral posredovati informacij o policijski preiskavi, ker vanjo preprosto ni vključen. Nazadnje obstaja še virtualni pripovedovalec – nezanesljivi pripovedovalec, ki se pretvarja, da je avktorialni ali personalni pripovedovalec, in bralcu (za razliko od preostalih dveh) ne posreduje resnične pripovedi.

Na tretji ravni pripovedovalca delimo na lirskega, za katerega je značilen (samo) govor o »notranji resničnosti subjekta« (in se ne pojavlja le v liriki, temveč vstopa tudi v prozo), dramskega, ki govori v obliki (glasnih) dialogov in monologov, ter epskega, ki zaobjame tako subjektivno doživljanje likov kot tudi njihov glasni govor in okolico (in tako po Kosu nekako združuje lirskega in dramskega).

Iz opisa zlahka ugotovimo, da se lahko različne ravni med seboj prepletejo oziroma povezujejo na več načinov (pripovedovalec je na primer avktorialni, epski in tretjeosebni ali personalni, lirski in drugoosebni). Kombinacije (čeprav ne popolnoma poljubne) so številne in ponujajo ogromno možnosti za raznolike pripovedne lege – če se jih kot avtorji zavedamo, bomo lahko svoje pero (ali tipkovnice) vihteli bolj suvereno. In zato naš bralec ne bo privzdignil obrvi, ko bo naš kriminalec na begu začel pripovedovati o glodajočem ljubosumju glavnega detektiva, ki ga še nikoli ni srečal.

Naša izbira pripovedovalca je seveda odvisna od tipa zgodbe. Koliko je osrednjih likov? Čigavo zgodbo bomo spremljali? Koliko perspektiv potrebujemo? Pišemo akcijsko ali ljubezensko zgodbo? Nas bolj zanima čustveno doživljanje junakinje ali dogodki okrog nje? Ob spremembi tipa pripovedovalca se lahko zgodba pogosto bistveno spremeni – tudi zato se potem, ko si odgovorimo na vprašanje »Kdo govori in kaj ve?«, izberemo svojega pripovedovalca in se ga dosledno držimo. Le redko se lahko zelo spretni pisci poslužijo menjave pripovedovalca, večina avtorjev pa s preskokom (namernim ali ne) le zmede (ali razjezi) bralca.

Poleg pripovedovalca moramo pri pripovedovanju razmišljati tudi o drugih elementih stilske narave, kot so uporaba ločil, količina okrasnih pridevnikov, dolžina povedi, slovnični čas … Več pridevnikov bo našo pripoved obložilo in upočasnilo, kratke (enostavčne) povedi pa jo bodo pohitrile. Uporaba sedanjika postavi fokus na dogajanje v trenutku, preteklik omogoča oziranje naprej in nazaj, je manj neposreden,

a bolj prožen. Avtorji pogosto izmenjujejo rabo časa glede na točko v zgodbi – ko se dogaja nekaj hitrega in takojšnjega, preskočijo v sedanjik, potem se čez nekaj odstavkov za bolj upočasnjeno pripovedovanje vrnejo v preteklik. Kljub izgovorom in utemeljitvam takšnega preskakovanja v resnici ne moremo razumeti drugače kot stilski spodrsljaj. Zgodba naj bo vedno napisana le v sedanjiku ali pretekliku – če se težko odločimo, jo lahko napišemo na oba načina in preberemo na glas. Ena verzija bo nedvomno boljša kot druga.

Eleganten (in nadvse resničen) nasvet Anne Lamott, ki v priročniku *Bird by Bird* zapiše, da »nam dober dialog daje občutek, da prisluškujemo, da avtor ni v napoto,«, lepo razkriva, zakaj je pisanje (dobrih) dialogov eno najtežjih početij – kot avtorji se moramo iz lastne zgodbe popolnoma odstraniti, zadušiti lasten glas (edini, ki ga imamo) in na površje (iz pisateljskih globin) potegniti individualne glasove svojih likov. Ravno koncept glasu je izredno izmuzljiv in večplasten – razlikujemo se po višini in hitrosti govora, po rabi narečnih besed in kletvic, po jasnosti izgovorjave, hrapavosti, medmetih, premorih, izbiri fraz, ponavljanjih … Ne samo, da mora pripovedovalec v zgodbi dobiti svoj izvirni glas, v drugem koraku moramo paziti še na to, da ga ločimo od glasov preostalih likov v zgodbi. Četudi je naš pripovedovalec personalni, bo v pripovedovanju in notranjih monologih verjetno zvenel drugače kot v dialogu. Predvsem pa bo zvenel drugače od tistega, s katerim se bo pogovarjal (in oba bosta nujno zvenela drugače od tega, ki zgodbo piše). Naše dialoge bo najbolje hranil dejanski govor (Stephen King svetuje, da smo pozorni na to, kako se ljudje obnašajo, potem pa zapišemo »po resnici«), a ker je vsakodnevni govor pogosto raztresen, razvlečen ali nejasen, je naloga avtorja ta, da iz slišanega iztisne prej omenjeni »glas«, vse odvečno pa opusti. Če boste opravili vajo prepisovanja, ki je opisana spodaj, bo hitro jasno, da tovrstni pogovori, polni nedokončanih besed, mrmranj in slovničnih napak, ne morejo romati neposredno v zgodbo, so pa nujna snov, da bomo iz njih lahko potegnili tisti specifični besedni vrstni red ali izmišljeno frazo, zaradi katere bi sredi natrpane tržnice točno spoznali zgornjo sosedo, še preden bi jo zagledali. Da pridemo torej do tistih pravih glasov, moramo svoje like dobro poznati (kako zgovorni so, od kod prihajajo, kako izobraženi so, ali radi govorijo v javnosti …). Končni test kakovosti, ki ga mora dialog zdržati, pa je glasno branje – in to, če je le mogoče, poslušalcem, da lahko po branju preštejemo prej omenjene dvignjene obrvi.

Kljub težavnosti se dialogom ne gre izogibati – če jih pravilno izkoriščamo, omogočajo, da velik del posredovanja zgodbe iz pripovedovanja premaknemo v dialoge. Še več, s tem se izognemo marsikateremu zdrsu – če prvoosebni pripovedovalec v notranjem monologu sam sebi obnovi svoje otroštvo, bo to izpadlo dosti bolj enodimenzionalno in nenaravno, kot če to posreduje v pogovoru s sodelavcem. Sploh žanrska literatura se mora posluževati dialogov, da zgodba izpade dinamično in zanimivo (le pomislite na Sherlocka, ki mora svoje domislice naglas ubesediti Watsonu, ali na Harryja Potterja, ki je moral odraščati v bunkeljskem svetu že samo zato, da smo lahko nevedni bralci svet čarovnije spoznali skupaj z njim).

Skratka, s premišljenim izmenjevanjem dialogov, opisov in pripovedovanja lahko avtorji uspešno krmarimo zgodbo, jo pospešimo, upočasnimo in preobrnemo. Spodnje vaje ponujajo nekaj osnovnih postopkov, ki omogočajo raziskovanje različnih pripovednih leg, s katerimi lahko kasneje manipuliramo za potrebe vsake posamezne zgodbe.

3. vaja: Pripovedovanje

A. **Nova pravljica.** Pomislimo na svojo najljubšo pravljico (ali si pač izberemo tisto, ki nam prva pade na pamet). Tokrat jo bomo napisali na novo, in sicer tako, da bo glavni zaplet ostal popolnoma enak, vendar bomo na mesto pripovedovalca postavili drug lik iz zgodbe. Kako bi pravljico o Rdeči kapici povedal sestradani in prelisičeni volk in kako bolna babica, ki ne vstane iz postelje? Kaj pa eden od Sneguljčičinih palčkov, Pepelkina krušna sestra ali Zver? Naloga nas kot avtorjev je, da zgodbo ukrojimo tako, da bo ustrezala novemu liku, njegovemu glasu, odzivom in doživljanjem.

B. **Eno-/večstavčne povedi.** Izberemo si dogodek (mogoče srečanje v lokalu, kjer natakar stranko ponesreči polije s kavo) in napišemo dve zgodbi. Prvič bomo uporabljali večstavčne povedi (naj bodo čim daljše), drugič pa izključno enostavčne. Nato bomo obe zgodbi prebrali na glas (to slednje je nujno) in napisano opazovali: kako je dolžina povedi vplivala na ritem zgodbe, kako se je spremenil fokus dogodka, so se liki na strani na kakršen koli način izoblikovali drugače, kateri način je bil za izbrano zgodbo učinkovitejši? Najbolje, če si opažanja zapišemo (v tisti naš pisateljski dnevnik), spomin nas namreč rad pusti na cedilu.

C. **Sprememba pripovedovalca.** Eno od svojih obstoječih besedil napišemo na novo tako, da spremenimo svojega pripovedovalca. Če je tretjeoseben, naj postane prvooseben ali obratno. Vaja deluje za prozo in poezijo. Novo besedilo primerjamo s prvim in skušamo ugotoviti, kako se je naš pripovedovalec spremenil (je mimogrede tudi iz avktorialnega zdrsnil v personalnega?) in kako je to vplivalo na samo zgodbo.

4. vaja: Dialogi

A. **Prepisovanje.** Pisati dialoge se morda najlažje naučimo tako, da jih sprva preprosto prepisujemo. Poskusimo torej prisluškovati (ali zapisati po spominu, čeprav je prisluškovanje gotovo učinkovitejše) pogovorom na avtobusu, klepetom v službi, pričkanjem med sorojenci sredi supermarketa. Vsak dialog, ki ga preslišimo v vsakodnevnem življenjem, bo zadostil tej vaji, dokler je spontan in naraven (odpadejo torej pogovori v televizijskih oddajah, radijskih intervjujih in podobno). Prepisovanje nam bo pomagalo raziskovati, v čem se skrivajo specifike človeških glasov (zato zapišimo vse, kar slišimo, tudi medmete, kletvice, narečne besede …) in kaj poganja dialog.

B. **Pogovor.** Tokrat bomo napisali zgodbo, ki razen dialogov ne uporablja nobenega drugega ubeseditvenega načina (torej brez opisovanja in pripovedovanja). Še posebej dobro bomo morali premisliti, kako zgodbo prostorsko umestiti (namig: naslov lahko doda pomembno informacijo in zameji dogajalni prostor) in kako bralcu skozi dialog med liki informacije podati na način, ki ni umeten. Ko se lotimo stilsko tako specifičnega postopka, moramo pazljivo izbrati predvsem dogodek, ki ustreza temu načinu ubeseditve. Akcijsko dirkanje policijske patrulje, ki lovi pobeglega roparja, verjetno ne bo najbolj hvaležna izbira, morda pa se bomo lažje spopadli na primer s prvim zmenkom v restavraciji z dvema Michelinovima zvezdicama. A kar je najpomembneje, posebej bomo morali paziti, da svojim likom ustvarimo dovolj razločujoče glasove, da bo bralec izmenjavi lahko sledil brez zmede.

(Preden vas izgubim med (ne)popisanimi stranmi, pa dolgujem še odgovor na uganko iz prejšnje številke: čoln!)

Dr. Matjaž Barbo

Pogumne Blejke – pozabljena spevoigra v slovenskem jeziku

Tik pred tem, ko je v Ljubljani delujoči glasbenik in skladatelj Alfred Khom, o katerem smo pisali v zadnjem prispevku v Zvonu, *zapustil Kranjsko, je posebej odmevalo njegovo sodelovanje pri uprizoritvi predstave* Die muthigen Weiber von Veldes *(*Pogumne Blejke*) leta 1859. Khom je za uprizoritev napisal glasbo, vanjo pa vpletel tudi »slovenske ljudske pesmi« (*mehrere slovenische-nationale Motive*), kot so poročali takratni časniki. Besedilo izpod peresa Ludvika Germonika je postavljeno na Bled neposredno pred koncem francoskih Ilirskih provinc ter je s svojo tematiko sodilo v priljubljen domoljubni motiv pregona francoskega okupatorja iz avstrijskih dežel. Še dolgo so se namreč tudi pri nas spominjali ne le francoskih zaslug za uveljavitev slovenskega jezika v šolah in uradih, ampak tudi oblastnih in nič kaj prijaznih okupatorskih dejanj. Verjetno je bilo tudi zato Germonikovo besedilo s Khomovo glasbo izredno priljubljeno med občinstvom in je v različnih predelavah ostajalo na sporedu ljubljanskih gledališč še pozneje, ko obeh že dolgo ni bilo več na Kranjskem. Pozneje so delo v različnih inačicah uprizarjali tudi še v Trstu (kjer je izšel tudi natis besedila), v Gradcu, pa v priljubljenem avstrijskem cesarskem letovišču Bad Ischl, verjetno pa tudi na Dunaju, Innsbrucku in morda še kje.*

Besedilo za gledališko igro z naslovom *Die muthigen Weiber von Veldes* je napisal Ludvik Germonik (1823–1909). Germonik (ki ga ponekod v slovenskih besedilih imenujejo tudi Germovnik ali Grmovnik) je bil pisatelj in publicist. V letih 1838–1846 je obiskoval gimnazijo v Celovcu in Ljubljani, nato pa je do leta 1850 poslušal pravo na univerzi v Gradcu. Že od leta 1848 naprej je objavljal v različnih časopisih. V Beljaku je ustanovil *Villacher Zeitung*, nato je v letih 1855–1857 urejal celovški *Klagenfurter Zeitung*, za tem pa je prišel v Ljubljano. Deloval je v licejski knjižnici in bil arhivar muzejskega društva. Njegovo zanimanje za slovensko slovstvo kažejo številni članki. V nemščino je prevedel in izdal Prešernovo *Turjaško Rozamundo* in *Povodnega moža* ter napisal prvo večjo Prešernovo biografijo. Posebej si je prizadeval tudi za popularizacijo Bleda. V tem okviru je nastala tudi omenjena igra v 3 dejanjih. V drugi in tretji izdaji je delo nekoliko predelal in naslovil *Die Brandschatzung zur Franzosenzeit 1809—13 in Illyrien, oder Die gestörte See-Idylle* (*Plenjenje v Iliriji v času Francozov 1809–13 ali Skaljena idila na jezeru*), glasbo pa je znova prispeval Alfred Khom.

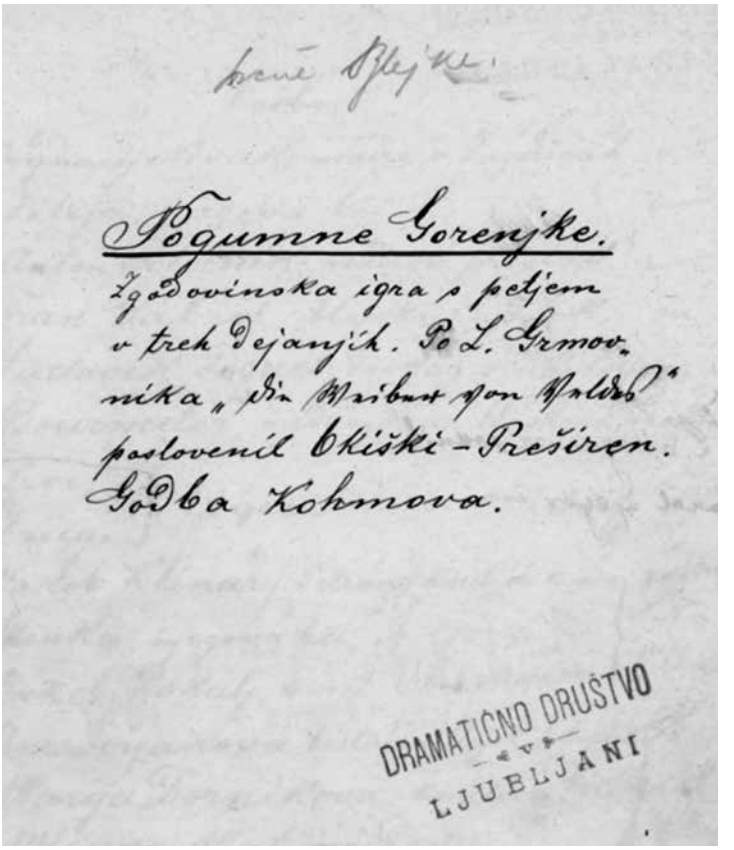
Tudi leto dni po prvi uprizoritvi so ponovitev Grmonikove in Khomove igre navdušeno spremljali nemški časniki, pa tudi *Kmetijske in rokodelske novice* leta 1860 naklonjeno zapišejo:

> Kakor smo slišali, se bo v tukajnjem gledišču letos spet igrala tista iz domače zgodovine povzeta igra, ki je lani mnogo dopadla pod imenom: ›Die muthigen Weiber von Veldes‹ (serčne Blejke). Gosp. Germovnik jo je sèm ter tjè predelal, nektero predolgo besedovanje okrajšal in celo igro v 3 dele razverstil, gospod Khom pa je za-njo novo muziko zložil in veliko slovenskih narodnih pesem vpletel, tako, da bo vse še bolj živo kakor je lani bilo.

Germonik se je pri besedilu za svojo igro *Die Weiber von Veldes* opiral na zgodbo iz časa francoske okupacije Bleda leta 1813. V zavesti povprečnih Slovencev je bila okupacijska vladavina Francozov ohranjena kot trda, tudi kruta in neprijazna. K temu je prispeval še živ spomin na marsikatere neljube dogodke, deloma pa je to podobo podpihovala habsburška oblast, ki je krepila državljansko zavest pod avstrijsko krono. Posebej zanimivo v kontekstu Khomove in Germonikove igre je dejstvo, da je ta zavest tedaj še očitno nadvladovala pozneje vse bolj izostreno izpostavljeno nacionalno delitev, ki se je sicer nakazovala že s pomladjo narodov, a je svoj pravi višek dobila šele ob koncu stoletja. K tovrstnemu izrazu in zavesti o pomenu in odličnosti enovite avstrijske države je svoje prineslo tudi obujanje spominov na francosko okupacijo, kakršnega je ponujala zgodba, okoli katere je Germonik oblikoval svojo igro. Besedilo je tako smešilo predstavnike francoske oblasti na naših tleh, ker jim prebivalci niso bili mar, ampak so si predvsem zase in za korist francoske države prisvajali tukajšnje imetje. Germonikova zgodba je temeljila na pripovedi o pogumnih Blejkah, ki so se temu početju odločno zoperstavile in preprečile francosko plenjenje zaklada z blejskega otoka.

Zgodba, v kateri se prepletajo nemška imena s slovenskimi (med nastopajočimi je denimo tudi France iz Vrbe), nemška pesem pa s slovensko, je bila torej zasnovana v duhu avstrijskega patriotskega nadnacionalnega občutja, ki je bilo obema, Germoniku in Khomu, blizu. Poleg tega se je pripoved o ljudskem gibanju na Bledu 1813 opirala na konkreten zgodovinsko dokumentiran dogodek, ki so ga kot pripravo na eno od poznejših uprizoritev igre predstavili v daljšem prispevku konec oktobra 1867 v časniku *Laibacher Zeitung*. V istem časniku je bila takrat (znova) objavljena tudi podrobnejša predstavitev same uprizoritve. Poročilo omenja, da je besedilo v »zelo prijetni opremi« (*in sehr netter Ausstattung*) izšlo v Trstu. Uprizoritev da spremlja Khomova »ljubka glasba« (*hübsche Musik*), v katero so vtkane ljudske melodie (*Nationalmelodien*), vse pa spremljajo bogata scenerija in žive narodne noše. Prispevek se sklene z napovedjo, da naj bi predstavo pozneje ponovili tudi še v Trstu in Gradcu.

Velika priljubljenost dela in njegove številne izvedbe so leta 1871 verjetno spodbudile idejo, da bi jo prevedli v slovenščino. Prvo dejanje igre z naslovom *Serčne Blejke* je prevedel Anton Umek-Okiški, drugo in tretje pa Valentin Prešeren. V Gledališkem muzeju je ohranjenih nekaj variant slovenskega besedila. Prva gledališka postavitev igre je bila z naslovom *Pogumne Gorenjke* decembra 1872, nato pa je do konca stoletja sledilo še nekaj drugih uprizoritev v slovenščini. Pri tem je Khom svojo glasbo očitno dopolnjeval še z nekaterimi tedaj popularnimi napevi drugih avtorjev. Kot je razbrati iz najave izvedbe v časniku *Slovenski narod*, naj bi v igri zazvenela med drugim tudi znana in med občinstvom izjemno priljubljena »Ave Maria« iz operete *Gorenjski slavček* Antona Foersterja.

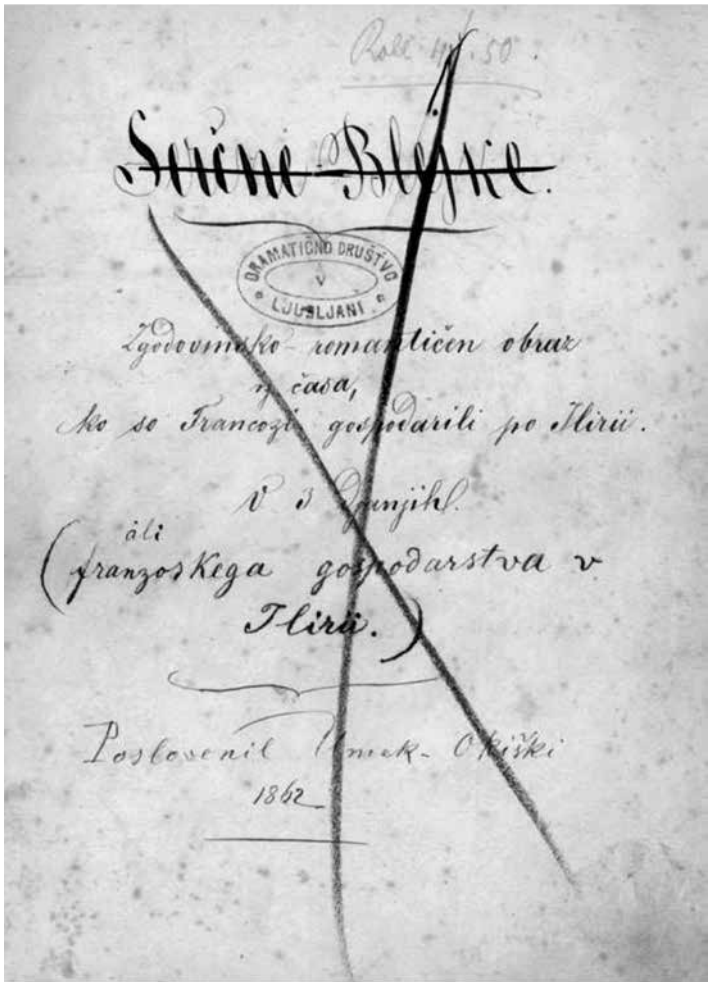

Naslovnica rokopisa slovenskega prevoda *Pogumnih Gorenjk*; vir: SLOGI, arhiv Dramatičnega društva, z dovoljenjem

Že vpogled v seznam nastopajočih oseb razkrije, da je slovenski prevod precej drugačen od nemškega Germonikovega teksta. Manjka namreč kar nekaj izvirnih oseb, nekatere med njimi pa dobijo obrobnejši pomen. V samem besedilu je več poudarka namenjenega izgonu Francozev s Kranjske, kar je podkrepljeno tudi z navedbo konkretnih zgodovinskih dogodkov in oseb, te pa so zato orisane bolj suho in neživljenjsko. Manjka tudi v prvotni Germonikovi igri privlačna upodobitev ljubezni med Janezom in Minko. V slovenski verziji tako drama iz bolj plastičnega orisa osebnih zgodb na ozadju zgodovinskega dogajanja postaja celo izrazitejši zgodovinsko-politični pamflet prelomnih dogodkov ob zlomu francoske okupacije na začetku 19. stoletja. V sklepu slovenskega prevoda zazvenijo vznesene besede, da je »Avstrija po globokem ponižanji postala zopet velika, mogočna in sloveča. Blagor in slava mogočnej Avstriji. Zdaj jo ne bode več tlačila ošabnost tujega premagovavca.« Župnikovemu blagoslovu pa nato sledi še zbor: »O večni vladar, ti čuj našo hvalo zdaj.«

Velika popularnost dela tudi v slovenskem prevodu je spodbujala številne uprizoritve, hkrati pa izzvala celo satirični odmev. Po pričevanju iz takratnih virov naj bi se Fran Levstik iz Germonikove igre »drastično« pošalil: »Naročil je lepak z naslovom ›Ta ritaste babe z Bleda‹ in ga je obesil v gostilni tako, da ga je opazil Germonik. Ta je lepak ves togoten raztrgal in izpraševal, kdo je zlikovec. Levstik in njegovi tovarši pa so delali nedolžne obraze, in Germonik je besen odvihral.«

Khomova avtorska glasba se je v različnih izvedbah prepletala s priredbami slovenskih ljudskih in drugih napevov, kar kaže najverjetneje na strukturo nekakšnega delno igranega in delno petega potpourrija, torej lahkotnejšega glasbeno-gledališkega dela operetnega značaja. Pri eni od poznejših variant izrecno naletimo na zapis, da naj bi delo za načrtovano izvedbo v dunajskem gledališču Sulkowski Khom predelal v »singspiel z ljudskimi melodijami« (*ein*

Naslovnica rokopisa prve verzije slovenskega prevoda *Serčnih Blejk*; vir: SLOGI, arhiv Dramatičnega društva, z dovoljenjem

Singspiel mit Nationalmelodien umgearbeitet). V tem kontekstu lahko tudi razumemo časniška poročila, po katerih je še po skladateljevi smrti njegova vdova prirejala na svojem domu v Meidlingu pri Dunaju koncerte z izbranimi Khomovimi melodijami iz omenjene spevoigre, tem pa je pridruževala tudi slovenske ljudske in ponarodele pesmi.

Khom je bil z Germonikom tesno povezan zlasti v svojem ljubljanskem obdobju, možno pa bi bilo, da sta se njuni poti že pred tem križali v Celovcu. Vsekakor pa sta vsaj od 70. let 19. stoletja naprej znova intenzivneje sodelovala na Dunaju, kamor se je leta 1872 preselil tudi Germonik. Tu je nadaljeval s publicističnim delom, se posvečal avstrijski literaturi, pisal pa je tudi o ljudski pesmi s Kranjske. Sodelovanje obeh ni ušlo niti ljubljanskim bralcem dnevnega časopisja. Leta 1884 je bila v *Laibacher Zeitung* objavljena notica, da sta na Dunaju ustanovila moško in žensko pevsko društvo z imenom Pevski dom (*Sängerheim*). Pri tem poročevalec ni pozabil omeniti, da sta oba pred leti delovala na Kranjskem — Khom kot profesor glasbe, Germonik pa med drugim kot prevajalec dveh Prešernovih balad in Vodnikovega *Vršaca*.

Oba umetnika je torej povezovalo navduševanje nad kulturnim izročilom notranjeavstrijskih dežel – seveda tudi v slovenskem jeziku. Ob tem lahko omenimo še enega njunega skupnega prijatelja, Petra pl. Radicsa, prav tako zvestega opisovalca kulturnega in naravnega bogastva slovenskih dežel in enega prvih, ki se je lotil pregleda zgodovine glasbe na Kranjskem. Vsem trem je skupen značilen »mit o habsburški kulturi«, ki je torej v veliki meri opredeljeval in vodil njihova prizadevanja, združeval in povezoval pa tudi številne druge mislece in umetnike na Kranjskem ne glede na njihovo nacionalno poreklo.

Dr. Andraž Arko

Betlehemska zvezda, prvi božični film

Za filme o Jezusovem življenju, ki so bili posneti pred 1912, težko trdimo, da so bili filmi v pravem pomenu te umetniške zvrsti. V tem obdobju so morali ustvarjalci iti skozi proces, v katerem je filmanje z vidika zabave občinstva ter reproduciranja odrsko-gledaliških postavitev slednjič prešlo v načine izražanja, ki so začeli postajati vse bolj značilni za film, ta pa je šel postopoma v smeri samostojne umetniške zvrsti.

Rojstvo (1910)

Rojstvo (1910), posnetek zaslona: Poklon pastirjev; vir: YouTube

Čeprav so bili prvi filmi o Jezusu osredotočeni na pasijon, so že od začetkov začeli uvrščati vanje tudi druge epizode iz Jezusovega življenja, vključno z zgodbo o rojstvu. Situacijo otežuje dejstvo, da so bili ti najzgodnejši filmi o pasijonih pogosto naprodaj v posameznih delih, zato je težko ugotoviti, kateri filmi so bili izdani kot samostojni. Prav zato je film *Rojstvo* (*La Nativité*)[1] težko opredeliti kot prvi božični film, še posebej, ker je danes edini ohranjeni del trilogije. Filmska družba Gaumont je namreč 1910 posnela trilogijo *Rojstvo* (*La Nativité*), *Kristus na križu* (*Le Christ en Croix*) in *Žalostna Mati* (*Mater Dolorosa*), ki jih je v okviru serije filmov

[1] Na kanalu YouTube je film dostopen pod naslovom »La nativité / 1910«.

z naslovom *Estetski film* (*Le Film esthétique*) režiral Louis Feuillade. Ta serija je gledalcem obljubljala filme, ki niso posnetki gledaliških prizorov, ampak prizori z močno dramsko in vizualno vsebino. Zato je režiser imel veliko svobode pri oblikovanju scenografije in ustvarjanju vizualnega doživetja. Tako je *Rojstvo* delno verski spektakel in delno biblični triler, posnet na razkošnih prizoriščih, ki so Feuilladu omogočila, da je prizore prikazal z globoko perspektivo. Pastirji, ki sledijo betlehemski zvezdi, pridejo iz ozadja in se približajo kameri, da bi zasedli svoje mesto na prizorišču okoli jaslic. Močen učinek daje filmu tudi nastop živih živali – ovc, kamel ter seveda vola in osla.

Film *Rojstvo* je samostojna enota, zato ga lahko štejemo za enega najstarejših filmov o Jezusovem rojstvu. Prizori oznanjenja in rojstva so sicer v predhodnih filmih že bili upodobljeni, a nikoli kot samostojen film (gledano celostno tudi *Rojstva* ne moremo opredeliti kot takega). Sama zgodba sicer precej sledi svetopisemskim poročilom o Jezusovem rojstvu v Matejevem in Lukovem evangeliju, ima pa tudi nekaj lastnih poudarkov, ko je na primer prizor, v katerem kralj Herod pošlje v Betlehem svoje izvidnike. Resna zgodovinska netočnost pa je, da kralju Herodu Velikemu pripiše ženo Herodiado, ki je bila dejansko žena njegovega sina Filipa oziroma kasneje njegovega polbrata Heroda Antípe (prim. Mt 14,3).

Zgodba se začne s prizorom angelovega veselega oznanila pastirjem na betlehemskih poljanah. Osrednji del filma predstavlja prihod modrih z Vzhoda in Herodovo vznemirjenje. Zaključi se s prihodom v Egipt, kjer Jožef in Marija z Detetom počivajo pri Sfingi – motiv, ki ga sta ga v Louis Lumière in Georges Hatot leta 1898 vključila v svoj film *Življenje in trpljenje Jezusa Kristusa*, prav tako pa tudi Lucien Nonguet in Ferdinand Zecca v obe verziji svojih filmov (1902–1905 in 1907), leta 1912 pa ga je Sidney Olcott v filmu *Od jasli do križa* (*From Manger to Cross*) posnel na izvirni lokaciji! Ker je ta prizor izjemno podoben sliki *Počitek med begom v Egipt* (*Le repos pendant la fuite en Egypte*) iz leta 1880, je slikar Luc Olivier Merson tožil produkcijsko hišo Gaumont zaradi plagiatorstva, a je tožbo izgubil. Film je bil v Združenih državah Amerike prvotno predvajan z naslovom *Herod in novorojeni kralj* (*Herod and the Newborn King*).

Luc Olivier Merson, *Počitek med begom v Egipt* (1880), olje na platnu

Betlehemska zvezda (1912), posnetek zaslona: Modri z Vzhoda in pastirji pred gostiščem gledajo zvezdo; vir: YouTube

Betlehemska zvezda (1912)

Kar nekaj predhodnih filmov je vključevalo tudi prizore Jezusovega rojstva, toda vsi so bili del večje celote – filma ali serije. Zato za prvi božični film velja *Betlehemska zvezda* (*The Star of Bethlehem*)[2] iz leta 1912. Film žal ni ohranjen v celoti; tri tedne po premieri je studio Thanhouser zajel požar, v katerem je bil original uničen. Nato so kopije, ki so jih prikazovali, zmontirali na en sam kolut, od katerega se je danes ohranila le tretjina. Film je bil posnet na treh kolutih in naj bi trajal približno 45 minut. Čeprav je danes ohranjena zgolj tretjina filma, lahko iz tega jasno vidimo, da so vanj vključeni osnovni elementi svetopisemskega epa, saj so v studiu Thanhouser poskrbeli za razkošne kostume, množico igralcev in bogato uprizoritev. Herodova razkošna palača je polna lepih dvorjanov v eksotičnih oblekah, Herodova obleka pa razkriva njegove mišičaste ude. Poleg tega film vključuje impresivno arhitekturo. Film so snemali več kot mesec dni, pri njem pa je sodelovalo več kot 200 igralcev – od zvezdnikov do statistov. Pri snemanju nekaterih prizorov so sočasno uporabljali dve ali tri kamere, da bi tako dobili posnetke iz različnih kotov. Posebni učinki, ki so zahtevali teden dni dela, med drugim vključujejo svetlo zvezdo, ki se prikaže pastirjem in modrim z Vzhoda, v hlevu pa se pojavi zbor angelov, ki slavijo Odrešenikovo rojstvo. Film je stal takratnih 8.000 USD (kar bi danes bilo okoli 230.000 USD), premiera pa je bila 24. decembra 1912.

Revija *Motography* je mesec dni pred premiero objavila članek o filmu, v katerem je bila predstavljena celotna zgodba. Tako nam poda tudi opis nekaterih prizorov, ki se niso ohranili in lahko ob njihovi pomoči rekonstruiramo

[1] Na kanalu YouTube je film dostopen pod naslovom »The Star of Bethlehem (1912)«.

celoten film. Tako kot je Roberto Rossellini leta 1975 uvedel svoj film *Mesija* s prikazovanjem in navajanjem starozaveznih napovedi o Odrešeniku, tako je že leta 1912 režiser Lawrence Marston pripoved *Betlehemske zvezde* pričel z navajanjem preroka Miheja, ki je prvi vlil Izraelu upanje na Odrešenika (prim. Mih 5,1-3), ko je napovedal, da se bo rodil v Betlehemu. Pred Kristusovim rojstvom so bila številna znamenja in napovedi, ki so vplivala na Izraelce in njihove vladarje, ljudstvo pa je preveval nejasen nemir. Na tem mestu verjetno manjka opis prizorov, ki naj bi prikazovali zaroko Jožefa in Marije, kot je to razvidno iz ohranjene časopisne fotografije. To dogajanje je Heroda tako vznemirilo, da je sklical modrece na dvoru, da bi mu povedali, kje in kdaj se bo rodil Mesija. Film nato prikazuje potovanje Jožefa in noseče Marije v Betlehem. Ko utrujena popotnika prispeta na cilj, ugotovita, da nimata prostora za počitek, saj so gostišča zasedena s prej prispelimi potniki. Zaradi Jožefovega porekla iz Davidovega rodu pa jima gostilničar ponudi edini prostor, ki ga ima – hlev, kar potrjuje v časopisu objavljena fotografija iz filma. Jožef in Marija hvaležno sprejmeta to nastanitev, saj so drugi njuni rojaki prisiljeni spati na hribih in v vinogradih mesta. Drugi del se začne s potovanjem treh modrih z Vzhoda, ki prebivajo v treh med seboj zelo oddaljenih deželah, a po Božji previdnosti pridejo do kraja skupnega srečanja. Vse namreč vodi čudovita zvezda na nebu. Skupaj se odpravijo v Jeruzalem in se tam pozanimajo o novem judovskem kralju. Po srečanju s Herodom (kot to prikazuje ohranjeni del filma) sočasno s pastirji pridejo v Betlehem, kjer se zvezda ustavi nad gostiščem, v katerem ni bilo prostora za Marijo in Jožefa. Isti gostilničar jih povede v hlev, kjer so še vedno Dete, Marija in Jožef. Iz nadaljnjega opisa filma v članku je razvidno, da je del filma, ki je danes ohranjen, dejansko končni del, saj naj bi se zaključil s prizorom, v katerem pastirji in modri z Vzhoda skupaj pokleknejo v hvaležni molitvi za privilegij, da smejo gledati Odrešenika.

Glede na obe evangelijski poročili ni mogoče jasno določiti, ali so pastirji in modri z Vzhoda sočasno počastili novorojenega Odrešenika, filmski prikaz tega pa prinaša močno sporočilo: mešana skupina pastirjev in modrih ne glede na očitno razliko v bogastvu brez težav skupaj časti Jezusa. S tem film poudari sporočilo, da smo pred Bogom vsi enaki. Vrhunec posnetka (in tudi tega fragmenta filma) je prizor, v katerem pastirji in modri častijo Jezusa, nad njimi pa se pojavi skupina angelov, kar kaže na Božje delovanje.

Iz filma – kolikor ga je pač ohranjenega – lahko sklepamo, čemu nosi naslov *Betlehemska zvezda*. Njena čudežna pojavitev in vodenje modre z Vzhoda, slednjič pa tudi pastirje, vznemirjata in navdajata z občudovanjem. Da bi režiser prikazal zvezdo kot Božji prst, ki vodi poklicane v betlehemski hlevček, celo adaptira Lukovo evangeljsko poročilo, saj se betlehemskim pastirjem v filmu ne prikaže angel z veselim oznanilom (kot je to v Lukovem evangeliju), ampak zvezda, ki jo poleg pastirjev ponovno opazijo tudi modri z Vzhoda. Vsi skupaj se odpravijo v Betlehem. Njihovo navdušenje in čaščenje zvezde lahko mestoma deluje kot malikovanje. Iz fragmenta filma tako vidimo, da je čudežna betlehemska zvezda protagonist praktično do konca filma, saj se šele pred hlevčkom umakne s prizorišča pred dejanskim protagonistom – novorojenim Jezusom, h kateremu je vodila modre in pastirje.

Dr. Urška Perenič

»Dragi moj vojskujoči se bratec«, »Dragi Borček!«, »Mio carissimo fratellone!«[1]

Prispevek posvečam prof. Adrijanu Pahorju,
v iskreno zahvalo za moralno podporo
pri raziskovanju pisne dediščine njegovega očeta,
slovenskega tržaškega pisatelja Borisa Pahorja.
In ostalim Pahorjevim.

V pisemski republiki Borisa Pahorja prav posebno skupino predstavljajo dopisi ožjih sorodnikov pisatelju; matere, očeta ter sester Marice in Eveline.[2] Daleč največ dopisov bratu je Evelininih,[3] skupaj 114, začenši v letu 1940,[4] kar pomeni, da imamo opraviti tudi z enim najstarejših segmentov Pahorjeve korespondence sploh. Pričujoči prispevek se zaradi omejitev s prostorom v reviji, a tudi zaradi zanimivosti vsebine in zlasti dejstva, da gre za izjemno pestro obdobje, pravo malo odisejado v Pahorjevem življenju, osredotoča na 15 doslej evidentiranih dopisov, ki mu jih je sestra iz Trsta, Ljubljane in Šmihela pri Pivki na različne konce in kraje – v Bengazi, Bogliaco in Villiers-sur-Marne v Franciji – pošiljala med letoma 1940 in 1949.

Na kratko,[5] Pahorja so v začetku februarja 1940 kot vojaka poslali v Libijo, kjer je ostal dobro leto dni, na Liceju G. Carducci v Bengaziju (znova) maturiral in se vpisal na Univerzo v Padovi. Po vrnitvi v Italijo 1941 in približno enomesečni karanteni v bližini Salerna je bil kot narednik-tolmač poslan v taborišče za ujete častnike jugoslovanske vojske h Gardskemu jezeru, v Bogliaco. V Trst se je vrnil septembra 1943, dokler ga niso januarja 1944 aretirali domobranci in predali Nemcem. Februarja istega leta je bil prepeljan v Dachau, zatem v Natzweiler-Struthof v Vogezih ter znova v Dachau in odtod januarja oziroma aprila 1945 najprej v Harzungen in nato Bergen-Belsen, od koder je bil po prihodu zavezniških sil 27. aprila 1945 poslan v sanatorij Villiers-sur-Marne v vzhodnem predmestju Pariza. Koncem decembra 1946 ga znova najdemo v *mestu v zalivu*.

Ohranjeni dopisi (pisma in razglednice) sestre bratu so, povedano z le nekaj besedami, polni miline, prisrčnosti in skrbi za bližnjega. Na veliki freski druge svetovne vojne z vsakovrstnimi grozotami pa po vsebini zapredeni v intimni, domači družinski milje, zakulisni svet družine in njenih ljudi, ki skušajo ohranjati vsakodnevno rutino – in občasno tudi praznično vedrino – ter živeti kolikor mogoče normalno življenje – pričakujoč vrnitve *izgubljenega sina*.

Takole piše Evelina *soldatu*, dragemu ji bratcu malo pred božičem, 23. decembra 1940. leta, da bi mu na vročem afriškem pesku vsaj nekoliko priklicala domače predpraznično vzdušje:

Dolgo že nam nisi pisal, da že kar skrbimo[,] kje se nahajaš. Marica Ti je pisala dopisnico[,] a nagajiva tržaška burja jo je odnesla v … morje. Če ne naleti na kako mino, pričakuj jo na afriški obali. Vsi znanci povprašujejo po Tebi in Te lepo pozdravljajo. /…/ Pri nas je prav huda zima[,] skoro vsaki dan 5 [stopinj] pod ničlo. … [P]razniki so tu, delamo potice, jaslice in drevesce …

Dopis Eveline Pahor Borisu Pahorju v Bengazi s 23. 12. 1940. Foto: Urška Perenič; hrani NUK.

Razglednico z božičnim motivom sta poleg Eveline podpisali sestra Marica in mama, medtem ko je bil oče Franc tačas odsoten, saj se je zdravil za jetiko.[6]

Skozi pisma lahko Pahorju na njegovem dolgotrajnem »potovanju« sledimo dalje v Bogliaco, kamor se je za 1941 in 1942 ohranilo šest sestrinih pisem,[7] ki so vsa prežeta s pogrešanjem, a tudi upanjem, da bo bolje.

Bratu popisuje, kako se preskrba z živili slabša, ga sprašuje, če pogreša Trst, ter prosi, naj ji piše. Pa ne samo pisma, ampak več dopisnic, od katerih bi ji bila posebej všeč kakšna s podobo Gardskega jezera. Obljublja, da mu bo posredovala Danino[8] dopisnico, ter omenja Zlobca[9] in Edija (Kocbeka), ki je prek Eveline obljubil Pahorja zalagati s skrčenimi literarnimi novostmi. Zraven prilaga denarno nakaznico, prenaša pozdrave družine (zlasti Mariuccie, tj. Marice), ter preverja, ali je dobil dopisnico z izleta v Idrijo, kamor se je Evelina sama podala s kolesom in kar nadvse natančno tudi popiše, saj ve, kako velik ljubitelj domačih gora je njen brat(ec).

Ne vem, če si že prejel mojo dopisnico iz Idrije. Veš, ker se mi ne zdi verjetno, da sem kar sama uresničila lepi izlet! Podoben je bajki! Odrajžala sem s kolesom v soboto zjutraj ob 5^{h}. Vožnja po Krasu do Štanjela je bila lepa in lahka. Iz Štanjela dol pa je šlo malo težje, ker je cesta zelo v neredu in vsa posuta s kamnji in peskom. Tam sem napravila prvi salto mortale. Predno sem prišla v Vipavo[,] me je dež opral. Nato sem vedrila poldrugo urco. V Vrhpolju sem obedovala[,] nato zbrala vso energijo in jo mahnila ob 1^{h} pri najtoplejšem

Pismo bratu v Bogliaco v ovojnici z 28. 8. 1941. Foto: Urška Perenič; hrani NUK.

Pismo bratu v sanatorij Villiers-sur-Marne s 4. 1. 1946. Foto: Urška Perenič; Hrani NUK.

sončku čez Col. To je bilo najneprijetnejše poglavje moje vožnje. V 3 urah sem bila na vrhu. Proti Črnemu Vrhu je šlo imenitno, le ovinkov je polovico preveč! Žlajfala sem neprestano. Iz Črnega Vrha do Godoviča je cesta idilična, deloma strma, deloma ravna. Zadnji kos proti Idriji pa je zopet sama strmina. Ne spominjam se[,] ali si mi pravil, da si že bil v Idriji, na vsak način, tako ali drugače moram še posebej poudariti, da take krasote, kot je ta del naših gor, ne srečaš tako zlepa. /.../

Pisemski stiki med sorojencema zaenkrat niso izpričani za čas Pahorjeve kratke povrnitve v Trst in dobo prisilnega bivanja v taborišču. Znova pa so dokumentirani od jeseni 1945. leta in za prvo tretjino leta 1946,[10] ko se je nekdanji *soldato*, narednik-tolmač in taboriščnik zdravil v pariškem sanatoriju, kjer je preživel debelo leto in pol. Sestra Evelina mu tjakaj piše iz Trsta in Mavhinj nad Sesljanom, kjer je v letih 1946 in 1947[11] službovala kot učiteljica, zaskrbljena za njegovo zdravje. Iz dopisov je razbrati, da Pahor družine ni želel obremenjevati s svojo boleznijo, izvemo pa iz njih tudi o umiranju sestre Marice, ki se je zdravila v sanatoriju v Nabrežini. Enako presunljivo je brati, kako *papa* v skrbi za sina »hira« in kako ga mama cele noči čaka na oknu, saj se boji, da bi pozvonil, ona pa ga ne bi slišala ...

V oktobrskem pismu ga še obvešča, da so v nedeljo (28. oktobra 1945) v Trst pripeljali ostanke Pinota Tomažiča in drugih tovarišev,[12] medtem ko so Dani(co) in Stanka Vuka ter očeta, ki so bili pokopani v njihovem, torej Pahorjevem grobu, prenesli v družinsko grobnico Tomažičevih, ki jo je kupila gospa Ema.[13]

Prav tako bratu še naprej vneto prigovarja, naj vendar pride, saj bi njegov »prihod domov bil žarek sonca v temne oblake nad [njihovo] družino.« V pričakovanju snidenja sta obe ponovoletni pismi iz januarja in februarja 1946, medtem ko je pismo z 8. marca tako v znamenju dneva žena in radosti, ki Evelino prevzema ob učiteljskem in prosvetnem delu, kakor žalosti ob bližajoči se drugi obletnici Dani(či)ne in Stankove smrti ...

In čeprav ta strašni dogodek ni v resnici nikdar splahnel iz spomina tržaške in širše slovenske skupnosti, so žarki sonca v družino Pahorjevih končno posijali nekega decembrskega zimskega dne 1946. leta, ko se je na vratih doma pojavil on. *Carissimo fratellone* Boris, ki se bo moral kmalu podati na svojo naslednjo – povojno »odisejado«.

Se nadaljuje ...

[1] Ta prispevek je nastal v okviru programske skupine Literarnoprimerjalne in literarnoteoretske raziskave (P6-0239).

[2] Od Pahorja leto dni mlajša sestra Mimica je umrla kot dekletce, v četrtem letu življenja, za špansko gripo, česar se Pahor mdr. spominja v romanu *V labirintu* (1984), medtem ko je omenjeno Marico leta 1947, v njenem osemindvajsetem letu, pokopala jetika.

[3] O učiteljici, katehetinji in prosvetni delavki Evelini Pahor (1916–1994), ki je svoj zadnji dom našla v Šmihelu pri Pivki, nedaleč od rojstnega kraja matere Marije, roj. Ambrožič, sem večkrat slišala praviti svojo nono. Prav tako se spominjam, da ji je pisatelj, ki je bil z ženo Radoslavo tudi na obisku pri naši družini, že zelo v letih na grob prinašal cvetje.

[4] Zaključuje pa se korespondiranje sorojencev leta 1993.

[5] Martin Jevnikar, »Boris Pahor«, v: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 11. snopič. Ur. M. Jevnikar. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985. Na spletu.

Evelina Pahor; vir: zasebni arhiv Adrijana Pahorja

[6] Za informacijo se zahvaljujem Adrijanu Pahorju, ki je ob branju dopisa zaradi odsotnosti nonota Franca v njem začutil predvsem žalost v družini.

[7] Gre za pisma z 22. 5., 27. 5., 4. 6., 27. 8. 1941 ter pismi s 4. 1. in 5. 3. 1942 (to je v italijanščini). Poslana so bila iz Trsta, Ljubljane, kjer je dopisovalka mdr. obiskovala kmetijsko-gospodinjsko šolo, in Šmihela, od koder je bratu poslala pozdrave, združene z bližnjim Mrzlikom, kjer so bili sorodniki po materi.

[8] Danica Tomažič (1918–1944), ki je skupaj z možem Stankom Vukom in Dragom Zajcem tragično preminila na tržaški ulici Rossetti 10. marca 1944, ko je bil Pahor v taborišču. Mnogo let pozneje je Pahor pisma, ki jih jih je v zapor pošiljala tako bratu, narodnemu heroju in komunistu Pinku Tomažiču, kakor možu, objavil v knjigi *Pisma bratu v zapor in drugi dopisi* (Trst: Mladika, 2010).

[9] Najbrž pesnik Ciril Zlobec, ki je bil pred vojno Pahorjev sošolec v goriškem semenišču.

[10] Dopisi s 30. 10. in 28. 11. 1945 ter 3. 1., 6. 2. in 8. 3. 1946. Iz leta 1949 pa se je ohranila še razglednica, ki jo je Pahor prejel iz avstrijskega Gallspacha, kjer je bila sestra v zdravilišču.

[11] Med 1943 in 1945 je učiteljevala v Gornji Košani na Pivškem, od 1946 od 1947 v Povirju, nato v Marezigah, Pradah pri Kopru pa pri Sv. Jakobu v Trstu, v Borštu, na Proseku in v Briščkih, kjer je dočakala upokojitev. Za več gl. Martin Jevnikar: »Evelina Pahor«, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 20. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994. Str. 757.

[12] Ustreljenih na drugem tržaškem procesu 15. decembra 1941 na Opčinah.

[13] Prekop je bil 25. 10. 1945, ko je torej Ema Tomažič odkupila grobnico, ki je bila prej v lasti neke armenske rodbine. Vir: Zaznamki pokopov in prekopov v grobnici ANANIAN-TOMAŽIČ v arhivu občinskega pokopališča pri Sv. Ani v Trstu. Za posredovanje vira se zahvaljujem Ravelu Kodriču.

Ddr. Igor Grdina

Med spomini in podoživljanjem

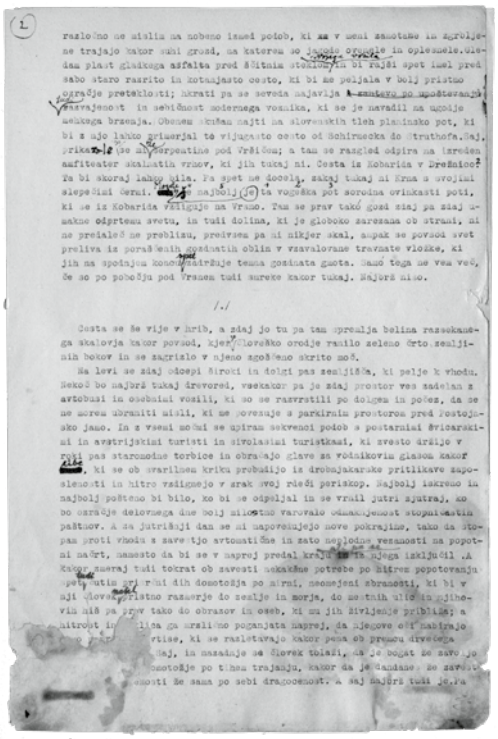
Velika vojna v letih 1914–1918 je spremenila vse: mobilizacija milijonov je iz mož, ki so se uspeli vrniti iz rovov in kavern, naredila bodisi invalide bodisi soldate. Ljudje so tako ob svojem poklicu dobili še enega – bojevniškega. Bili so vajeni nasilja in so tudi kot civilisti hitro posegli po orožju. Vojaški sovjeti v Rusiji in njim organizacijsko sorodni borčevski fašiji v Italiji so odigrali ključno vlogo v Leninovi in Mussolinijevi revoluciji. Po drugi strani so se ljudje, ki so med planetarnim spopadom ostali v zaledju, večinoma soočili s hudim pomanjkanjem. Dodobra so bili poučeni o tem, kakšna stiska nastane, če državo zajame kaos; zato so velikokrat bolj kot na svobodo in pravico prisegali na red.

Normalnost belle époque je bila pokopana za zmerom: Bertolt Brecht, ki je leta 1920 enemu od negativnih likov igre *Bobni v noči* položil v usta vzklik: »Ne zijajte tako romantično,« je ustvaril besedni emblem velikega preloma. Poslej človek ob ničemer, kar je bilo prej iz katerega koli razloga nepredstavljivo, ne v življenjski stvarnosti in ne v umetnosti ni mogel več biti zares presenečen. Celo za demokracijo varen mir, ki je bil z mnogimi odstopi od načel idealističnega ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona sklenjen v dvorcih okoli Pariza, je bil le prekinitev sovražnosti.

Nova svetovna vojna je izbruhnila še v isti generaciji. Od prejšnje, ki je imela jasen epicenter v Evropi, se je razlikovala po številnih žariščih: njihovi plameni so se postopoma zlivali v ognjeno reko. Težko pa je reči že to, kdaj se je pravzaprav začela. V Mandžuriji leta 1931? Na mostu Marca Pola julija 1937? S prvimi revizijami versajskega miru? S Hitlerjevim napadom na Poljsko septembra 1939? V vsakem primeru je bila strašnejša od tiste, katere os so zavrteli usodni streli v Sarajevu. Rane, ki jih je prizadejala, so bile še globlje. Zato pa je bil trdnejši mir po njej – a predvsem zaradi vstopa v nuklearno dobo, ki je prinesla možnost uničenja civilizacije.

Ljudje, ki so bili med največjo morijo v svetovni zgodovini potisnjeni na rob življenja in smrti, so se pozneje s svojimi doživetji in spomini soočali na zelo različne načine. Za mnoge je bila vojna pascalovsko brezno, ki se je premikalo z njimi, njene, Dantejev *Pekel* presegajoče strahote pa tako tuje novi stvarnosti, da se jim je zdelo brezupno govoriti o njih. Zaradi uveljavitve misli o nuji kaznovanja hudodelstev proti miru in človeštvu, ki jo je v svojem nastopu pred nürnberškim tribunalom s sugestivno rooseveltovsko retoriko predstavil ameriški tožilec Robert H. Jackson, je marsikdo mislil, da se kaj podobnega ne bo več zgodilo. Drugi so hoteli pričevati, a niso mogli, saj so komunistični režimi vzhodno od Zahoda, ki so čez staro celino od Szczecina ob Baltiku do Trsta na Jadranu spustili železno zaveso, njihovo besedo naredili neslišno. Tretji pa so le uspeli napisati in objaviti tekste o krutih časih, a so se soočali s komaj predstavljivimi ekspresivističnimi in komunikacijskimi problemi.

Imre Kertész je v romanu *Brezusodnost*, ki je leta 2002 pisatelju prigaral Nobelovo nagrado, re-konstruiral osebnost mladega človeka ter njegovo rastočo vednost in razumevanje dogodkov v zadnjem letu druge svetovne vojne, čeprav je bilo o tem, kaj se je (z)godilo v dobi brezprimernega uničevanja stvari in življenj, praktično vsakemu njegovemu bralcu znanega veliko več – vendar na splošno. Na podlagi naknadnih spoznanj, utemeljenih na izjavah številnih očividcev in iz zgodovinarskih raziskavah. Pisatelj pa je želel predstaviti posameznikov zorni kot ter bližine in dalje njegovega pogleda, ki se napolnjuje s konkretnostmi, katerih teža potem človeka z omejenimi izkušnjami sili k (p)osebnemu razumevanju celote. Dejansko je Kertész pisal roman na način, ki bi bil po vednostnem in razumevanjskem obzorju podoben dnevniku, vendar je enotna, ne iz množice mikroenot sestavljena tekstna struktura.

Tipkopis *Nekoropole* z avtorjevimi popravki; hrani NUK.

Boris Pahor je v *Nekropoli* ubral drugačno pot: preteklost je tematiziral na podlagi spomina, ki neredko vidi več kot oko in sliši bolje kot uho, ter podoživetij, v katerih se ohranijo pomenljive posameznosti v svoji prvinski obliki. Dragocena pa so mu bila tudi naknadna občutenja in refleksije. V pripovedi je dovolj jasno ločil dve trenutnosti: dogajalno in avtorsko. Njegovo pričevanje je bitemporalno: hoče ohraniti pristnost obeh časov in vseh tematiziranih dejanj. To velja tako za spominjanje kot za vsebine, ki živijo v njem. Kljub temu knjiga ni neenotna – le posebna napetost, ki skuša stopnjevati bralčevo neravnodušnost v vsaki situaciji, je v njej.

Podobno kot se pri obravnavi težkih preizkušenj v nekdanjosti razlikujejo avtorji, se tudi recipienti. Pričevanjska dela so zanje problem: le redko so deležna velikega bralskega uspeha. V tovrstni literaturi, ki se tako kot književnost nasploh trudi dati bralcem misli, občutenja, doživetja in vednost drugih z enako močjo, kakor bi izvirali iz njihove osebne izkušnje, je zmerom ohranjen avtorjev zorni kot. Seveda tudi njegovo razumevanje ljudi, stvari in sveta. Bralci imajo zato precej ožji prostor dialoga z delom kot pri fikcijskih tekstih – kar redči njihove vrste. A adekvatna podoba stvarnosti je bistveni razlog za nastanek pričevanjskih del. Ne pa vedno tudi njihov cilj. Veliki srbski pisatelj Miloš Crnjanski je zato lahko hudomušno zatrdil, da sodijo memoari med najboljša dela svetovne literature – zlasti tisti, ki niso povsem verodostojni.

Pri recepciji pričevanjskih del se ob kvalitativnih kriterijih za vzpostavitev odnosa do njih, ki veljajo za vsak tekst, praktično zmerom uveljavi tudi merilo celovite tematizacije stvarnosti. O njej si bralec lahko ustvari podobo iz najrazličnejših virov. A mnogi v knjigah iščejo le potrditve in argumentacijske okrepitve lastnih stališč. Zato pa nekatere zanimajo tudi drugačni pogledi, saj se želijo seznaniti s človeškostjo onstran meja svoje logike in idealov.

Osebnostna struktura in izkušnje igrajo pri dojemanju stvarnosti in tekstov veliko vlogo. Boris Pahor je kljub trpkim doživetjem z italijansko državo, ki jo je filozof Giovanni Gentile uspel navezati na fašizem, svoje rojake v Trstu poučeval v njenem jeziku nastalo književnost. Po drugi strani pa je ljubljanskega univerzitetnega profesorja Borisa Paternuja leta 1962 močno razburilo presenečenje nekega nemškega študenta nad genialnostjo Ivana Cankarja, o katerem mu je pisal Bratko Kreft. Slednji se je vrnil s predavanja v Frankfurtu ob Majni in mlajšemu kolegu poročal o pozitivnih odzivih na svojo predstavitev slovenske literature, s katero je slušatelje tamkajšnje univerze seznanjal po politikantski gonji na Slovenskem upokojeni Anton Slodnjak. Paternu je 7. februarja 1962 pisal Kreftu: »Možno je, da je Cankarjevo veličino res dojel ali zaslutil, tisti nemški mladenič; možno je tudi, da je subjektivno pošten in dobrovoljen človek. Vse to je lepo in prav. Toda ni ga razloga, ki bi pri humanistično ›pismenem‹ intelektualcu druge polovice dvajsetega stoletja mogel opravičiti zavedno ali nezavedno miselnost, da so veliki geniji samo [domena] velikih narodov. In ta miselnost je v ozadju njegovega presenečenja sli občudovanja[.] /…/ Fant hoče dobro, a misli ›slabo‹.«

Paternu se je potem skliceval na Lessinga, ki je že v 18. stoletju zavrnil idejo o prirojenih prednostih nekaterih narodov. Potem je še pribil: »Rekli boste, da sem mlad in mi morda spet očitali ›partizanski ton‹, kot ste mi ga očitali v nekem sporu že lani. Če razumete tistega ›nadarjenega‹ študenta iz Frankfurta, skušajte nekoliko razumeti tudi mene. Nisem kriv, da sem se z Nemci najprej pobliže srečal in spoznal v Begunjah. In nisem kriv samo jaz, če sem se znatno prej spoznal s kroglami njihovih brezhibnih strojnic kot z Goethejevim Faustom. Pametno in edino prav je, če se danes z njimi pogovarjamo preko Goetheja in Cankarja. Toda, če je na tehtnici ponos, tudi onega drugega dialoga ne kaže pozabiti. Povejmo jim ob taki priložnosti, da poznamo tisto veliko geslo resnično človeških odnosov, ki je nekoč davno kanilo izpod nekega plemenitega nemškega peresa: ni vljudnost dolžnost, temveč resnica.«

Paternu je razumel svojo izkušnjo nekdanjosti kot imperativ, ki mu narekuje besede in dejanja v sodobnosti. Sodil je, da je tako ustrezno tudi za druge. Z Bratkom Kreftom, ki se je že pred Hitlerjevo vojno uprl zahtevi po partijnosti sleherne svoje misli – zaradi tega se je leta 1940 znašel na straneh proslulih Književnih zvezkov, v katerih so Edvard Kardelj, Milovan Djilas, Koča Popović in drugi komunistični prvaki mleli v sončni prah Miroslava Krležo in njegove somišljenike –, sta se očitno razhajala v odnosu do determinizma. Paternu, čigar kariera se je po pogromu proti Slodnjaku naglo vzpenjala, je bil njegov pristaš. Za razliko od njega je Kreft, ki se je med drugo svetovno vojno s podporo ustanove Pavla Turnerja – najbrž bolj pred rojaki kot pred okupatorji – zatekel v vsaj na površini fašizirani Rim, menil, da si nekaj individualnih pogledov lahko privoščijo celo (pro)komunistični »levi pisci«. Posamezni marksisti prvih generacij so pač sodili, da posameznik vsaj občasno še lahko da mislim prosto pot. Vendar glede njihove intelektualne širine ne gre pretiravati: Kreft gotovo ni bil na valovni dolžini pluralizma Borisa Pahorja, ki svobode ni zagovarjal le zase in za ljudi svojega nazorskega tabora. Navsezadnje po letu 1945, ko so bili njegovi odkloni od partijnosti dani v oklepaj, ni obnavljal Turnerjeve ustanove, ki mu je nemara celo rešila življenje. Tako je bilo najugodnejše štipendiranje v komunistični Jugoslaviji prepuščeno Titovemu skladu, čeprav mu je vodja režima samo posodil ime, medtem ko je slovenski rodoljubni svetovljan za fond, ki je ostal za njim, prispeval tudi sredstva.

Dr. Andrej Rahten

»Dan, ki je pretresel svet.«

Razmišljanje o filmu Veljka Bulajića na predvečer 110. obletnice sarajevskega atentata

V nekrologih ob nedavni smrti v bližini Nikšića rojenega in pretežno v Zagrebu delujočega jugoslovanskega režiserja Veljka Bulajića (1928–2024) smo lahko prebrali precej ocen o njegovih partizanskih spektaklih, s katerimi je požel tudi mednarodno slavo. Samo obrobno pa je bil o tem omenjen njegov film o sarajevskem atentatu iz leta 1975. Na predvečer stodesete obletnice »dneva, ki je pretresel svet«, kot je bila naslovljena angleška verzija omenjenega filma, pa se vendarle velja še enkrat spomniti tudi te Bulajićeve stvaritve in jo ovrednotiti v širšem kontekstu tega prelomnega dogodka svetovne zgodovine.

Celovški pisatelj slovenskega rodu Janko Ferk je ob stoti obletnici sarajevskega atentata v priložnostnem romanu domiselno povzel usodne posledice, ki jih je povzročila smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in Zofije Hohenburške, ko sta 28. junija 1914 omahnila pod streli mladega srbskega nacionalista: »Principova strela sta ubila več kot le dva človeka, na svetovnih bojiščih so končali mnogi. Princip je dal štartni strel za zadnji krog v spopadu med Avstro-Ogrsko in Rusijo. Med Avstrijci in Slovani. Franc Ferdinand, domnevni sovražnik Slovanov, je slutil, da Avstro-Ogrska takega boja ne bi nikoli preživela. Pravzaprav je bil nasprotnik vojne. Ki je imel zvezane roke. Vklenila mu jih je trmoglavost ostarelega cesarja in njegovih nesposobnih svetovalcev, ki prestolonaslednika niso mogli trpeti.«

Uradna žalna fotografija ob smrti Franca Ferdinanda; vir: družinski arhiv Fabiani-Krtina

Neposredno po sarajevskem atentatu je v slovenski javnosti, če citiramo avtorja standardnega pregleda slovenske zgodovine Petra Vodopivca, prevladalo »mnenje, da gre za neopravičljivo in brutalno dejanje, storjeno pod vplivom Beograda in srbske zunanje politike, kar bo neizbežno škodovalo jugoslovanskemu gibanju in slovenskemu položaju v monarhiji«. Toda po prevratu in nastanku nove države, ki je leta 1918 zrasla na ruševinah habsburške monarhije, so številni obrnili ploščo. Predstavniki slovenskih in sploh južnoslovanskih političnih elit Francu Ferdinandu, ki je skupaj s soprogo v

Sarajevu končal svojo življenjsko pot, po ustanovitvi jugoslovanske države na splošno niso priznavali dobrih namenov v odnosu do jugoslovanskega vprašanja. To ni veljalo samo za politično publicistiko, ki jo je v razmerah srbofilskega navdušenja zaznamoval svojevrsten protihabsburški eksorcizem, ampak tudi za večji del zgodovinopisja. Po drugi strani pa so Gavrilo Princip in drugi atentatorji, ki so tistega usodnega Vidovega dne 28. junija 1914 s svojo zaroto tlakovali pot v spiralo ultimatov evropskih velesil, neizbežno vodečih v prvo svetovno vojno, v jugoslovanski politični ideologiji dobili status junakov epskih razsežnosti.

Takšna črno-bela preslikavanja je mogoče zaslediti tudi v prevodnem leposlovju med obema vojnama. Osrednje glasilo slovenskih liberalcev *Jutro*, ki je vse do druge svetovne vojne ostalo zvesto antihabsburški liniji, za sarajevski žrtvi ni našlo dobre besede. O tem priča tudi uredniška odločitev, da v nadaljevanjih pod naslovom *Gospod iz Konopišta* objavijo roman o Francu Ferdinandu iz leta 1937 na Češkoslovaškem živečega, nemško pišočega avtorja Ludwiga Winderja. Zaradi predstavljanja prestolonaslednika kot negativne osebnosti se je roman znašel že na črni listi Schuschniggovega režima v Avstriji, po nemški okupaciji Češke pa je moral Winder zaradi judovskega porekla emigrirati. Zakaj se je uredništvu osrednjega glasila slovenskih liberalcev, ki so se dičili kot najzvestejši zagovorniki dinastije Karađorđevićev, zdelo primerno objaviti prav Winderjevo delo o Francu Ferdinandu, je mogoče sklepati tudi na podlagi naslednjih vrstic: »Mnogi so imeli ozdravljenje Franca Ferdinanda za veliko nesrečo. Nezaupnež je zbujal nezaupanje. Odljudnež je povsod srečeval odljudnost. Čudovito mnogo ljudi se je upalo ogibati bodočega cesarja. Čudovito naglo se je ukoreninila vera, da Franc Ferdinand ni le sovražnik dvora, ampak tudi sovražnik ljudstva.« Res bi bilo za prestolonaslednikov portret težko najti temnejše barve, kot jih je izbral Winder.

Franca Ferdinanda je sicer tudi drugod po Jugoslaviji med obema vojnama doletela vloga literarnega antijunaka. V esejih Miroslava Krleže, denimo, nastopa kot veljak, ki je na lastni koži izkusil, kako je slava minljiva. Franc Ferdinand nastopa kot negativec tudi v romanu *Apis und Este*, v prvem delu trilogije trivialnih, a med bralci zelo razširjenih romanov o koncu habsburške monarhije, ki jih je v začetku tridesetih let 20. stoletja napisal Bruno Brehm. V Ljubljani rojeni sin častnika habsburške armade je med prvo svetovno vojno pristal v ruskem ujetništvu, po izmenjavi ujetnikov pa je bil na italijanski fronti težko ranjen. Po študiju umetnostne zgodovine je kot pisatelj ustvarjal na Dunaju, po anšlusu pa vstopil v Hitlerjevo stranko. Brehmova knjiga o Francu Ferdinandu in voditelju srbskih oficirjev Dragutinu Dimitrijeviću Apisu, povezanih v skrivnostno organizacijo *Ujedinjenje ili smrt*, je bila leta 1943 prevedena tudi v hrvaščino. Kot prepričan nacist se je Brehm z naklonjenostjo postavil na stran velikosrbskega oficirja, s čimer je še enkrat pokazal na nasprotja med nacionalizmi in habsburškim univerzalizmom, ki ga je preziral tudi Adolf Hitler.

Prav Brehmov prikaz sarajevskega atentata je spodbudil češkega pisatelja in novinarja Karla Novýja, da se tudi sam loti literarne obdelave usodnih dogodkov. Nový je bil med prvo svetovno vojno mobiliziran, a je nato naredil vse, da bi se služenju na fronti izognil. Kot beremo v članku Otona Berkopca,

ki je Novýja tudi osebno poznal, je slednji simuliral razne bolezni od padavice do norosti, leta 1917 pa je celo dezertiral in se skrival na Dunaju. Novýjeva antihabsburška orientacija je bila očitna in je seveda z njo prežet tudi njegov roman o atentatu iz leta 1935. Na Češkem je bil velika uspešnica, znani filmski režiser Miroslav Josef Krňanský je hotel na njeni podlagi posneti celo film, a mu oblasti v kraljevi Jugoslaviji tega niso dovolile. Ogorčeni pisatelj je odločitev beograjskih oblastnikov komentiral z veliko mero ogorčenosti: »Film ni hotel proslavljati atentatorje in atentat, marveč pokazati predvsem to, kam pelje despotizem in imperializem. S te strani bi bil seveda lahko aktualen.« Nový je izrazil tudi skepso, če bodo v Beogradu sploh dovolili njen prevod v srbščino ali hrvaščino. In ga res niso. Treba je bilo počakati na nov povojni režim, da je knjiga lahko izšla v Sarajevu leta 1954.

O tem, kako je Nový ocenjeval sarajevske dogodke, pove veliko že Berkopčevo pričevanje, da je bil fasciniran nad Vladimirjem Dedijerjem, znanim predvsem kot piscem biografskih prispevkov o Josipu Brozu Titu. S temi je zaslovel predvsem v Jugoslaviji, precejšnjo mednarodno pozornost pa je sredi šestdesetih let pritegnila njegova knjiga o sarajevskem atentatu. Tudi Nový si je »takoj nabavil Dedijerjevo knjigo in jo takorekoč na dušek prebral«. Obžaloval je celo, da ni izšla že v času, ko je napisal izvirnik romana, da bi gradivo iz nje lahko uporabil tudi sam. Nič čudnega, da je tudi eden od udeležencev sarajevskega atentata Cvetko Popović v svoji recenziji Novýjevo knjigo označil za »nedvomno najuspešnejši in najbolj čitan roman o sarajevskem atentatu.« V času, ko je izšla ta ocena, je imel roman že šest izdaj v češčini, leta 1964 pa je bil preveden tudi v nemščino. Popović je navedel Novýjevo izjavo, da je roman napisal kot reakcijo na Brehmovo knjigo, s katero ni bil zadovoljen, češ da predzgodovino atentata zreducira zgolj na dve osebnosti – Apisa in Franca Ferdinanda. Popović je zato češkega pisatelja v recenziji pohvalil, češ da atentat pravilno interpretira kot rezultat »kolonialne avstrijske vladavine v Bosni in Hercegovini«.

In ni treba dvakrat ugibati, da lahko ugotovimo, da je bil Franc Ferdinand v Novýjem romanu označen kot agresivni vodja vojne stranke na Dunaju, njegova mirovna posredovanja med predvojnimi balkanskimi krizami pa je pisatelj – zelo kreativno – pripisal kar Francu Jožefu. Prestolonaslednik je tako v Novýjevi interpretaciji zagovornik osvajalnih načrtov načelnika avstro-ogrskega generalštaba Franza Conrada von Hötzendorfa, skupaj z nemškim cesarjem Viljemom II. pa naj bi kovala velikopotezne načrte pokoritve ne samo Balkana, ampak tudi celotne Evrope. To Nový podkrepi tudi z naslednjim prestolonaslednikovim monologom: »Kdor bi se pokušal upreti, bo občutil moč naše roke. Zapori, metki, vrvi! Po dejanjih in presoji. Streljanje ali obešanje!«

Od izida Novýjeve knjige v Jugoslaviji sta morali miniti dve desetletji, da se je uresničila tudi zamisel njegovega češkega kolega Krňanskýja in so v Beogradu naposled dovolili tudi, da se o sarajevskem atentatu posname še film. Da je bilo takšno dovoljenje tudi v komunistični Jugoslaviji težko dobiti, priča usoda filma *Sarajevo* (v Nemčiji predvajanega pod naslovom *Um Thron und Liebe*) iz leta 1955 režiserja Fritza Kortnerja. Kot ugotavlja najboljša poznavalka tega filma Maria Fritsche, je po prvotni zamisli

dunajska produkcijska hiša Mundus iskala partnerja v Jugoslaviji, saj je želela film posneti na izvirnih lokacijah v Sarajevu. Kljub temu, da je bil Kortner judovski emigrant in po političnem mišljenju socialdemokrat, ki se je po Hitlerjevem prevzemu oblasti moral umakniti iz Nemčije, kjer se je prej angažiral predvsem kot igralec, mu v povojni Jugoslaviji ni uspelo najti partnerske firme. Čeprav je bil scenarij filma zastavljen kot realistično nasprotje takrat popularnega vala habsburške nostalgije (isto leto je bil prvič predvajan film o Sisi v podobi Romy Schneider), naj bi se jugoslovanskim sogovornikom zdelo, da premalo poudarja junaško vlogo Gavrila Principa in tovarišev. Po polletnih pogajanjih je bila nato Kortnerjeva ekipa prisiljena film posneti kar v okolici Dunaja.

Šele dvajset let kasneje je očitno napočil čas, da se film o atentatu posname tam, kjer se je tudi v resnici zgodil – v Sarajevu. Tokrat je šlo za jugoslovansko-češkoslovaško-zahodnonemško koprodukcijo. Režijo so zaupali Bulajiću, takrat že mednarodno znanemu filmskemu mojstru, ki je zaslovel predvsem po partizanskih spektaklih. Podprti z blagoslovom jugoslovanskega političnega vrha, so slednji temeljili na proračunih, ki se jih takrat ne bi sramovale niti največje hollywoodske uspešnice (v *Večerovem* članku Matica Majcna smo lahko nedavno zasledili podatek, da je Bulajićeva *Bitka na Neretvi* stala po ameriških izračunih kar 12 milijonov dolarjev, torej poldrugi milijon več od znamenite *Odiseje v vesolju* Stanleyja Kubricka). Kot se je za tega slavnega jugoslovanskega režiserja spodobilo, je v filmu nastopala mednarodna zvezdniška zasedba. Franca Ferdinanda je upodobil kanadski igralec Christopher Plummer, ki je bil takrat že znan predvsem po glavni vlogi v avstro-nostalgičnem filmu *Moje pesmi, moje sanje*. Vojvodinjo Hohenberško je odigrala atraktivna italijanska igralka brazilskega rodu Florinda Bolkan. Če se je slednja v dobršni meri skladala s siceršnjo (v filmu resda nekoliko pomlajeno in vitkejšo) Zofijino podobo, pa je bil Plummer zelo oddaljen od dejanskega izgleda prestolonaslednika. Vlogo Principa so namenili »domačinu«, bosanskemu igralcu Irfanu Mensurju.

V filmu gledamo vzporedni zgodbi poti Franca Ferdinanda in Zofije v Sarajevo, hkrati pa tudi priprav zarotnikov na atentat. Seveda se je Bulajić zavedal, da je imel v jugoslovanski politični ideologiji Princip status dobrega fanta, habsburški par pa naj bi simboliziral reakcionarnost in agresivnost avstro-ogrskega režima. A kljub ideološkim omejitvam, ki so gotovo vplivale na njegovo režijo, je treba priznati, da je psihološki profil Franca Ferdinanda in Zofije v filmu odlično razdelan. Med drugim je že uvodoma poudarjena nadvojvodova bolečina, ker Franc Jožef njegovi ženi ne želi priznati enakovrednega statusa, hkrati pa tudi njuna velika ljubezen do otrok. Cesar je sicer prikazan kot betežen starec, ki pa zna še vedno jezno udariti po mizi, četudi (ali pa morda prav zato, ker) sedi pred njim sam prestolonaslednik.

Princip in sozarotniki so po drugi strani v Bulajićevem filmu predstavljeni kot idealistični uporniki, ki se borijo proti osovraženi habsburški vladi ter želijo osvoboditi Bosno in Hercegovino. Da so režiserjeve simpatije na strani zarotnikov, dokazujejo številni prizori. Predstavnike avstro-ogrskega režima pogosto prikazuje kot krvoločne zlonamerneže, hkrati pa jih smeši kot

Prestolonaslednik Franc Ferdinand z družino; vir: arhiv družine Turk iz Celja

nesposobne in naivne. Tipičen primer je recimo odločitev plavolase lepotice na vlaku iz Tuzle, ki na prošnjo udeleženca atentata Nedeljka Čabrinovića odigra Principovo ljubimko, da bi ga s tem rešila pred neprijetnimi vprašanji sumničavega policijskega agenta. Je pa Bulajić tudi v tem kontekstu ponovno dokazal izjemen čut za detajle. O tem priča lik krutega policijskega detektiva, ki izsiljuje ujetega zarotnika Đura Šarca (v podobi bradatega Maximiliana Schella), njegovi pomočniki pa hočejo izsiliti od slednjega priznanje z grozovitim mučenjem. Na mizi v svoji temačni pisarni ima detektiv lobanjo, ki naj bi pripadala idolu mladih atentatorjev Bogdanu Žerajiću, ki je po neuspelem poskusu atentata na generala Marijana Varešanina storil samomor. Očitno je Bulajić vedel za policijskega uradnika rusinskega rodu Wiktorja Lea Iwasiuka, ki je kasneje v sarajevskem procesu izstopal po odkritih grožnjah z represalijami, izrečenimi atentatorjem. Prav o njem se je namreč govorilo, da ima na mizi Žerajićevo lobanjo.

Motive za odločitev, da likvidira nadvojvodo Franca Ferdinanda, Princip v Bulajićevem filmu razgrne v dialogu z Danilom Ilićem, ko naj bi slednji začel dvomiti v upravičenost atentata. Princip takrat označi Franca Ferdinanda za najnevarnejšega med vsemi tirani, ki da komaj čaka, da zasede prestol in začne vojno. Skratka, tudi pri Bulajiću nastopa prestolonaslednik kot eksponent vojne stranke. A takšna njegova podoba temelji v filmu zgolj na izjavah zarotnikov. Ko namreč Bulajić prikazuje manevre, Conrad in deželni šef Bosne in Hercegovine Oskar Potiorek nagovarjata Franca Ferdinanda, da bi bilo treba takoj napasti Srbijo in Črno goro, češ da naj bi ti padli v avstrijske roke v vsega dveh dneh. A ju nadvojvoda pokroviteljsko zavrne z argumentom, da bi to pomenilo posredovanje carske Rusije. Conrad takrat pribije, da naj bi Rusija za mobilizacijo potrebovala šest tednov, medtem pa naj bi bili Nemci

že v Parizu, nakar naj bi sledil nemški pohod proti vzhodu. Vseeno očitno skeptičnega prestolonaslednika ne moreta prepričati.

V Bulajićevem filmu tudi niso tematizirani različni pogledi južnoslovanskih politikov na Franca Ferdinanda. Apis tako nastopi zgolj v epizodni vlogi, ko naj bi se zavzel, da je treba priprave na atentat preprečiti, češ da Srbija vojaško ni pripravljena. Pri tem se sklicuje na predsednika vlade Pašića, ki pa v filmu sploh ne nastopi. Podobno velja tudi za majorja Tankosića, kar pa si je mogoče razlagati tudi s siceršnjimi Bulajićevimi antipatijami do četnikov, ki so v njegovih partizanskih filmih prikazani kot največji negativci. Tudi o Hrvatih ne izvemo praktično ničesar, večinoma se zgodba vrti okoli Srbov in muslimanov (v filmu je eden redkih humornih vložkov tisti, ko Franc Ferdinand v zdravici sarajevskega župana Fehima Čurčića v vidni zadregi preimenuje v – Kurčića). Vseeno se zdi, da je v filmu skrit detajl, ki vendarle namiguje na povezanost prestolonaslednika in Hrvatov. V Sarajevu namreč med okraševanjem mesta lepijo plakate z njegovo podobo prav na zgradbi, na kateri piše *Croatia*. In po izvedenem Čabrinovićevem napadu z bombo se avto s prestolonaslednikom odpelje mimo tega istega napisa. Finale filma z umorjenim habsburškim parom je pričakovano dramatičen, zaključek pa simbolno močan: stari, že rahlo betežni služabnik namreč pogasi sveče na mizi, pogrnjeni za svečani obed.

Šele malo po stoti obletnici sarajevskega atentata je javnost izvedela za skrito podrobnost iz Bulajićevega otroštva. Ta je njegovo življenjsko pot povezala s spominom na ta prelomni dogodek, ki je postal del predzgodovine nastanka jugoslovanske države. Ko je bil star 6 let, tako se je namreč spominjal Bulajić v intervjuju za časopis *Oslobođenje*, je imel njegov oče Miljko v imenu Društva profesorjev in učiteljev Sarajeva govor na Principovem grobu. Takrat je menda dejal, da bi se, če bi Princip vstal iz groba, zaradi spoznanja, kakšna država je postala Kraljevina Jugoslavija, takoj vrnil nazaj. Publika mu je sicer ploskala, a je bil dva dni kasneje aretiran.

Sarajevski atentat je doživel tudi nekaj odmevnih gledaliških uprizoritev. Srbska pisateljica in dramatičarka Biljana Srbljanović je ob stoti obletnici sarajevskega atentata napisala dramo *Mali mi je ovaj grob*, ki jo je na oder postavil sarajevski režiser Dino Mustafić. Njeno stvaritev o nervozno-melanholičnem Principu so pomladi 2014 najprej prikazali na Dunaju, nato pa tudi v Beogradu in Sarajevu. Kljub temu, da je zavračala označevanje glavnega junaka za »terorista«, po njenem je bil namreč »revolucionar«, je doživela v domovini tudi kritike. Razlog: trditev, da so bili sarajevski atentatorji jugoslovanski in ne srbski nacionalisti, slednji pa da so jih samo izrabili za svoje načrte.

Manj polemično pa je bila isto pomlad sprejeta predstava *Die Schüsse von Sarajevo*, nastala na literarni podlagi v Avstriji delujočega pisatelja srbskega rodu Mila Dora (Milutina Doroslavca) *Poslednja nedelja*, ki jo je na oder Teatra v Josefstadtu postavil njegov sin Milan Dor. Čeprav se tudi Dorova zgodba vrti okoli Principovih strelov, pa glavni junak drame ni atentator, ampak preiskovalni sodnik hrvaškega rodu Leon Pfeffer. Ob stoti obletnici sarajevskega atentata so v koprodukciji nacionalnih televizijskih hiš ORF in ZDF na to temo posneli tudi film, ki pa po odmevnosti ni presegel Bulajićevega.

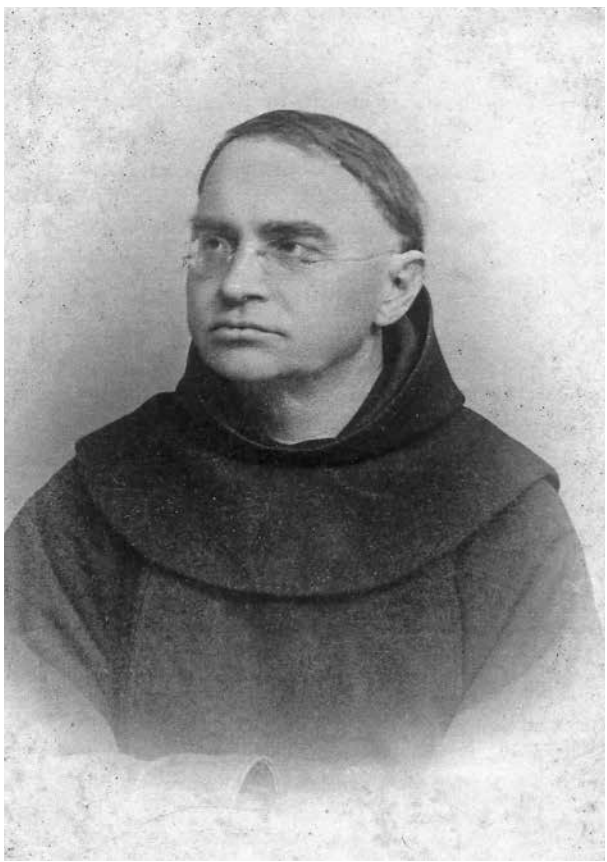
Dr. Edvard Kovač

Etična zahteva slovenskega jezika

Ob 180-letnici rojstva patra Stanislava Škrabca

7. januarja letošnjega leta je poteklo 180 let, odkar se je v Hrovači pri Ribnici na Dolenjskem rodil slovenski jezikoslovec, oče slovenskega glasoslovja, mož, ki je bil etično zavezan kleni slovenski besedi, urednik in pisatelj, duhovnik in frančiškanski redovnik, pater Stanislav Škrabec. Vstopil je v življenje, ki ga je prehodil v skrbi za lepoto slovenske besede. Lahko rečemo, da je bil človek, ki je prisluškoval melodiji materinega jezika in se hkrati poganjal na jezikovna razpotja številnih drugih jezikov, se opremil z njihovim bogastvom ter se nato vračal nazaj k domačemu jeziku, da bi ga bolje doumel, razčlenjeval in pojasnjeval, predvsem pa ljubil. Bil je veliki domoljub in izjemen svetovljan.

Pater Stanislav je iz idilične Ribniške doline odšel na gimnazijo v Novo mesto in potem študiral bogoslovje v Ljubljani, nato pa slovansko jezikoslovje v Gradcu. Po vrnitvi domov je poučeval na novomeški frančiškanski gimnaziji. Kmalu zatem je šel poučevat slovenščino in klasične jezike na Goriško, prav tako na frančiškansko gimnazijo na Kostanjevici, kjer se je v več kot 42 letih zrasel z najbolj sončnim predelom Slovenije. Velika vojna, ki je s Soško fronto ogrozila njegov samostan, ga je l. 1915 izgnala iz rajskega vrta Goriške in popeljala v Ljubljano, kjer je po treh

Pater Stanislav Škrabec; vir: Škrabčeva knjižnica na Kostanjevici

letih usahnil. Na njegovem grobu, ki ima na pokopališču Frančiškovih bratov na ljubljanskih Žalah osrednje mesto, je vklesan napis: »Slovencem jasnil je slovenskega jezika dušo.«

Jezikoslovci, slovenisti in glasoslovci nam bodo še naprej na simpozijih razkrivali velik pomen njegovega znanstvenega dela, nam pa naj bo dovoljeno, da se skušamo vsaj malce zazreti v globino njegove duše. Pater Stanislav je deloval v času, ko se je v slovenskem jezikoslovju spopadalo dvoje pogledov: prvi, povezan z Matijem Čopom, je bil jezikovno zelo dosleden in je zagovarjal strogo spoštovanje jezikovnega izročila, drugi, povezan z Jernejem Kopitarjem, pa je prvenstveno upošteval živi govor.

Pater Stanislav se nam najprej razkrije kot zelo moder mož, ki je uvidel, da je za razvoj jezika treba upoštevati oboje: na eni strani tradicijo, vse tja do protestantskih piscev. A dlje ne, saj ne vemo, kje bi se potem ustavili. Na drugi strani pa velja upoštevati živo govorico, saj si vsak jezik sam utira svojo življenjsko pot. V tem zelo modernem upoštevanju obeh načel se nam pater Stanislav predstavi kot človek miru in sprave. Uvidel je, da se zaradi jezika ni dobro pravdati, saj prerekanje o jeziku ni nujno samo duhovita črkarska pravda, ob kateri se je muzal naš Prešeren. Naš spor nas lahko preveč razdvoji in razprši, jezik pa mora povezovati in ne ločevati. Najbrž je p. Škrabca k tej spravi dveh načel nagnil tudi njegov evangeljski duh, kajti v sveti Knjigi piše, da dober gospodar prinaša iz zakladnice novo in staro. Poznati je treba bogastvo starega izročila, hkrati pa se odpirati novim izrazom, ki jih poznajo narečja iz obrobne Slovenije ter lahko bogatijo govorico osrednje Slovenije, ki temelji na dolenjščini in gorenjščini. P. Stanislav je nevede uresničeval čudovito načelo velikega misleca in teologa Johna Henrya Newmana: tradicija se mora spreminjati, da ostane ista. Če jezik hoče izražati nove vidike življenja in biti svež ter mlad, se mora bogatiti, s tem pa tudi spreminjati.

Patra Škrabca imamo za očeta slovenskega glasoslovja. Vidimo, da je že kot suplent na novomeški frančiškanski gimnaziji napisal razpravo iz fonetike *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi*. Tujci, ki se uče slovenskega jezika, zelo težko razumejo spreminjanje našega naglasa. Pater Stanislav je vedel, da moramo tudi v naglasu odkriti zakonitost in jo spoštovati. Toda njegovi pogledi na zven slovenskega jezika niso bili le sad poglobljenega študija, ampak tudi rezultat njegove ljubezni do materinega jezika. Bil je pozoren na pojočnost domače besede in odkrival njeno zvočnost. Podobno kot veliki Stendhal, ki je, ko je slišal slovensko govorico, dejal: »Njih jezik je kakor pesem.« Pater Stanislav je polno zvočnost slovenskega jezika slišal ne samo v svoji materinski dolenjščini, ampak tudi v goriški govorici, tisti govorici, ki je s svojo blagoglasnostjo osvojila Simona Gregorčiča. Vemo, da je zelo strogo ocenjeval preveč umetne in okorele poizkuse ustvarjanja novih jezikov, ki so se predstavljali kot različne oblike esperanta. Zato je sam ponudil neko različico svetovnega jezika, ki mu je dal ime »evlalija«, kar pomeni »blagoglasna«. Tudi novi izrazi ali neologizmi morajo biti blagoglasni in izražati ne samo umne domislice, ampak tudi utrip srca. Vendar moramo priznati, da je bil tudi pater Stanislav v svojih obravnavah zveneče zakonitosti slovenskega jezika na

trenutke prestrog. Zato je Pleteršnik, ki se je sicer ob njem učil fonetike, kdaj v svojih slovarjih ubral enostavnejšo pot. Tako je pač narekoval živi jezik. Včasih vidimo, da nekdo še bolje uresničuje neke naše zamisli, če so prave, in to se je kdaj zgodilo tudi patru Stanislavu Škrabcu.

Poleg dveh omenjenih načel, ki jih moramo upoštevati pri razvoju jezika, in poleg poudarjanja blagoglasnosti slovenskega jezika omenimo še znamenito teorijo »izvršilnosti« besede ali njeno tako imenovano performativnost. Pater Stanislav je v veliki debati o glagolskem vidu, se pravi o dovršnih in nedovršnih glagolih, razvil tudi še svojo teorijo performativnosti, kar pomeni, da lahko neka dejanja izvršimo le, če jih izrečemo. Takšen glagol je npr. obljubljati. Če te besede ne izrečemo, če ne obljubimo, tega dejanja enostavno ne bo. Pater Stanislav je bil prepričan, da se je moč slovenske besede, ki vsebuje tudi izvršilnost, razvila skozi branje in prevode bibličnih besedil, ali še bolj določeno, skozi bogoslužni jezik. Liturgični jezik človeka zavezuje.

Pater Stanislav se nam najprej razkrije kot zelo moder mož, ki je uvidel, da je za razvoj jezika treba upoštevati oboje: na eni strani tradicijo, vse tja do protestantskih piscev. A dlje ne, saj ne vemo, kje bi se potem ustavili. Na drugi strani pa velja upoštevati živo govorico, saj si vsak jezik sam utira svojo življenjsko pot. V tem zelo modernem upoštevanju obeh načel se nam pater Stanislav predstavi kot človek miru in sprave.

Danes je v strokovnem svetu (Igor Žagar) že uveljavljeno dejstvo, da je teorijo o performativnosti besede prvi razvil pater Stanislav Škrabec, in sicer že 50 let pred Austinom, ki velja za njenega začetnika. Kako je lahko prišel pater Stanislav do takšnih genialnih rešitev? Najbrž zato, ker je razumel, da je lepota jezika v etični zavezanosti pomenu njegove besede. Etična zahteva je tista, ki daje besedi najvišje dostojanstvo in lepoto, ker potem ta beseda ne samo odseva resničnost, ampak to dejanskost in resničnost celo ustvarja.

Od tod spoznanje patra Stanislava, da bomo Slovenci obstali, dokler bo v nas etična pokončnost. Če jo bomo ohranili, bomo sposobni izražati tudi pristnost slovenske besede. Znali bomo izraziti tisto, kar je resnično med nami, ter hkrati postati to, kar govorimo. In če je ta lepa slovenska beseda povezana z ljubeznijo, potem postane tudi ljubezen zavezujoča in nam odpira prihodnost. Sam pravi, da slovenščina podobno kot veliki jeziki »ne bo videla sodnega dne«, toda živela bo še tisoč let, saj spada med enega izmed najlepših jezikov na svetu.

Ddr. Damir Globočnik

Kako so begunci častili Marijo Pomagaj

Layerjeva podoba Marije Pomagaj je po prvih milostnih uslišanjih leta 1863 na Brezjah postopoma postala najbolj češčena Marijina podoba med Slovenci. Hkrati je prerasla v enega nacionalnih simbolov, o čemer zgovorno priča ravnanje slovenskih beguncev ob koncu druge svetovne vojne. Mnogi so poleg imetja s seboj kot znamenja vernosti in simbol izgubljene domovine vzeli tudi podobe Marije Pomagaj. Prispevek govori o usodi Marije Pomagaj med drugo svetovno vojno in njenemu češčenju med slovenskimi begunci in izseljenci po vojni.

Druga svetovna vojna – *Marija Pomagaj* na Trsatu in v Ljubljani

Nemške okupacijske oblasti so 23. aprila 1941 izgnale frančiškane iz Brezij in v cerkvi sv. Vida prepovedale opravljati bogoslužje. Na Brezjah je smel ostati samo najmlajši redovni brat Jozafat (Alojzij) Finžgar (1913–1945), po domače Tončkov iz Brezij. Brat Jozafat je dobil naročilo ljubljanskega frančiškanskega provincialata, naj skuša prenesti milostno podobo v Ljubljano. V noči s 27. na 28. april je snel milostno podobo *Marije Pomagaj* z oltarja in jo nadomestil s kopijo, ki jo je naslikal p. Blaž Farčnik. Osemindvajsetega aprila je, preoblečen v mizarskega pomočnika, skupaj z Jožetom Čebavsom, Tonejčkovim iz Brezij, *Marijo Pomagaj* v nahrbtniku naskrivaj odnesel na železniško postajo v Otočah, od tam pa jo je z jutranjim vlakom odpeljal v Ljubljano. Milostna podoba je bila nekaj dni v sobi p. Romana Tominca v Frančiškanskem samostanu v Ljubljani.

Zaradi nevarnosti, da bi Nemci zasedli tudi Ljubljano, sta se ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in frančiškanski provincial, p. dr. Gracijan Heric, dogovorila, da bodo milostno podobo umaknili v Frančiškanski samostan na Trsatu. Tridesetega aprila so tako milostno podobo z listinami o njeni verodostojnosti z vlakom skrivoma prepeljali na Trsat. Podobo sta spremljala kamniški frančiškanski gvardijan, p. Bernardin Mlakar, in železniški kontrolor Vladimir Tominec, brat patra Romana Tominca.[1] P. Bernardin Mlakar je ostal na Trsatu kot varuh milostne podobe. Pozneje se mu je pridružil p. Oto Kocjan.[2] Definitor in gvardijan trsatskega samostana fra Florencij Forjan je *Marijo Pomagaj* predal fra Krišpinu Motočiću. Fra Krispin je v svoji postelji z dvojnim dnom izdelal skrivališče in v njem skril *Marijo Pomagaj* in sliko Gospe Trsatske. V strahu, da bi sliki odkrili, ju je za nekaj časa zazidal v luknjo, ki jo je izkopal v kleti. V skrivališču na Trsatu, kjer ni bila izpostavljena češčenju, je *Marija Pomagaj* ostala dve leti.

Devetnajstega maja 1943 se je *Marija Pomagaj* vrnila v Ljubljano. V ljubljanski stolnici so jo postavili na oltar sv. Dizme. Tridesetega maja se je Ljubljanska škofija s papeževim odobrenjem pred njo slovesno posvetila brezmadežnemu

Marijinemu srcu. V spokorni procesiji in na slovesni posvetitvi na stadionu pred cerkvijo na Rakovniku je sodelovalo okrog 25.000 ljudi. Odhodna procesija je spremljala *Marijo Pomagaj* na poti v stolnico, kjer so jo ponovno postavili na oltar sv. Dizme. 22. avgusta 1943 so pred oltar z brezjansko *Marijo Pomagaj* romali ljubljanski bolniki. 23. januarja 1944 so k njej romali begunci iz Dolenjske, Notranjske in Bele krajine.[3]

Milostna podoba je bila v ljubljanski stolnici štiri leta. Frančiškani, ki so junija 1945 lahko ponovno prevzeli upravljanje samostana in cerkve na Brezjah, so dosegli, da se je milostna podoba 15. junija 1947 vrnila v Marijino kapelo na Brezjah.

Marija je z nami na tuje šla

Misli o *Mariji Pomagaj*, ki jih je dr. Anton Korošec (1872–1940) izrekel poleti 1940 v krogu prijateljev in so jih mnogi imeli za njegovo politično oporoko, so med vojno dobile preroški značaj. Dr. Korošec naj bi (povzeto po časniku *Slovenec*) dejal:

> Če se kdaj zgodi, da slovenski narod ne bi mogel in smel imeti svojega voditelja, da ne bi smel gojiti svoje narodne zavesti, takrat bo morala biti vodnica slovenskega naroda Marija – Kraljica Slovencev. V njegovi duši je vstajal takrat privid, da morda za nekaj časa pridejo nad Slovence taki črni časi. Zato je opozarjal v pogovoru prijatelje, da je zdaj slovenska narodna dolžnost: razširjati med slovenskim narodom zavest, da je Marija z Brezij od vsega naroda izvoljena za Kraljico Slovencev, katera naj vodi naš narod, da ne propade.[4]

Marija Pomagaj je postala eden od najbolj prepoznavnih simbolov vernosti Slovencev. Kot je na primer poudaril samostanski predstojnik p. Alojzij Medic v pridigi na dnevu Slovenske ženske zveze 22. julija 1945 v Lemontu, je *Marija Pomagaj* »slovenskemu katoliškemu ljudstvu simbol ali znak vse njegove globoke vernosti, vse njegove globoke katoliške zvesti, vsega njegovega notranjega in zunanjega katoliškega življenja. /.../ Bilo je, kakor da z *Marijo Pomagaj* na Brezjah slovenski katoliški narod živi in umira, misli in napreduje, stoji in pade.«[5]

O iskanju tolažbe pri Mariji in o čaščenju podob *Marije Pomagaj* med begunci, ki so maja 1945 zapustili Slovenijo in našli zatočišče v taboriščih v Avstriji in Italiji, so na voljo raznovrstna pričevanja: spomini, umetniška ustvarjalnost, tisk in kopije milostne podobe.

Pater Bazilij Valentin (1924–1997)[6] je na primer v spominskem zapisu, objavljenem v reviji *Misli/Thoughts* (mesečnik za versko in kulturno življenje Slovencev v Avstraliji), zapisal:

> Majnik leta Gospodovega 1945. Kilometre dolga procesija kmečkih vozov z najpotrebnejšim, na hitrico nametanim nanj. Med vrečami in culami glavice otrok, ki so začudeno gledale, kam se peljajo in kaj se dogaja. Spominjam se vozov, ki so imeli na kupu rešene imovine stensko sliko Marije

ESEJ

P. Bazilij Valentin

Marija potuje

Pomeša med brezdomce se Marija.
Uboga vsa, v raztrgani obleki
in z ruto staro, s culo v rokah,
si v boren plet rane povija.

Beži s trpini iz vasi ...
Za njo plameni ližejo slemena,
krohot strašan ji na uho doni.
Pomaga materi nositi dete,
poljublja ga, na prsi ga pritiska
– ne zmore, trudna, težkega bremena,
Kot je nekoč bežala s sinom iz domovine,
poganja v noč se z njim
– in omaguje ...

Ječe kolesa kot od bolečine.
Begunki božji pa je vedno huje.
Na vozu sključeno sedi in joče.

Procesija beguncev gre v tujino,
v tujino mrzlo –
z zemljice cvetoče ...

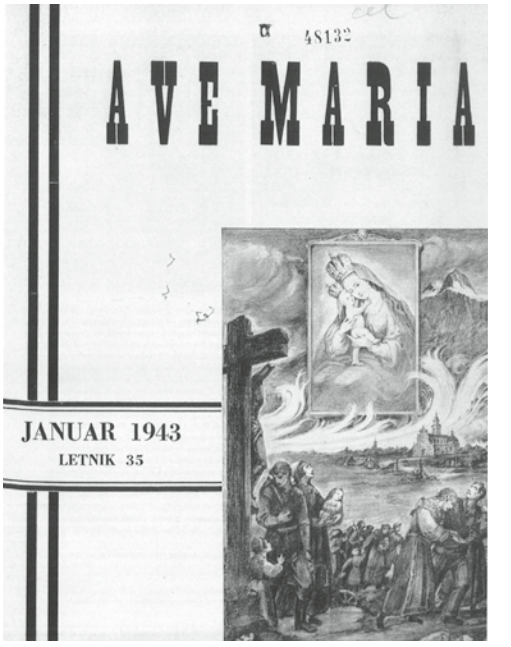
Marija z njo gre v daljne kraje,
s trpini pride v taborišče:
dobil je gube njen obraz.

Kot starka hodi med begunci,
od revnih zna najrevnejše iskati.
Tolaži matere, solze otira,
a sama dolgo v noč ihti
– za druge.

Stoji pri materi, ki bo rodila,
pomaga tej plenice prati
in tja hiti, da dete bolno
bo s solzami blagoslovilo.
Otrokom pravljice šepeče,
da jim vsaj košček tihe sreče
zabriše žalostne spomine.

Marijina podoba v Vetrinju, maj 1945; vir: *Misli/Thoughts*, št. 5, 1995, str. 132

Naslovnica revije *Ave Maria*, Lemont 1943

Marija z lončkom v roki čaka hrane,
gre v gozd po drva
in krompir v hišah z begunci prosi.
O, kako ga nosi
na sključenih ramenih v taborišče! ...

Izprale solze njene so oči.
Ne zmore več ...
- -
In oslepela Žena
pod križ se onemogla zgrudi
in Sinu, ki na njem visi,
šepeče svojo zgodbo.

Iz Kristusovih grudi
pa teče kri ...

Pomagaj. Z družino je šla in Bog vedi, kje za morji kraljuje danes na domu slovenskega begunca tistih majskih dni /.../

Vetrinjsko polje. Prvo taborišče slovenskih brezdomcev. Vozovi, ljudje in živina. Ob zasilnih »domovih« iz vej in nekaj plaht preprosta ognjišča, nad katerimi se je dvigal oblak dima in oznanjal življenje. Skrbi za bodočnost, pa vendar v trdnem upanju na božjo previdnost, ki vernika še nikoli ni zapustila. Maša na prostem, na zasilnem oltarju, ob podobi Marije Pomagaj. Kakor iz srca je zadonela pesem: »Marija, pomagaj nam sleherni čas ...«

In potem žalost ob izdajstvu, spoznanje, kam so vrnili slovensko vojsko. Zopet je Marija tešila rane žalujočih mater, žena, sester in sirot. Pa tudi mož, očetov in bratov, ki so ostali.

Končno pa – begunska taborišča, lesena mesta barak in upanje na izselitev v dežele preko morja, kjer ne bo več strahu, da bi te vrnili v roke rabljem. In v vsakem taborišču, na oltarju barake – kapele – podoba Marije Pomagaj, ki je videla potoke solza in blažila težo begunstva.[7]

Slovenski begunci so si v vsakem begunskem taborišču uredili skromen bogoslužni prostor (kapelo). Leta 1945 je v taborišču v Špitalu ob Dravi (Spittal an der Drau) izšla prva begunska pesniška zbirka, sonetni venec Vladimirja Kosa *Marija z nami je odšla na tuje*. V istem času sta v begunskem taborišču Anrass v bližini Lienza izšli dve izdaji knjige škofa dr. Gregorija Rožmana *Križev pot z Marijo*.

Begunci so v taboriščih poleg verskega in kulturnega življenja organizirali tudi sorazmerno obsežno tiskarsko dejavnost. Prevladovali so s pisalnim strojem napisani in v ciklostilni tehniki razmnoženi listi. Mnogi so bili tudi ilustrirani s preprostimi ilustracijami. Najlepša risba *Marije Pomagaj* je bila objavljena maja 1946 v glasilu *Cvetje v tujini*, ki ga je Peggezu pri Lienzu

Škof dr. Gregorij Rožman

Molitev slovenskih beguncev k Mariji

Naša Kraljica si, Marija Pomagaj! Pozdravljamo te iz vsega srca, navdušeno kipe naše pesmi pred tvoj prestol. Priznavamo te radostno in vdano za svojo kraljico, pod tvojim varstvom se hočemo v življenju boriti, ob tebi za Jezusom hoditi tudi po križevem potu, v tvojem mogočnem varstvu živeti in umreti.

Majhni smo, ubogi in stiskani, izmed najmanjših narodov sveta, brez svetovnega ugleda, naša beseda v zboru velikih in mogočnih malo tehta in velja. Ti, nebeška Kraljica, bodi nam Mati, h kateri naš narod kot nebogljen otrok v vsaki stiski in skrbi pribeži. Saj vidiš in poznaš našo sedanjo strašno stisko in veš, v čem je rešitev in kod vodi pot v pravo svobodo. Zato se v tvoje roke predamo, da nas vodiš – sami bi gotovo zašli v pogubo – in ti predlagamo vse svoje prošnje. O, koliko jih imamo; naklonjeno jih poslušaj:

V tvoje materinske roke, o Kraljica, izročamo vse sedanje trpljenje, ki je kakor povodenj pridrlo nad nas. Izročamo ti pomanjkanje, ki nas tare telesno, zaskrbljenost, ki gloda v naših mislih dan in noč. Poslušaj vzdihe ujetnikov, zaprtih in obsojenih, sprejmi njihove solze in krvave srage v trdih ječah, ob težkem delu in bogokletnem zasramovanju. Darujemo ti neznosne muke in strahotno smrt, ki so jo tisoči naših nikdar pozabljenih bratov in sestra prestali; njihovim smrtnim mukam pridružujemo nedopovedljivo globoko žalost, s katero žalujemo za njimi.

O Kraljica, ki si bila Mati sedmerih žalosti in razumeš veliko bridkost našega naroda: kakor si svoje srčne mulce združevala z Jezusovim trpljenjem in jih Bogu v naše odrešenje darovala, tako prosi zdaj Jezusa, naj iz tvojih brezgrešnih rok sprejme vse naše trpljenje, ki se nam zdi ogromno, pa je v primeri z njegovim tako neznatno, in naj ga združi s svojim lastnim trpljenjem ter ga skupaj s svojim daruje nebeškemu Očetu, da se nas po njegovem zasluženju usmili in nam prizanese.

pripravljala dijaška mladina. Risba je najbrž delo izvežbanega risarja. Svetlobne in prostorske učinke mu je uspelo doseči z zgoščevanjem črt, šrafurami in pikčastim rastrom. V isti številki *Cvetja v tujini* (maj 1946, str. 89–90) je p. Bazilij Valentin objavil pesem »Marija potuje«.

V taboriščni kapeli v Špitalu na Koroškem je bila kopija *Marije Pomagaj*, ki je nastala okrog leta 1935. Naslikana je z oljnimi barvami na lesonitno ploščo. Dr. Janez Arnež jo je okrog leta 1993, ko so porušili kapelo, pripeljal v Slovenijo. Danes jo hrani Muzej krščanstva na Slovenskem v Stični.[8]

V kapeli begunskega taborišča Servigliano (60 km južno od Ancone) je visela podoba *Marije Pomagaj*, ki jo je s seboj vzela 10-članska družina ravnatelja ljubljanskega učiteljišča Ivana Prijatelja (1889–1969). S seboj so jo nesli tudi v begunsko taborišče v Senigalliji. *Marija Pomagaj* je bila tu v glavnem oltarju kapele, urejene v pločevinastem hangarju. Hčerka Ivana Prijatelja, Alenka Prijatelj, se spominja: »To so bili časi, ko so begunci samo pred božjo Materjo – naša družinska slika je visela v taboriščni kapeli – našli nekaj utehe in miru ob tolikšnem trpljenju.«[9]

K Slovencem v ZDA je kmalu po vojni prispela vest, da je izvirna milostna podoba v begunskem taborišču Monigo (Treviso v Italiji). Verski list *Ave Maria* je zapisal: »Nič ne vemo, kaj se je v novih razmerah zgodilo z našimi Brezjami. Le to nam je znano, kakor smo že sporočili, da je brezjanska MARIJA POMAGAJ zdaj v družbi

slovenskih brezdomcev v taborišču Monigo na Laškem, o katerem smo ravnokar nekaj stvari povedali. Oni, ki tam molijo pred podobo Marije Pomagaj, se gotovo zavedajo, da predstavlja ves verni slovenski narod.«[10]

Kopije *Marije Pomagaj* v begunskih taboriščih so spremljale begunce v izseljenstvo

V begunskem taborišču v Peggezu pri Lienzu na vzhodnem Tirolskem je prve tedne po prihodu beguncev iz Vetrinja podobo *Marije Pomagaj* naslikal Friderik Jerina iz Vrhpolja pri Kamniku. Jerinova kopija je bila od julija do decembra 1945 na zasilnem oltarju pred barako 33. Nato je dobila svoje mesto v posebej urejeni kapeli v baraki. Salezijanec Janko Mernik jo je leta 1947 prinesel v begunsko taborišče Špital in jo čez dve leti vzel s seboj v Argentino ter jo podaril rojakom, ki so se naselili na območju mest Ramos Mejía in San Justo v predmestju Buenos Airesa.[11] Duhovnik Janez Kalan je prosil župnika v Ramos Mejíi, da bi smeli Marijino sliko namestiti na vidnem mestu v stranski kapeli na desni strani velikega oltarja. Slovenci so se začeli zbirati pred podobo in jo krasiti. Od leta 1961 je v veliki dvorani Matevža Potočnika v Slomškovem domu v Ramos Mejíi.

Slovenski begunski semeniščniki so v Argentini januarja 1948 dobili na razpolago prostore v semenišču v San Luisu. Po

O Kraljica, pravičnim med nami sprosi stanovitnost v milosti božji, skušanim in ogroženim, pomol in varstvo, grešnikom spreobrnjenje, sovražnikom božjim ponižanje, dušam naših rajnih, ki se v vicah očiščujejo, skorajšnji prehod v nebesa, kjer bodo gledale in uživale neskončno lepoto božjo. Nam beguncem uteši grenko domotožje in nam pripravi kmalu veselo vrnitev v varno, mirno in svobodno domovino.

Posebno ti priporočamo našo mladino. Poglej, usmiljena Mati, v kakšnih silnih nevarnostih je, da v brezbožnem okolju izgubi vero v Boga, ljubezen do Jezusa in nedotaknjeno lepoto krstne nedolžnosti, da pozabi božje zapovedi, se preda grešnim strastem in začne celo sovražiti Boga ter tako pogubi svojo dušo. Mogočna Kraljica in Mati, ne dopusti tega, usmili se nedolžnih otroških duš; prosi Jezusa, da stre moč hudobnega duha in vzame zapeljivcem možnost, da bi nadaljevali svoje pogubno početje. Vodi našo mladino k Jezusu, naj vzame mlade duše v svoje mogočno varstvo ter jih blagoslovi z najmočnejšim blagoslovom.

Svetega Duha, ki z modrostjo in ljubeznijo vodi in ureja svet, prosi, o Kraljica, naj razsvetljuje, vodi in navdihuje vse one, ki kujejo našo usodo, da bodo naš razkosani narod združili in mu dali vse pogoje, da si po božjih zapovedih uredi miren in svoboden dom, v katerem ne bodo vladale brezbožne sile, marveč vera v Boga, ljubezen božja in medsebojno spoštovanje, da bo tako naš narod viden dokaz neizmernega božjega usmiljenja, iz katerega bomo mi in ves svet spoznali, da nas jo po tvoji materinski priprošnji edino božja dobrota rešila in se ji bomo javno in glasno zahvaljevali ter svoje obljube z radostnimi srci izpolnili.

Kraljica nebeška, pritegni naše željo in misli k sebi v nebesa. Vzbudi v naših srcih domotožje po nebeški domovini. Po kratkih letih zemeljskega izgnanstva nas milostno sprejmi in predstavi Jezusu, da se pri njem snidemo z vsemi, za katerimi še vedno žalujemo, in da bomo ob tebi z Jezusom večno kraljevali.

Kraljica vesoljstva, to so naše prošnje. S polnim zaupanjem se zatekamo k tebi. O Marija,

materno imaš srce, ne moreš zavrniti našega zaupanja, ne boš odbila naših prošenj. Verujemo, da bo končno le zmagalo tvoje brezmadežno Srce in bo po božji volji prineslo tudi našemu narodu mir. Pospeši zmago svojega Srca, da ne bo šlo toliko duš v pogubo.

Kraljica, Srednica vseh milosti, posreduj nam zaprošene milosti, da bomo v času najtežjih preizkušenj doživeli najobilnejše usmiljenje vsemogočnega Boga po tebi, Marija Pomagaj, ki si in boš naša Kraljica in naša Mati. Amen.

Bogoljub v tujini, 15. 8. 1948, št. 33, str. 7–8[12]

SVOBODNA SLOVENIJA

ESLOVENIA LIBRE

MOGOČNA SLAVNOST BLAGOSLOVITVE

SLOVENSKE CERKVE MARIJE POMAGAJ V BUENOS AIRESU

Naslovnica glasila *Svobodna Slovenija*, na kateri je zapis o blagoslovitvi spominske cerkve Marije Pomagaj v Buenos Airesu 26. maja 1974; vir: dLib

velikem šmarnu 1951 so se z dovoljenjem nadškofa Solarija naselili na skromni pristavi v Adroguéju blizu Buenos Airesa. Tu so navadno garažo preuredili v semeniško kapelico. Slikar Marijan Koritnik (1923–1953)[13] je marca 1952 iz zaobljube naslikal podobo *Marije Pomagaj*. »/.../ morda je to sploh najlepša njegova podoba Marije Pomagaj, ki jih je toliko napravil, da so mu po smrti dali upravičeno naslov: Marijin slikar«. Marijan Koritnik je prvo kopijo podobe *Marije Pomagaj* naslikal v taborišču v Italiji.[14] Semeniščniki in duhovniki, nekdanji gojenci semenišča, so kupili pozlačeni kroni za Marijo in Jezuščka. Škof dr. Gregorij Rožman je marca 1952 blagoslovil podobo in kroni. Semeniška kapelica je bila prva slovenska Marijina cerkvica v Argentini oziroma v Latinski Ameriki. Leta 1955 je bila v slovenskem semenišču v mestu Adrogué zgrajena nova, večja kapela Marije Pomagaj. Kapelo (14 x 6 m) so pomagali graditi bogoslovci. Načrte je pripravil bogoslovec France Himelreich. Blagoslovljena je bila 23. julija 1955.[15]

Prva slovenska sv. maša v Mendozi, ki je okrog 1.100 km oddaljena od Buenos Airesa, je bila dovoljena aprila 1949. Tretjega decembra 1950 so Slovenci v božjepotni cerkvici v kraju El Challao ustoličili podobo *Marije Pomagaj* (t. i. mendoške Brezje), ki jo je naslikal povojni begunec Janez (Ivan) Plahuta. Narodne vezenine, ki obdajajo Marijino podobo, je zasnoval inž. Marko Bajuk, izdelala pa jih je gdč. Marija Bajuk. Ko so po nekaj letih kapelico na El Challaou povečali, so sliko *Marije Pomagaj* odnesli na sedež Društva Slovencev v Mendozi.[16]

Oltar Marije Pomagaj v baziliki Marije Pomočnice kristjanov v Don Boscovem zavodu v mestu Ramos Mejía je 3. januarja 1960 blagoslovil argentinski škof Miguel Raspanti iz Morona. Pobudnik postavitve oltarja je bil salezijanec Janko Mernik (1914–1974). Sredstva so zbrali slovenski rojaki. Pod oltarno mizo je iz marmorja izklesani relief begunske družine, ki se poslavlja od domovine, v ozadju so Brezje. Napis na reliefu: *Marija, ohrani nam vero in dom*. V oltarju je kolorirani lesorez *Marije Pomagaj* (premer 1,2 m). Lesorez in Marijina podoba v tondu sta delo Toneta Oblaka (roj. 1933) iz San Justa.

Podoba *Marije Pomagaj* (velik lesen relief Toneta Oblaka) je tudi v stranskem oltarju v cerkvi v San Justu na obrobju Buenos Airesa. Na lesenem oltarnem podstavku krožne oblike je upodobljena begunska družina (latinski napis: *Patriam amiserunt, fidem servaverunt* – v slovenskem prevodu: Domovino so izgubili, vero pa ohranili).[17] Oltar je slovesno blagoslovil sanhuški škof Baldomero Carlos Martini ob 50-letnici Našega doma v San Justu.[18]

Trinajstega oktobra 2014 (ob 70-letnici begunstva in argentinskem državnem prazniku) je bila ustoličena podoba *Marije Pomagaj* (lesorez Toneta Oblaka) v baziliki Naše Gospe rožnega venca v romarski cerkvi v San Nicolásu (230 km severovzhodno od Buenos Airesa).[19] V spodnjem delu oltarja je relief begunske družine z napisom *Patriam amiserunt, fidem servaverunt*.

Cerkev Marije Pomagaj v Buenos Airesu so v prvi polovici sedemdesetih let preteklega stoletja zgradili kot spominsko oziroma votivno cerkev vsem slovenskim žrtvam v drugi svetovni vojni, ki so padle v revoluciji, na frontah ali so bile pobite po vrnitvi v Slovenijo leta 1945, in vsem, ki so umrli na cestah in v koncentracijskih taboriščih.[20] Temeljni kamen za cerkev je direktor dušnega pastirstva, msgr. Anton Orehar, blagoslovil med polnočnico leta 1971. Cerkev je bila blagoslovljena 26. maja 1974. Zaradi prostorske stiske je moderna stavba, ki jo je zasnoval arh. Marijan Eiletz, dobila obliko pahljače, ki se proti oltarju zožuje. Arhitekta Marijan Eiletz in Jure Vombergar sta spominsko steno zasnovala po osnutku slikarke Bare Remec (štirje apokaliptični angeli plavajo nad razbesnelimi oblaki).[21] V cerkvi je slika *Marije Pomagaj*, ki jo je za semenišče naslikal Marijan Koritnik.

Prva slovenska župnija s svojo cerkvijo, ki so jo zgradili povojni begunci v Kanadi, je bila cerkev Marije Pomagaj v Torontu (t. i. kanadske Brezje). Ideja o lastni župniji in slovenski cerkvi je med torontskimi Slovenci zaživela leta 1949. Cerkev je bila zgrajena v letih 1953 in 1954. Relief Marije Pomagaj nad glavnim vhodom je bil delo kiparja Franceta Goršeta. Gorše je kiparska dela opravil zastonj, kot dar za Marijino cerkev.

ESEJ

---

[1] P. Roman Tominec, »Poročilo obnovitve milostne kapelice na Brezjah«, v: mapa »Frančiškani – Brezje 1894–1919«, Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

[2] Po: p. Donat Jug, »Zgodovinski spominski dnevnik! Iz svetovne vojne z leta 1941 dalje«, 1946 (Cerkveni arhiv Brezje).

[3] Po: »Romanje beguncev k Mariji Pomagaj«, *Slovenec*, 1944, št. 21.

[4] Po: »Dr. Anton Korošec od rojstva do groba Slovenec!«, *Slovenec*, 1940, št. 295a.

[5] »Spomin na dan Slovenske ženske zveze v Lemontu«, *Ave Maria*, 1945, št. 9, str. 29.

[6] Pater Bazilij (Albin) Valentin, slovenski frančiškanski misijonar in pisatelj. Leta 1941 je stopil v frančiškanski red. Leta 1944 je bil mobiliziran v domobransko legijo, maja 1945 se je umaknil na avstrijsko Koroško. Študiral je teologijo in filozofijo v frančiškanskem kolegiju Schwarz pri Innsbrucku in v Bolzanu. Študij je dokončal v ZDA. Leta 1950 je bil posvečen v Lemontu. Od leta 1956 je pastoralno deloval med avstralskimi Slovenci.

[7] P. Bazilij Valentin, »Majski spomini«, *Misli / Thoughts*, št. 5, 1995, str. 131–132.

[8] Za reprodukcije oltarjev s podobo *Marije Pomagaj* v begunskih taboriščih glej: *Cvetoči klas pelina*, Ljubljana 2014; D. Globočnik, *Marija Pomagaj na Brezjah*, Brezje 2018.

[9] Po: »Sadovi velikih idealov, žrtev in ljubezni do domovine« (pogovor z Alenko Prijatelj, avtorica intervjuja Mihaela Zaveljcina), *Naša luč*: *Mesečnik za Slovence po svetu*, št. 1, 2015, str. 5.

[10] »Romanja na Lurd so na novo zaživela«, *Ave Maria*, št. 10, 1945, str. 28.

[11] Po: Jure Rode in Stane Snoj, »Marija Pomagaj z Brezij med Slovenci v Argentini«, *Po Mariji podarjene milosti*, Brezje 2014, str. 331 in 336.

[12] Verski tednik *Bogoljub v tujini* je izhajal v taborišču Lienz.

[13] Marijan Koritnik je obiskoval gimnazijo v škofovih zavodih v Ljubljani in v Veržeju ter Goršetovo šolo. Ob koncu druge svetovne vojne je bil leto dni interniran v taborišču Monigo. V letih 1946–1947 je študiral na akademiji v Bologni. Šolanje je nadaljeval v Buenos Airesu. Poslikal je cerkev v Sampachu v Córdobi (po: Marijan Marolt, »Slovenski likovni umetniki v izseljenstvu«, *Zbornik Svobodne Slovenije*, 1956, str. 248).

[14] Po: »+Marjan Koritnik«, *Slovenska država*, Čikago 1953, št. 7.

[15] Po: Filip Žakelj, »Slovenska zelenica v Adrogueju«, *Zbornik koledar Svobodne Slovenije 1962*, str. 219.

[16] Podatke je posredoval arh. Božidar Bajuk iz Mendoze.

[17] Po: Jure Rode in Stane Snoj, »Marija Pomagaj z Brezij med Slovenci v Argentini«, *Po Mariji podarjene milosti*, Brezje 2014, str. 335.

[18] Tone Oblak je v Argentino z družino prišel po drugi svetovni vojni. V salezijanskem zavodu Don Segundo Fernández v San Isidru se je šolal za profesorja umetnosti in obrti. Po odhodu iz zavoda se je pridružil bratoma v mizarskem podjetju. Deluje tudi kot scenograf pri kulturnih prireditvah v Našem domu v San Justu, katerega gradnjo je vodil (po: Tone Oblak, *»Zapustil sled sem svojih korenin«: slikovna monografija ob 70-letnici begunstva*, Ljubljana: samozaložba, 2015).

[19] Po: »Ustoličenje Marije Pomagaj v San Nicolasu in posvetitev njenemu srcu v znak vere in slovenstva«, *Marija*, št. 14, 2014, str. 37.

[20] Po: Anton Orehar, »Spominska cerkev Marije Pomagaj v Buenos Airesu«, *Zbornik Svobodne Slovenije 1971–1972*, str. 391–393.

[21] Po: »Blagoslovitev cerkve Marije Pomagaj«, *Duhovno življenje*, 1974, št. 7, str. 394.

Mag. Rolanda Fugger Germadnik

O poročnih praksah v bidermajerskem Celju

»Imoviti starši skrbe za to, da se njih otroci može ali ženijo z ljudmi iz enake hiše. Glavna stvar jim je pri vsem tem, da se imovina pomnoži. Ali sta si bodoča zakonska nagnena ali ne, ali se ljubita ali ne, to jih ne briga, kajti nagnenost in ljubezen pride sama od sebe. Tako mislijo naši ljudje. S tem pa nikakor nečemo trditi, da se zakoni iz ljubezni nikdar ne sklepajo.«[1]

Tako je razmišljal Aleksander Hudovernik, na dunajski univerzi šolan slovenski pravnik, ko je opisoval pravne običaje na Slovenskem. »Kljub zahtevi Cerkve po konsenzualnem zakonu se je poročna prisila staršev dolgo ohranila, še v novejšo dobo, izgubila je le status pravnega običaja,« opozarja Sergej Vilfan.[2]

Naši kraji torej v takratni Evropi niso bili izjema, saj je bila družina v 19. stoletju še vedno v veliki meri prostor socialne reprodukcije in ekonomske produkcije. Vsi člani družine so bili podrejeni preživetveni strategiji, zato je za uveljavljanje lastne volje ostajalo le malo prostora. Poroka ni bila dejanje, ki bi bilo v fazi odločanja v domeni ženina ali neveste, na izbiro ustreznega partnerja je vplivala izvorna družina pa tudi širše sorodstvo.[3]

Navedene misli so mi bile vzpodbuda k raziskavi o poročnih praksah v župniji sv. Danijela v Celju v predmarčnem času.

Celje z okolico je bilo v prvi polovici 19. stoletja miniaturna različica Habsburške monarhije, takrat še pretežno agrarne države z večinskim podeželskim prebivalstvom, ki je na Štajerskem dosegalo 75-odstotni delež. Večina naselij ni štela več kot dva tisoč duš.[4]

Upravni obseg župnije sv. Danijela je zajemal mesto Celje z Ljubljanskim, Vodnim in Graškim predmestjem, naselji Pečovnik s Tolstim vrhom in Vipoto, Grajski hrib s Pristavo, Ločico, Zavodno, Zagrad, Jožefov hrib, Gaberje, Spodnjo in Zgornjo Hudinjo, Dobrovo z Dobjem, Lokrovcem, Ostrožnim, Medlog z Lipovico, Babno, Ložnico in Lavo, Lisce z Velikim in Malim Humom, Košnico, Polule z Bučelnico, Miklavški hrib z Vordernbergom in Breg.[5] Zanesljivih podatkov o številu prebivalstva v Celju z okolico nimamo, ker statistična štetja niso bila opravljena. Bolj natančne številke so znane iz leta 1843. Ožje mesto je bilo omejeno na 195 hiš, v katerih je živelo 1793 ljudi. V okviru upravne sheme – mestnega okraja, ki se približno pokriva z obsegom župnije sv. Danijela, naj bi živelo okoli 5070 prebivalcev.[6]

Medtem ko je okolica mesta živela od kmetijstva, sta bili osnovni gospodarski dejavnosti v mestu obrt v vsej pestrosti panog in trgovina, pri čemer se je mestno prebivalstvo v večini vzporedno ukvarjalo še s kmetijstvom. Mesto je z obrtnimi in trgovskimi uslugami poleg lastnih pokrivalo še potrebe svoje podeželske okolice. Razvito je bilo gostinstvo, saj je bilo

[1] Hudovernik, str. 2.
[2] Vilfan, str. 443–444.
[3] Sieder, str. 151.
[4] Bruckmüller, str. 290 in 371.
[5] Orožen, str. 38.
[6] Kuret, 1985, str. 103.

Celje pomembno prometno križišče. Kot upravni in šolski center je pritegnilo tudi izobražence: učitelje, uradnike, vojaštvo in za peščico svobodnih umetnikov. Industrializacija se Celja in njegovega ožjega okoliša v tem času še ni dotaknila, se je pa že pojavljala v njegovem širšem zaledju.[7]

Splošno gospodarsko in družbeno politično stanje v začetku 19. stoletja ni bilo ravno spodbudno. Zaznamovale so ga vojne z Napoleonom, celinska blokada, finančni zlom v avstrijskih deželah leta 1811, lakota 1817, ponavljajoče se epidemije kolere in drugih nalezljivih bolezni, poleg vsega pa še strah trškega in meščanskega cehovstva pred prihajajočo industrializacijo in vztrajno siromašenje kmečkega prebivalstva.

Takšen je osnovni oris geografskega in družbenega modela, iz katerega sem želela črpati podatke o poročnih praksah njegovih prebivalcev – takratnega Celja z okolico. Temeljni vir je bila poročna knjiga župnije sv. Danijela (Trauungsbuch für die Pfarr der k. k. Kreisstadt Cilli vom Jahr 1804 angefangen bis inclusive 1827; Traungs=Buch für die Pfarr St. Daniel in die k. k. Kreisstadt Cilli vom Jahr 1826 angefangen bis inclusive 1845), ki jo za obdobje prve polovice 19. stoletja v dveh delih hrani Nadškofijski arhiv Maribor.

Osredotočila sem se na dve vzorčni obdobji, in sicer 1805–1809 in 1840–1844. Izbira izhaja iz dveh, za mesto prelomnih dogodkov. Leto 1805 namreč predstavlja čas, ko si je mesto že nekoliko opomoglo po katastrofalnem požaru leta 1798 in se je življenje ponovno vrnilo v stare kolesnice. Obdobje pred letom 1844 pa je bilo zatišje pred vdorom industrializacije, ki jo simbolizira železniška povezava mesta s svetom leta 1846. Med vzorčnima časovnima enotama obstaja tudi biološki presledek ene generacije, ki bi zaradi naravne menjave lahko pomenil določen nov pogled na poročno zvezo.

Poročna knjiga je bila zasnovana tako, da nudi raziskovalcu bogat nabor podatkov o družbenem in socialnem statusu novoporočencev. V predpisanem obrazcu rubrikam o datumu poroke in duhovniku, ki je obred opravil, sledijo vpisi o ženinu: ime in priimek, poklic in bivališče, osebni podatki o njegovih starših, pogosto s poklicem in socialnim statusom očeta, verska pripadnost, starost in stan. Nevesti so namenjene identične rubrike. V zadnji rubriki so zabeležene priče. Edina resna ovira je vpisovalec, ki je bil pri izpolnjevanju rubrik o nevesti pogosto malobrižen in površen, zlasti v obdobju 1804–1809. V štiridesetih letih se je obseg vpisnih podatkov pri ženinu in nevesti izenačil.

Vzorec porok v župniji sv. Danijela, ki sem ga raziskovala, je bil številčno razmeroma skromen. V prvem časovnem intervalu je šlo za 134 parov, v drugem pa za 164; skupaj torej za 298 parov, kar predstavlja zadovoljivo osnovo za izris podobe takratnih poročnih praks.

Prvo vprašanje, ki sem si ga zastavila, je bilo vprašanje starosti, v kateri so se takratni ženske in moški odločali za poroko. Obstaja podatek, da se je starost novoporočencev v Evropi od srednjega veka dalje skozi stoletja vseskozi višala. V celjskem primeru povzetek izračunov povprečnih starosti ženinov in nevest iz Celja, ki so se poročili na začetku oziroma v štiridesetih letih 19. stoletja, vodi k ugotovitvi, da so se tudi Celjani in Celjanke poročali

[7] Lazarević, str. 235–252.

stari. Povprečna starost žensk v prvem primerjalnem obdobju je bila nekaj nad 28 let in se je generacijo kasneje dvignila na skoraj 30 let. Povprečna starost celjskega ženina nikoli ni padla pod 31 let; v prvem primerjalnem obdobju se je ustavila pri nekaj več kot 32 letih, trideset let kasneje pa se je povzpela na skoraj 34 let.

Izračuni povprečne starosti še niso razkrili verodostojne slike dejanskega stanja, zato sem razvrstila ženine in neveste v ožje starostne razrede: poročene do vključno 25. leta starosti, poročene od 26. do 30. leta starosti, poročene v starosti od 31. do 40. leta in poročene v starosti nad 40 let. Ta kriterij je izrisal povsem novo podobo starostne strukture mladoporočencev. V prvem obdobju (1805–1809) se je 40 odstotkov žensk poročilo do izpolnjenega 25. leta starosti. Tudi v drugem primerjalnem obdobju se je večina žensk, tokrat 36,62 odstotkov, poročilo v starostnem obdobju do 25 let. Pri moških je bil trend obraten. Na začetku stoletja se je največ moških poročilo v starostnem razredu od 26. do 30. leta (31,1 odstotka), sredi stoletja pa se je starostna stopnja zvišala; 33,4 odstotka moških je stopilo v zakon med 31. in 40. letom starosti.

Nova slika se je izrisala tudi v primeru, če pri izračunu starosti izvzamemo vdove in vdovce, in upoštevamo zgolj pare, ki so se poročili prvič. Pri moških je bila v tem primeru najbolj aktualna starost za poroko med 25. in 27. letom starosti. Eden od dejavnikov, ki je brez dvoma prispeval k visokemu številu ženinov v tej starosti, je bil dosežen prag polnoletnosti, torej 24 let. Poroka moškega pred 20. letom je bila izjema.

Celje, neznani avtor, ok. 1845, kolorirana litografija s tonskim tiskom, Nova Kaiserjeva suita, napis: Kreisstadt Cilli, inv. št. G/VI – 287, hrani Pokrajinski muzej Celje.

Pri nevestah prag polnoletnosti ni igral odločujoče vloge, saj je bilo formalno pravno to vprašanje rešeno z uradnim privoljenjem staršev ali skrbnikov, da poroki ne ugovarjajo. V prvem obdobju se je tako 33 odstotkov deklet poročilo še ne polnoletnih. Končni izračun je pokazal, da je bila povprečna starost prvič poročenega moškega v Celju v začetku 19. stoletja 28,8 let, dobra tri desetletja kasneje pa se je dvignila na 32,1 leto. Nevesta, ki je prvič stopila pred oltar, je bila v začetku stoletja v povprečju natančno dve leti mlajša od ženina, v štiridesetih letih pa se je njena povprečna starost povzpela nekaj nad 28 let. Podobno kot v Evropi nasploh je tudi v Celju povprečna starost prvič poročenih konstantno naraščala.

»Snoči je jokala, dan's ni vesela, to bo še stokala, starca je vzela,« pripovedujejo Jenkovi verzi, ki so odmev splošno sprejetega stereotipa, da so se v preteklosti poročali ljudje z veliko starostno razliko. Podatki za bidermajersko Celje kažejo – ko izločimo iz primerjalnih tabel vdove in vdovce –, da je bila ljudem najprimernejša zveza, pri kateri je bil ženin od neveste do pet let starejši. Dopustne so bile tudi poroke, pri katerih je bila nevesta starejša do pet let.

Število zakonov, kjer je bila starostna razlika med zakoncema nad 15 let, je bilo nizko. V drugem obravnavanem obdobju je bilo na primer med 127 prvič poročenimi pari samo 7 takih ženinov. Zavest o potrebi po starostni usklajenosti med zakoncema je bila torej prisotna, toda kot vedno najdemo izjeme tudi tu. Zveza z največjo starostno razliko je bila sklenjena leta 1844, ko se je mežnar pri cerkvi sv. Jožefa v 76. letu poročil z 20-letno deklo, ki je služila v njegovi hiši.[8] Podoben zakon z nadpovprečno starostno razliko je bil sklenjen leta 1841. Šlo je za tipičen primer obrtne poroke, ki so jo cehi podpirali in odobravali, saj so jim takšne zakonske rešitve odvzele skrb za nepreskrbljene vdove. Konkretno: 56-letno vdovo s pravico do glavnikarske obrti je poročil mlad prišlek s Hrvaške, 27-letni vajenec iste obrti.[9]

In kakšne so bile možnosti nezakonskih otrok? Splošno znano je, da je bil v avstrijskih alpskih deželah delež nezakonskih otrok najvišji v Evropi. Tudi na Štajerskem je bilo njihovo število precejšnje, čeprav je vseskozi zaostajalo za Koroško. Raziskava Andreja Pančurja o nezakonskih otrocih v župniji sv. Danijela za obdobje od 1775–1854 kaže, da je bil delež nezakonskih otrok v neprestanem porastu in je v letih 1850–1854 dosegel že 32 odstotkov vseh novorojencev.[10] Praviloma so bile matere pripadnice nižjih slojev družbe, čeprav so se »nesreče« dogajale tudi v »boljših« družinah. V kolikšni meri je nezakonsko rojstvo vplivalo na poročne možnosti tako rojenih fantov in deklet? Odklonilen odnos družbe je bil očiten. Poroke z nezakonsko rojenimi partnerji so v zajetem vzorcu redke, od 298 poročnih parov so bili samo 4 ženini in 6 nevest rojeni izven zakona.

Kakšen je bil socialni oziroma družbeni status poročenih? Formular poročne knjige postreže tudi s temi podatki. Pri ženinu nam je posredno dan vpogled tudi v njegovo poklicno kariero, kjer lahko ugotovimo, ali si je poiskal nove poklicne izzive ali pa je ostal v matičnem krogu prvotne celice. Pri nevestah je bil osnovni ključ opredeljevanja njihovega družbenega položaja sorodstvena relacija do očeta, živega ali

[8] Trauungs=Buch, 1826–1845, vpis 24. 11. 1844

[9] Trauungs=Buch, 1826–1845, vpis 29. 7. 1841.

[10] Pančur, str. 195.

pokojnega, le v redkih primerih do matere. Pri vdovah je dodan še pokojni mož. Na primer: nevesta Ana Novakova se je 8. januarja 1844 poročila v drugo. Statusno je opredeljena kot vdova po advokatu Ignacu Krupitzu in je hči Ignatza Novaka, posestnika in lastnika fabrike.[11]

Razvrstitev ženinov po poklicni oziroma socialni strukturi nam – pričakovano – glede na velik zajem okolice v župniji sv. Danijela pokaže, da se je večina ženinov v prvem in drugem obravnavanem obdobju preživljala s kmetijstvom oziroma z obrtjo. V prvem obravnavanem obdobju kar 50 odstotkov ženinov prihaja iz kmečkih in 23,13 odstotka iz obrtniških vrst, v drugem obdobju pa se število kmetov zniža na dobrih 41 odstotkov v korist ostalih dejavnosti, v prvi vrsti uradništva, ki se povzpne od 2,98 odstotka v prvem na 8,53 odstotka v drugem obdobju. Tudi poroke obrtnikov v drugem obdobju porastejo na 26,21 odstotka. Porast gre pripisati dejstvu, da se je v drugem obdobju povečalo število porok obrtnih pomočnikov, ki so jim cehovska pravila sicer prepovedovala poroko, vendar se v praksi niso več upoštevala, saj je moč cehov vztrajno upadala.

Pri kmečkem prebivalstvu, vpisovalec je pogosto uporabil splošno oznako »kmetje«, je treba opozoriti, da se pod tem izrazom skriva silovita notranja razslojenost. Kadar je bil natančnejši, je zabeležil poleg kmetov kajžarje, kočarje, viničarje in gostače ter hlapce in dekle. V drugem obdobju razslojenost kmečkega prebivalstva še bolj izstopa, naletimo namreč na male kajžarje, četrtinske kajžarje in najemnike-gostače, ki praktično niso imeli premoženja, opravljali so dnino na vasi in živeli v najetih kočah.

Mimogrede povedano: od sredine 18. stoletja je bil avstrijski oblastni vrh naklonjen poročanju nižjih slojev, spodbujali so namreč rast prebivalstva, ki naj bi prispevala k večji produktivnosti in vojaški moči države. Sčasoma je to naklonjenost zamenjal strah pred prevelikim naraščanjem števila revnih, zato so uvedli ženitna dovoljenja. Obči državljanski zakonik iz leta 1811 je formalno dovoljeval poroko vsakemu, ki je bil delovno sposoben, v praksi pa so lokalni in deželni oblastni organi z ženitnimi dovoljenji poskušali vsaj omejiti, če že ne preprečiti poroke med pripadniki nižjih slojev. Dokončno so bila ženitna dovoljenja ukinjena šele leta 1868.[12]

Socialni izvor nevest je, kot že povedano, težje opredeliti, ker je pri nevestah vpisovalec te podatke pogosto preprosto zanemaril, v začetku stoletja skoraj v tretjini primerov. Ostali vpisi pričakovano kažejo, da večina prihaja iz kmečkih vrst, sledijo hčere obrtnikov in hčere očetov, ki opravljajo služnostne dejavnosti. Tudi v drugem obdobju je bil razpored isti; iz kmečkih vrst je prišlo 30,48 odstotka nevest, sledile so obrtniške hčere in hčere meščanov.

V duhu sodobnega časa nas seveda prvenstveno zanimajo neveste z lastnim virom preživljanja, ki ob poroki niso živele v očetovi hiši. Ženske s samostojnim statusom so bile v prvi polovici 19. stoletja v celjskem prostoru redke. V prvem obdobju je bilo vpisanih 16 takšnih nevest (11,91 odstotka), v drugem obdobju pa 65 ali 39,54 odstotka. Podrobnejši vpogled pokaže, da so bile tako imenovane »samostojne neveste« v prvem vzorčnem obdobju kar v 15 primerih vdove, torej jim je statusno in finančno neodvisnost omogočilo šele vdovstvo. V drugem obdobju jih je od 65 s

[11] Trauungs=Buch, 1826–1845, vpis 8. 1. 1844.
[12] Valenčič, str. 251.

ESEJ

samostojnim virom preživljanja kar 42 delalo v služnostnih dejavnostih. Znanilke novih časov, skromne, a vendarle upoštevanja vredne, so bile neveste s poklicem: 3 kuharice, 2 šivilji, 1 modistka, in 1 kramarica. Vsaj v primeru modistke je bila potrebna predhodna izobrazba in ne zgolj priučenost. V služnostnih dejavnostih se je pogosto izkazalo, da je šlo za kmečke hčere in tudi hčere obrtnikov iz okoliških manjših krajev, ki so prihajale v Celje »služit« (»im Dienste«), kot se je izrazil vpisovalec. Doma ni bilo dovolj kruha, zato so šla dekleta služit in tudi v uk. Izpopolnila so se v gospodinjskem ali kuharskem znanju, se pripravljale na poroko in si običajno prislužile dodatek k doti. Po poroki so se vrnile v svoj izvorni družbeni sloj.

In kdo se je s kom poročal? Že kratek pregled zbranih podatkov zadošča za sklep, da je v mestu in okolici prevladala endogamna poročna politika. Prevladujoča formula pri sklepanju zakonske zveze sta bila partnerja iz istega sloja. Povezovanje različnih slojev je bilo v zajetem vzorcu omejeno le na nekaj primerov. Tako je bila na primer širše odmevna v Celju poroka med celjsko meščanko Balbino, hčerko finančno uspešnega in uglednega livarja Johanna Steinmetza, in grofom Camillom Rüdigerjem von Starhembergom. Balbina je bila vsesplošno priljubljeno dekle izjemne lepote: čudovite postave, bogatih zlatih las in očarljivih oči. Oče, očitno mož stare šole, je snubca zavrnil in šele po očetovi smrti se je lahko Balbina poročila z izbrancem. Leta 1835 je umrla pri porodu, pokopali so jo pri sv. Maksimiljanu in Johann Seidl, profesor na celjski gimnaziji in velik občudovalec njene lepote, je spesnil stihe za nagrobni kamen. Njun sin Camillo Heinrich je kasneje v dunajskem parlamentu zagovarjal splošno in enako volilno pravico, kar je mestnega zgodovinarja Andreasa Guba vzpodbudilo k misli, da je šlo očitno za vpliv dejstva, da je bila njegova mati meščanskega izvora.[13]

Praviloma so se držali starega ljudskega rekla, ki pravi, da se je treba poročiti blizu doma, botriti pa daleč. Ženili oziroma poročali so se pod domačim zvonom. Primerov, da bi ženin ali nevesta prihajala iz bolj oddaljenih krajev ali celo dežel, skoraj ni.

Poročne povezave med kmečkim slojem in meščani so predstavljale izjemo. V vzorcu sem zasledila zgolj 2 takšni poroki, eno v prvem in drugo v drugem obdobju.

Najbolj dosledni so bili pri izbiri zakonske družice pripadniki obrtne stroke; ženin si je poiskal, če je bilo le mogoče, celo nevesto iz iste branže. Pri kmečkem sloju, kjer je notranja razslojenost segala od gostača do gruntarja, je opazno povezovanje med pripadniki istih podslojev. V primeru preskakovanja v višji podsloj so bile ženske uspešnejše; nisem srečala primera, da bi se moški poročil izven meja svojega socialnega statusa.

Poroke v mestni okolici ni zaznamovala samo poklicna oziroma družbena, ampak tudi geografska endogamnost. Praviloma so se držali starega

[13] Gubo, str. 355.

ljudskega rekla, ki pravi, da se je treba poročiti blizu doma, botriti pa daleč. Ženili oziroma poročali so se pod domačim zvonom. Primerov, da bi ženin ali nevesta prihajala iz bolj oddaljenih krajev ali celo dežel, skoraj ni.

V nasprotju z okoliškim prebivalstvom so bili celjski mladoporočenci iz ožjega mestnega okoliša – obrtniki, uradniki in ostali izobraženci – v geografskem pogledu izrazito eksogamno naravnani.

In kdaj so se poročali? Najbolj popularna meseca za sklepanje porok na Celjskem sta bila januar in februar, saj se je poročni koledar prilagajal cerkvenemu koledarju praznikov. V času adventa se ni poročil nihče in tudi v času posta, v predvelikonočnem času, so bile poroke silno redke. V maju se je število porok ponovno dvignilo, trend se je nadaljeval še v juniju in juliju.

In še drobna zanimivost. Na Celjskem so ob ženitovanjih premožnejših prebivalcev sorodniki in gostje praznovali od dva do tri dni ob godbi, plesu, jedači in pijači.[14] Da je bilo kar živahno, nakazuje tudi uradna prepoved streljanja ob porokah, saj je pogosto prišlo do nesreč.[15]

Viri

Nadškofijski arhiv Maribor, Trauungsbuch für die Pfarr der k. k. Kreisstadt Cilli vom Jahr 1804 angefangen bis inclusive 1827; Trauungs=Buch für die Pfarr St. Daniel in die k.k. Kreisstadt Cilli vom Jahr 1826 angefangen bis inclusive 1845.

Literatura

Bruckmüller, Ernst, *Sozialgeschichte Österreichs*, Wien-München, 1985.

Gubo, Andreas, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz, 1909.

Hudovernik, Aleksander, »Pravni običaji slovenski«, v: *Slovenski pravnik*, št. 1, 15. januvarja 1883, leto III, Ljubljana, 1883.

Kuret, Niko, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo, Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842)*, prvi del, 1. snopič, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985.

Kuret, Niko, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo, Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842)*, prvi del, 2. snopič, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987.

Lazarević, Žarko, »Gospodarska podoba Celja v prvi polovici 19. stoletja«, v: *Iz zgodovine Celja (1780–1848), Odsevi preteklosti*, 1, Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 1996.

Orožen, Ignac, *Das Bisthum und die Dioezese Lavant*, III. Theil, Cilli, 1880.

Pančur, Andrej, »Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857«, v: *Iz zgodovine Celja (1780–1848), Odsevi preteklosti*, 1, Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 1996.

Sieder, Reinhard, *Socialna zgodovina družine*, Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC, 1998.

Valenčič, Vlado, »O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma«, v: *Zgodovinski časopis*, letnik 22, Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 1968.

Vilfan, Sergej, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani, 1996.

[14] Kuret, 1987, str. 121.

[15] Gubo, str. 335.

Mihail Afanasjevič Bulgakov

Bela garda

Izid: **junij 2024**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Marjan Poljanec**
Uredila: **Mag. phil. Barbara Žniderščič**

1

Veliko je bilo in strašno je bilo leto 1918 po rojstvu Kristusovem, drugo leto po začetku revolucije. Poleti je bilo polno sonca, pozimi polno snega, in posebno visoko sta bili na nebu dve zvezdi: pastirska zvezda večerna Venera in rdeči, migetajoči Mars.

Toda dnevi hitijo tako v mirnih kot v krvavih letih ko blisk in mladi Turbini niso opazili, kako je v hudem mrazu nastopil beli, kosmati december. O, dedek naš Mraz, ki se iskriš od snega in sreče! Mama, svetla kraljica, kje si zdaj?

Leto zatem, ko se je hči Jelena poročila s stotnikom Sergejem Ivanovičem Talbergom, in v tistem tednu, ko se je najstarejši sin Aleksej Vasiljevič Turbin vrnil po napornih pohodih, vojaški službi in tegobah v Ukrajino ter prišel v Mesto, v rodno gnezdo, so odnesli belo krsto z materinim truplom po strmem Aleksejevem klancu na Podol v cerkvico Nikolaja Dobrega, ki stoji na Rebri.

Ko so peli zadušnico za materjo, je bil maj. Cvetoče višnje in akacije so nepredušno zalepile šilasta okna. Oče Aleksander, ki se mu je od bridkosti in razburjenja zatikalo, se je bleščal in iskril v zlati svetlobi, po obrazu in vratu zaripli diakon, ki je bil okovan z zlatom prav do konic v šivu škripajočih škornjev, pa je žalostno drdral besede cerkvenega poslovilnega govora v spomin mami, ki je zapustila otroke.

Aleksej, Jelena, Talberg in Anjuta, ki je bila vzgojena v hiši gospe Turbinove, pa od smrti omamljeni Nikolka s kodrom, ki mu je padal na levo obrv, so stali ob nogah starega porumenelega škofa Nikolaja. Nikolkove modre oči, posajene na vsako stran dolgega ptičjega nosu, so gledale izgubljeno in potrto. Kdaj pa kdaj jih je dvignil k ikonostasu in oltarnemu loku, ki je izginjal v somraku, kjer se je vzpenjal žalostni in skrivnostni starec Bog, in pomežikaval. Čemu takšna nesreča? Krivica? Čemu je bilo treba vzeti k sebi mater prav zdaj, ko so spet vsi skupaj in ko je nastopilo olajšanje?

Toda Bog je odletel v temno, razpokano nebo, ne da bi odgovoril, Nikolka pa še ni vedel, da je vse, kar se zgodi, vselej tako, kot mora biti, in da je tako najboljše.

Po opravljeni zadušnici so stopili na odmevajoči tlak v preddverju in odpeljali mater skozi vse velikansko Mesto na pokopališče, kjer je pod črnim marmornim križem že dolgo ležal oče. Potem so mamo pokopali. Ah … ah …

***

Veliko let pred smrtjo je v hiši na Aleksejevem klancu št. 13 lončena peč v jedilnici grela in vzgajala malo Jeleno, najstarejšega Alekseja in čisto drobcenega Nikolko. Kolikokrat so ob puhteči lončeni ploskvi brali *Saardamskega tesarja*, ura je igrala

gavoto in ob koncu decembra je zmeraj dišalo po smreki, na zelenih vejah pa je gorel raznobarvni parafin. Takoj za bronasto uro, ki je igrala gavoto v materini – zdaj Jelenini – spalnici, je v jedilnici odbila črna stenska ura svoje zamolkle udarce. Oče jo je bil kupil še takrat, ko so nosile ženske smešne, v ramenih napihnjene rokave. Takšnih rokavov ni bilo več, čas je švignil kot iskra, oče, ki je bil profesor, je umrl, otroci so zrasli, ura pa se ni spremenila in je še kar naprej bila zamolkle udarce. Nanjo so se vsi tako navadili, da bi bilo hudo, če bi po kakem nenavadnem naključju padla z zidu; zdelo bi se jim, kot da jim je umrl domač glas in da praznega mesta nikakor ne morejo zapolniti s čim drugim. A na srečo je ura nesmrtna, kot sta nesmrtna tudi *Saardamski tesar* in holandska lončena peč, ki v najtežjih trenutkih poživlja in greje kot častitljiva skala.

In te pečnice, z rdečim plišem prevlečeno pohištvo, postelje s svetlečimi se bunkami, oguljene pisane stenske preproge s sokolom na roki Alekseja Mihajloviča in z Ludvikom XIV., ki se košati na obali svilnatega jezera v rajskem vrtu, turške preproge s čudnimi viticami na orientalski podlagi, ki so migljale pred očmi malega Nikolke, ko se mu je bledlo zaradi škrlatinke, bronasto svetilko s senčnikom, na tem svetu najlepše omare s knjigami, ki dišijo po skrivnostni starinski čokoladi in pripovedujejo o Nataši Rostovi in Stotnikovi hčeri, pozlačene skodelice, srebro, portrete in zavese – vseh sedem prašnih in napolnjenih sob, v katerih so zrasli mladi Turbini, je mati zapustila otrokom v najtežjem času; težko sopeč in vsa oslabela se je oprijela roke jokajoče Jelene in rekla:

»Živite … kot prijatelji.«

***

Toda kako živeti? Le kako?

Najstarejšemu Alekseju Vasiljeviču Turbinu, mlademu zdravniku, je bilo osemindvajset let, Jeleni štiriindvajset. Njen mož, stotnik Talberg, jih je imel enaintrideset, Nikolka sedemnajst in pol. Življenje se jim je torej pretrgalo v največjem razcvetu. S severa je že zdavnaj začelo mesti; potem je metlo in metlo in ni prenehalo; in dlje ko je metlo, huje je bilo. Najstarejši Turbin se je vrnil v rodno Mesto po prvem sunku, ki je zatresel hribe ob Dnepru. No, si je mislil človek, zdaj bo tega konec in začelo se bo življenje, kot ga opisujejo čokoladne knjige, vendar se takšno življenje ne le ni začelo, temveč je v celoti postajalo čedalje strašnejše. Na severu je venomer zavijal metež, tu pa je pod nogami zamolklo grmelo in krulilo vznemirjeno drobovje zemlje. Osemnajsto leto se je naglo bližalo koncu in je bilo vsak dan bolj grozljivo in naeženo.

***

Stene se bodo podrle, vznemirjeni sokol bo odletel z bele rokavice, plamen v bronasti svetilki bo ugasnil in Stotnikovo hčer bodo sežgali v peči. Mati je rekla otrokom:

»Živite.«

Morali pa bodo trpeti in umirati.

Nekoč pod večer, kmalu potem ko so pokopali mater, je prišel Aleksej Turbin k očetu Aleksandru in rekel: »Da, žalostni smo, oče Aleksander. Težko je pozabiti mamo, pa še takšne hude čase preživljamo … Najhujše je to, da sem se ravnokar vrnil in mislil, kako si bomo uredili življenje, zdaj pa …«

Utihnil je in se, sedeč v mraku za mizo, zamislil in zagledal v daljavo. Vejevje na cerkvenem dvorišču je prekrilo duhovnikovo hišico. Videti je bilo, kot da se takoj za steno tesne delovne sobe, prepolne knjig, začenja skrivnostni in prepleteni pomladni gozd. Mesto je zvečer zamolklo šumelo, dišalo je po španskem bezgu.

Francine Rivers

Upanje njene matere

Izid: **junij 2024**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Niki Neubauer**
Uredila: **dr. Cvetka Rezar Mlakar**

Prvo poglavje

Steffisburg, Švica, 1901

Marta je ponavadi oboževala nedelje. To je bil edini dan, ko je papa zaprl krojaško delavnico in si je mama lahko odpočila. Družina se je odela v najboljša oblačila in se odpravila v cerkev: papa in mama spredaj, Martin starejši brat Hermann za njima, Marta in njena mlajša sestra Elise pa zadaj. Ponavadi so se jim spotoma pridružile še druge družine. Marta je nestrpno čakala na svojo najboljšo prijateljico Rosie Gilgan, ki je pritekla po hribu navzdol, da sta skupaj prehodili preostanek poti do stare romanske cerkve z ometanimi oboki in belim stolpom z uro.

Danes pa je Marta povešala glavo in si želela, da bi lahko stekla stran in se skrila med bori in jelšami, medtem ko so se meščani zbirali k bogoslužju. Lahko bi sedla na svoje najljubše podrto drevo in Boga vprašala, zakaj jo papa tako zaničuje in se zdi, da želi, da bi trpela. Danes se ne bi pritoževala, če bi ji papa naročil, naj ostane doma in dela sama v delavnici, ter ji zabičal, da ves teden ne sme iz hiše, a verjetno bi trajalo še dlje, preden bi modrice zbledele.

Čeprav se je jasno videlo, da jo je tepel, je papa vztrajal, da gredo vsi v cerkev. Nosila je pleteno kapo in potiskala brado navzdol, upajoč, da ne bo nihče opazil. To ni bilo prvič, da je na sebi nosila sledi njegove jeze. Ko so drugi prišli bližje, je Marta premaknila volneni šal ali obrnila obraz stran.

Ko so prišli na cerkveno dvorišče, je papa poslal mamo z Elise in Hermannom naprej. Marto je prijel za komolec in ji spregovoril na uho. »Ti boš sedela zadaj.«

»Ljudje bodo hoteli vedeti, zakaj.«

»In povedal jim bom resnico. Kaznovana si, ker me nisi ubogala.« Njegovi prsti so se ji boleče zarili v roko, vendar ni hotela zastokati. »Glavo imej sklonjeno. Nihče noče videti tvojega grdega obraza.« Izpustil jo je in odšel noter.

Marta se je borila s solzami in še sama vstopila v cerkev ter sedla v zadnjo vrsto stolov z ravnimi naslonjali.

Opazovala je, kako se je oče pridružil mami. Ko se je obrnil in jo ošinil s pogledom, je hitro potisnila brado k prsim in dvignila pogled šele, ko je sedel. Njena sestra Elise se je ozrla čez ramo z obrazom, ki je bil veliko preveč bled in napet za otroka. Mama se je nagnila k njej in ji nekaj zašepetala in Elise se je spet obrnila naprej. Hermann, ki je sedel med mamo in papanom, je obračal glavo desno in levo. Nedvomno je iskal prijatelje in bo izginil takoj, ko bo bogoslužja konec.

Rosie je šla mimo in sedla bolj spredaj. Gilganovi so imeli osem otrok in so zasedli celo vrsto. Rosie je pogledala proti Martini materi in očetu, nato pa je začela s pogledom iskati bolj zadaj. Marta se je skrila za gospodom Beckerjem, ki je sedel pred njo. Malo je počakala, nato pa spet pokukala izza peka.

Ko je duhovnik stopil na prižnico, je vse mrmranje potihnilo. Bogoslužje je začel z molitvijo. Marta je skupaj z občestvom zmolila kesanje in slišala duhovnikovo zagotovilo o Božjem usmiljenju in odpuščanju. Ko so brali veroizpoved in berila, je Marta pustila, da so ji misli lebdele kot sneg, ki ga veter nosi po alpskih travnikih nad Steffisburgom. Predstavljala si je, kako razpira roke kot krila in pusti, da jo vrtinci belih kosmov dvignejo in ponesejo tja, kamor želi Bog.

In kje bo to? se je spraševala.

Med pridigo je duhovnik povzdignil glas. Vedno je govoril isto, le da je uporabljal drugačne besede, drugačne primere iz Svetega pisma. »*Bolj se potrudite. Vera brez dobrih del je mrtva. Ne postanite samozadovoljni. Tistim, ki obrnejo hrbet Bogu, je usojen pekel.*«

Ali je Bog tak kot papa, nikoli zadovoljen, ne glede na to, kako zelo se je trudila? Papa je verjel v Boga, toda ali ji je že kdaj izkazal usmiljenje? In če verjame, da je Bog ustvaril vsakogar, s kakšno pravico se potem papa pritožuje nad tem, kako visoka je, kako vitka, kako bela je njena koža, kako velike dlani in stopala ima? Papa jo je preklel, ker je opravila šolske izpite »in je zato Hermann izpadel kot bedak!«

Poskušala se je braniti. Čeprav bi morala vedeti, da se bo to slabo končalo. »Hermann se ne trudi. Raje hodi po hribih, kot da bi se učil.«

Papa se je spravil nanjo. Mama je poskušala stopiti mednju, vendar jo je grobo odrinil stran. »Misliš, da lahko tako govoriš z mano in jo odneseš brez kazni?« Marta je dvignila roko, da bi se zaščitila, vendar ni zaleglo.

»Johann, ne!« je zakričala mama.

Medtem ko je še vedno držal Marto za roko, se je obrnil proti mami. »Ne govori mi ...«

»Kolikokrat moramo nastaviti drugo lice, papa?« Ko je zagrozil mami, se je v Marti zganilo nekaj razbeljeno vročega.

Takrat jo je udaril s pestjo. Nenadoma jo je izpustil in se postavil nad njo. »Prisilila me je. Slišala si jo! Oče ne sme dopuščati predrznosti v svojem domu!«

Marta ni vedela, da je omedlela, dokler ji ni mama odmaknila las z obraza. »Bodi pri miru, Marta. Elise bo prinesla mokro krpo.« Marta je slišala, da Elise joka. »Papa je odšel k strojarju. Nekaj časa ga ne bo.« Mama je vzela krpo, ki jo je podržala Elise. Marta je zajela sapo, ko ji je mama obrisala preklano ustnico. »Ne bi smela izzivati svojega očeta.«

»Torej sem jaz kriva.«

»Nisem rekla tega.«

»Izpit sem opravila z najvišjimi ocenami v šoli in za to sem bila tepena. Kje je Hermann? Pohajkuje po kakšni gorski stezi?«

Mama jo je pobožala po licu. »Očetu moraš odpustiti. Izgubil je živce. Ni vedel, kaj počne.«

Mama ga je vedno opravičevala, tako kot je papa opravičeval Hermanna. Zanjo ni nihče nikoli našel nobenega opravičila.

»*Odpusti,*« je rekla mama. »*Sedemdesetkrat sedemkrat. Odpusti!*«

Marta je nakremžila ustnice, ko je duhovnik govoril o Bogu Očetu.

Želela si je, da bi bil Bog namesto tega tak kot mama.

Ko je bilo bogoslužja konec, je Marta čakala, dokler ji ni papa pomignil, naj se pridruži družini. S sklonjeno glavo je stopila zraven Elise.

»Johann Schneider!«

Papa se je obrnil, ko je zaslišal glas gospoda Gilgana. Moška sta si podala roko in se pogovarjala. Hermann je izkoristil ta trenutek in se pridružil nekaj prijateljem, ki so se odpravljali v hrib. Mama je prijela Elise za roko, ko se jim je pridružila gospa Gilgan.

»Kje si bila ves teden?« je nežno spregovorila Rosie in Marta se je obrnila. Rosie je tiho zavzdihnila. »Oh, Marta.« Sočutno je zastokala. »Spet? Kaj pa je bil njegov razlog tokrat?«

»Šola.«

»Pa saj si naredila izpit!«

»Hermann ga ni.«

»Ampak to ni pošteno.«

Marta je skomignila z eno ramo in se turobno nasmehnila Rosie. »Nič ne pomaga, če mu to rečeš.« Rosie tega nikoli ne bo mogla razumeti. *Njen* oče jo je oboževal. Herr Gilgan je oboževal vse svoje otroke. Vsi skupaj so pomagali pri vodenju hotela *Edelweiss* in pri vsem spodbujali drug drugega. V šali so se kdaj dobrodušno dražili, toda nikoli se niso norčevali ali kogarkoli poniževali. Če je imel kateri od njih težave, so se drugi ljubeče stisnili okoli njega in mu pomagali.

Včasih je Marta zavidala svoji prijateljici. Vsi člani družine Gilgan bodo končali šolo. Fantje bodo odslužili dve leti v švicarski vojski in nato odšli na univerzo v Bern ali Zürich. Rosie in njene sestre se bodo naučile skrivnosti dobre kuhinje in vodenja velikega gospodinjstva, ki je včasih sprejelo tudi do trideset tujcev.

Učila se bo francoščino, angleščino in italijanščino. Če bi imela Rosie še kakšne višje težnje, ji jih oče ne bi odrekel samo zato, ker je dekle. Poslal bi jo na univerzo skupaj z njenimi brati.

»Dovolj dolgo si bila v šoli,« je razglasil papa, ko se je vrnil od strojarja. »Dovolj si stara, da boš nosila svoj del finančnega bremena.«

Če bi ga prosila za še eno leto šolanja, ne bi nič zaleglo.

Marti so se v očeh nabrale solze. »Papa je rekel, da je dovolj, da znam brati, pisati in računati.«

»Toda stara si šele dvanajst let, in če bi komu v našem razredu uspelo priti na univerzo, bi bila to ti.«

»Zame ne bo univerze. Papa je rekel, da sem opravila s šolo.«

»Ampak zakaj?«

»Papa pravi, da preveč šole dekletom napolni glavo z nesmisli.« Z *nesmislom* je papa mislil na ambicioznost. Marta pa je kar žarela od nje. Upala je, da bo z dovolj izobrazbe lahko izbirala, kaj bo počela v življenju. Papa je rekel, da jo je šola napihnila in da jo je treba spustiti tja, kamor spada.

Rosie je prijela Marto za roko. »Morda si bo premislil in ti dovolil, da se vrneš v šolo. Prepričana sem, da bo Herr Scholz želel govoriti z njim o tem.«

Herr Scholz bi morda res poskusil, toda njen oče ga ne bi poslušal. Ko se je enkrat odločil, tega ne bi spremenil niti plaz. »To ne bo pomagalo, Rosie.«

»Kaj boš storila zdaj?«

»Papa me namerava dati v najem.«

»*Marta!*«

Marta je kar poskočila, ko je papa zarjul njeno ime. S srditim pogledom ji je pomignil, naj pride. Rosie ni izpustila njene roke, ko sta se pridružili svojima družinama.

Alena Mornštajnová

Gozd v hiši

Izid: **julij 2024**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Nives Vidrih**
Uredila: **dr. Meta Lenart Perger**

Drugo poglavje

Za vasjo je gozd

Poplave julija sedemindevetdesetega so opustošile center Evrope, odnesle na desetine življenj, podrle hiše, razkopale ceste in ustavile vlake. Po mestnih ulicah so pluli čolni, travniki so se spremenili v ribnike, sosedje pa so si pomagali. Voda je čez čas upadla, za njo pa so ostale naplavine blata, vlažne lise na stenah in kupi ropotije. Potem je prišlo na vrsto ugotavljanje škode in izplačevanje zavarovalnine in ljudje so spet začeli zavidati drug drugemu.

Babi in dedi rastlinjakov nista imela zavarovanih proti poplavam, ker v vasi ni bilo niti potoka in nihče ni pomnil, da bi se iz gozda po kolovozu kdaj valilo toliko vode, da ni samo dosegla prvih ograj, temveč je celo poplavila hiše. Vseeno sta rastlinjake ponovno postavila, najprej pa sta morala odnesti blato iz kleti in pritličja, posušiti stene, spet prebeliti in si omisliti novo pohištvo.

Moj svet se je spremenil. Poplave niso odnesle le gredic, temveč tudi grmičevje in klopco pod češnjo in čez čas se je zaradi prestanih poškodb posušila tudi sama češnja. Letvena ograja je odplula in dedi je med kole navlekel navadno žičnato mrežo. Tako je lahko vsak mimoidoči pogledal skozi redke zanke in videl, kaj se dogaja na vrtu. Od takrat sem se z Moniko igrala le v svoji sobi.

Nenavadno je bilo, da sploh nihče več ni omenil očka. S stene v dnevni sobi je izginila fotografija, na kateri je očka poljubljal mamo pod razcvetelo češnjo, s predalnika pa uokvirjena slika nas treh ob božičnem drevescu.

Bilo je, kot da nikoli ne bi obstajal, kot da sem si ga izmislila, videla in slišala samo jaz, enako kot Moniko.

Ampak očka je moral biti resničen. V moji sobi so na polici ležale knjige, ki mi jih je kupil. Zadnja je še imela bralno znamenje na strani, kjer sva nehala brati. Modre čevlje s paskom čez nart, ki sem jih tako rada nosila, pa smo vendar z očkom in mamo kupili v mestu.

Takrat sem se bala sesti v avto. Avtov ne maram, smrdijo in čudno ropotajo, babi pa je kar naprej brbljala o tem, kako so nevarni in da največ ljudi umre v avtomobilskih nesrečah. Očka me je prijel za roko in rekel, da se mi ni treba bati, ker dobro pozna pot. Saj se vendar z mamo vsak dan vozi v službo in iz nje, pa se jima še nikoli ni nič zgodilo. Pa da na trgu prodajajo točen

sladoled, je dodal. Pravega jagodnega iz smetane, ne samo tak sadni sorbet, kot ga dela babi.

Očkova dlan je bila topla in velika, ton njegovega glasu tolažilen, hkrati pa odločen. Očka me je imel zelo rad, toda ubogati je bilo treba. Poredne punce si ne zaslužijo ljubezni. Stisnila sem zobe in stopila v avto.

In res – sladoled je bil še boljši od lučk, ki mi jih je očka kdaj prinesel iz mesta.

Spomin je čudna stvar. Kako je mogoče, da si pri tem spominu jasno prikličem okus smetanovega sladoleda? Duham jagodov vonj, sladek, rahlo kisel priokus in hlad na jeziku. Lahko opišem Moniko, čeprav je živela samo v moji domišljiji. A če se še bolj trudim, si ne morem priklicati očkovega glasu in niti njegovega videza. Vem, da je bil visok – čeprav se otrokom najbrž vsi odrasli zdijo večji, kot so –, imel je svetlorjave lase, na sredi razdeljene s prečo, dlani, ki so grele, in je dišal po dimu. Poteze njegovega obraza pa so se mi v spominu razpustile v nerazločen madež.

Po poplavah nisem imela ne očka ne lučk in niti ne sadnega sorbeta, ker so imeli odrasli ogromno dela s pospravljanjem in za nepotrebnosti ni bilo časa. In babi je rekla, da mi sorbeta itak ne bi naredila, tudi če bi imela čas, ker si ga ne zaslužim.

»Skrbim za milostljivo gospodično, kot njena služkinja sem, da ji ne bi bilo treba hoditi v vrtec, in kaj imam od tega? Pritožuje se čez mene in preobrača vse, kar sliši, lažnivka lažniva,« si je tako mrmrala, da bi jo slišala samo jaz. Njeni stavki so se mi kopičili nekje v prsnem košu, in kadarkoli sem se jih spomnila, so izvlekli svoje konice črk in me zbadali v rebra. »Le poglej, kako se je to izteklo, ti deklina. Tvoja mama je čisto uničena in če ji z dedijem ne bi pomagala, bi bila za vse čisto sama. Vse to zaradi …«

Ja, veliko se je spremenilo, samo babi je bila še vedno ista. Pred mamo pa je pazila. Ker se je mama spremenila še najbolj od vseh. Bila je z nami, hkrati pa je ni bilo. Pometala je blato, odnašala uničene preproge in razmajano pohištvo, vendar skoraj ni govorila. Pogled je imela neoster in otopel, kot če bi gledala skozi steklo, na obrazu pa je stalno imela enak krčevit izraz. Ko sem prosila za večerno branje, je rekla, da je utrujena. Usedla se je zraven babi in dedija pred televizijo in buljila v utripajoč zaslon. Ko je bilo pritličje končno pospravljeno in posušeno in sta se babi in dedi lahko vrnila v svoje stanovanje, je enako nepremično sedela na kavču, čeprav je bil televizor ugasnjen.

Včasih mi pride na misel, da bi očka sčasoma odšel v vsakem primeru. Spominjam se glasov, ki sta občasno v mojo sobo prihajala iz dnevne sobe. Morala sta biti glasna, da sta me iztrgala iz spanja. So bili to le nedolžni prepiri ali napoved tega, da nekaj v njunem odnosu ni v redu?

Ne vem, najbrž si spet nekaj domišljam.

Ponoči sem se zbudila. V nos mi je udaril smrad, ki se ga je hiša navzela med poplavami, naselil se je v kleti in nas hodil v vročih nočeh obiskovat v zgornje nadstropje. Čeprav so bile zavese zagrnjene, je od zunaj v hišo prodirala modrikasta mesečina in sobo so napolnile negibne sence. Obrnila sem se k steni in si rjuho potegnila čez glavo, da bi se skrila pred njimi. Skozi priprto okno je noter rinil vroč zrak – težek in zadušljiv.

Poletje se je poigravalo z nami. Deževnemu juliju je sledil žgoč in suh avgust, da bi posesal iz zemlje presežno vlago in nas mučil z vročimi nočmi, obremenjenimi z zmedenim spanjem.

So bile mogoče sanje, kar me je iztrgalo iz spanja? Me je zbudila vročina ali nenavadno svetla noč? Ali zvok, ki je spominjal na zateglo škripanje vrtnih vrat? Ta zvok ni spadal v običajni jezik noči.

O tem premišljam šele zdaj, tiste noči pa sem se samo zvila v klobčič, zaprla oči in spet zaspala.

Zjutraj sem se prebudila še prej kot ponavadi, mame pa ni bilo doma. V najinem nadstropju je lebdela negibna tišina. Izmuznila sem se iz svoje sobe. Vrata v spalnico so bila odprta. Odeja na eni strani zakonske postelje je zdrsnila dol in se valjala na tleh, blazina pa je bila pomečkana. Pregledala sem vse sobe in pokukala v kopalnico. To je bilo čudno, le kam bi lahko šla tako zgodaj zjutraj? Pomislila sem, da je samo skočila po kakšno stvar k babi in se zaklepetala. Po stopnicah sem stekla v pritličje in potrkala na vrata spodnjega stanovanja. Odprla mi je babi. Tudi ona je bila še v spalni srajci.

»A je mama tukaj?« sem vprašala.

Babi me je nekaj časa zaspano gledala, potem se je zdrznila, stekla na vrt, se razgledala in zaklicala mamino ime. V tistem hipu me je obšel strah.

»Mami!« sem tudi jaz zavpila. Bela je začela lajati in skakati na sprednja vrtna vrata.

Babi se je vrnila na hodnik. »A zgoraj je ni? Si temeljito pogledala?«

Odrinila me je in stekla po stopnicah navzgor. Dolga spalna srajca ji je opletala okrog nog in babi je nekajkrat skoraj stopila nanjo. Zaklela je in izginila v prvem nadstropju.

»Zuzana!« je zavpila, ampak mama se ni oglasila.

»Ne deri se, najbrž je šla samo na sprehod,« je zaspano zagodrnjal dedi in stopil med kuhinjska vrata.

»Čevlje ima tukaj.« Pokazala sem mamine poletne sandale.

Dedi je pogledal čevlje, lepo poravnane pred omarico za čevlje.

»Zuzana!« je spet zaklicala babi in se potem prikazala zgoraj na stopnicah. »Postelja ni postlana, kovček je tam in tudi vse njene stvari.«

Dedi je postal negotov. »Nekaj bom nataknil nase in šel pogledat po vasi.«

»Po vasi bom šla jaz, ti vzemi psico in pojdi v gozd.«

Usedla sem se na stopnice in se razjokala.

Vedela sem, dobro sem vedela, da gozd nekaj pripravlja. Videla sem, kako se nam bliža.

Očka mi je odnesla voda, mamo pa mi je speljal gozd.

Čeprav je dedi z Belo podolgem in počez prečesal gozd in so jo iskali tudi sosedje, mame niso našli. Šele pred poldnevom so nanjo naleteli gobarji. Sedela je za grmičjem med drevesi, oblečena samo v spalno srajco, na nogah pa je imela copate.

Tiste copate, ki jih je obula, ko je sredi noči stopila skozi vrtna vrata in se po kolovozu odpravila v gozd, da bi se v njem izgubila.

Ampak gozd mame ni maral. Vrnil jo je kot nezaželeno darilo, kot žrtev, ki je ni hotel.

V gozd je po poljski poti zapeljal rešilec, naložil mamo in jo odpeljal tako daleč, da je klic gozda ni dosegel.

Ko se je mama čez tri mesece vrnila, je že spet govorila, tisti čudni izraz na obrazu pa ji je ostal. Bil mi je znan, vendar niti malo prijeten. To mi občasno ni dalo miru in sem se vprašujoče zazrla vanjo. Potem pa se je mama nekega dne zdrznila in siknila: »Zakaj tako buljiš vame, deklina?«

Ja, bilo je tako. Spreminjala se je v babi.

Petra Soukupová

Nihče ni sam

Izid: **junij 2024**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Nives Vidrih**
Uredila: **dr. Cvetka Rezar Mlakar**

Oče ima god

Vstanem prva, veliko prej, kot moram, že dolgo nimam razloga, da bi budilko nastavila za ob pol sedmih in pripravila otrokoma zajtrk in malico, ni jima več ne do enega ne do drugega. Mišo zjutraj nekje nekaj poje, nikoli ne vem, kaj bi rad ravno tistega dne, ampak malice ne, mami, če bo treba, si bom kaj kupil. Maja ne jé in niti Michal ne zajtrkuje, kavo si rajši pripravi sam, misli, da jo naredi boljše, kar je absurdno, vendar zaradi tega nisem nič užaljena, zakaj neki. Budilko ugasnem po prvem zvonjenju, moje telo je tako navajeno na ta čas, da bi se ob pol sedmih zbudila tudi brez budilke. Po tihem vstanem, da ne bi zbudila Michala, med potjo si v kopalnici oblečem haljo, se ošinem v ogledalu, čisto okej. Od nekdaj sem delovala mlajše, in ko sem se zredila, je to v bistvu še pripomoglo k temu vtisu, pred kratkim je neka gospa v knjižnici, kjer delam, ugibala, da jih imam petintrideset, to me je blazno razveselilo, čeprav jih je tista gospa najbrž imela devetdeset in kdo ve, kako dobro je videla. Zaprem se v kuhinjo, si pripravim kavo, otrokoma skuham čaj, niti tega nočeta, ampak imam občutek, da moram kaj narediti zanju, danes je sadni, pomarančni.

Preden se skuha kava, z vodo poplaknem vitamin za splošno imunost, magnezij, kalcij, tableto za krčne žile, tableto za sklepe. V kavo si dam smetano za stepanje, najbolj mastno, čeprav ne bi smela, drugo kavo čez dan pijem samo še z mlekom, to prvo pa s smetano. Sedim v kuhinji, pijem kavo in opazujem drevo, ki ga imamo na notranjem dvorišču, premišljam, kaj me danes čaka v službi, pogledam termometer in glede na to razmislim, kaj bom oblekla. Premišljam tudi, kaj bom skuhala za večerjo, in preverim, ali imam vse potrebno oziroma kaj bi morala še kupiti. Včasih preletim novice, včasih preberem, kaj je napisal Michal, da bi videl, da me zanima, kaj dela, kar je samo na pol res – zadnja leta se ukvarja predvsem s prometno infrastrukturo, večinoma preberem samo naslov in uvod, to naredim tudi danes, v članku se piše o avtocestnem odseku na severnem Moravskem in spornem javnem razpisu.

Pogrešam svojo jutranjo cigareto, že kar nekaj let sem pokadila samo tri cigarete na dan, predlani pa sem nehala tudi s tem. Drugi dve – ena v opoldanskem odmoru in druga zvečer – mi ne manjkata tako zelo, tale zdaj pa, in to kljub temu, da je bila ta cigareta vzrok za precej prepirov, ne, to je preveč krepek izraz, za veliko pregovarjanja z družino. Čeprav sem vedno šla na balkon in priprla vrata (z balkona se jih ne da čisto zapreti) in je nato minilo nekaj deset minut, preden je

kdorkoli od njih prišel v kuhinjo, so mi vseeno kar naprej ponavljali, kako jim je to nadležno, da smrdi ali da je v kuhinji prehladno, glede na letni čas pač.

Nazadnje imajo prav, kajenje je ogabno in na koncu sem čisto prenehala in zdaj tukaj samo sedim in pijem kavo in mi manjka cigareta, ampak sčasoma me bo to gotovo minilo.

V tem letu in pol sem se zredila za osem kil.

Ob sedmih začne zvoniti budilka Maji, strašansko dolgo zvoni, včasih je ne ugasne in se nič ne zgodi, minute tečejo, vendar mi je prepovedala, da bi zjutraj hodila v njeno sobo. Mami, nočem, da bi hodila sem, ko spim, in me gledala. Punčka moja, to me je ganilo, in takih trenutkov je že tako malo, sem se nasmehnila samo v mislih, če bi se res nasmehnila, bi me to drago stalo. Mami, me poslušaš? Enostavno ne hodi sem. To sem nekajkrat prekršila, ampak je bila tako zoprna do mene, da sem nehala, pa naj zamudi v šolo, jaz ji že ne bom napisala opravičila – jasno, da sem ji ga napisala, kaj pa naj, menda ne bom pustila, da ima neopravičeno uro. Gledava se, vidim, kako me ne prenaša in kako si misli, da sem grozna in neumna, in kako jo moti, kadar kaj potrebuje od mene. Ganjena nisem, vseeno bi jo rada pobožala po obrazu, tako žal mi je, da ne morem več.

Ko slišim Majino budilko, grem zbudit Miša, on mi to za zdaj še dovoli, v tisti prvi sekundi, preden se čisto zbudi, še vidim v njegovih očeh, da me ima rad. Potem se čisto prebudi, čav, mami, in gre. Glasna sem, kolikor morem, da bi se končno zbudila še Maja, zavese v Miševi sobi razgrnem, kot bi šlo za kakšen boj, in prižgem luč v predsobi. Vem, da to počneš zanalašč, grozna si, mi reče Maja, jaz pa ne rečem: Samo nočem, da bi zamudila v šolo, niti ne rečem: Zakaj pa ne vstaneš, pišuka, ko ti budilka zvoni že eno minuto, ali: Zakaj ne greš zvečer prej spat?

Gledam svojo hčer, videti je grozno, tega ji sploh ne morem povedati, strašansko suha je, vrgla se je po Michalu, poleg tega malo jé, ampak tega ji ne smemo reči, zdaj se ji sploh ne sme nič reči. Nosi samo črna oblačila in zelo močno se liči, lase ima seveda tudi pobarvane na črno, očala pa si je očitno izbrala najbolj ogabna od vseh, kar so jih imeli v optiki, in ker je prenehala nositi zobni aparat pol leta prej, kot je bilo določeno, se ji zobje niso čisto naravnali, ima pa precej slabo kožo na obrazu, kar sicer delno prikrije z ličenjem, nisem pa prepričana, da njeni polti to koristi. Zadnjič sem ji poslala en članek o tem, odgovorila pa mi je s smeškom, ki se drži za obraz, in z drugim, ki ima oči obrnjene navzgor, tako da o tem tudi ne bova razpravljali.

Kaj boš, vprašam Miša in on odpre omarico, v kateri ima kup škatel s kosmiči z različnimi dodatki, izbere si eno, kosmiče si natrese v skledico in jih prelije z mlekom. Potem ga pije še kar naravnost iz tetrapaka.

Fuj, reče Maja, poslala ti bom video, kako oplojujejo krave, da so kar naprej breje in lahko dajejo mleko.

Mi dol visi, Čebela, ji odgovori Mišo, ona pa začne to zares iskati na mobilcu.

Jaz sem ta video verjetno že videla, Maja nam pogosto pošilja take videe, ampak nikoli nisem nobenega pogledala do konca in začela sem kupovati bio meso. Ja, vem, da bio meso ne pomeni isto kot meso živali iz proste reje ali meso živali, ki v svojem življenju niso trpele, vendar več ne zmorem, ne znam kuhati popolnoma vegetarijansko, samo tudi to je premalo, Maja priznava samo vegansko prehrano. Sicer pa ne mislim, da naj človek sploh ne bi jedel mesa, Michal in Mišo pa tega sploh ne mislita.

Katarina Gomboc Čeh
Nihče nikogar ne spozna
Cankarjeva založba, 2024, 351 strani

Neža Kokol

Čeprav preberem vsaj knjigo ali dve na teden, že dolgo nisem imela v rokah takšne, ki bi jo bilo zares težko odložiti. Katarina Gomboc Čeh pa je s svojim pisanjem dosegla prav to: njen prvenec *Nihče nikogar ne spozna* bralca drži v svojem prijemu od začetka do konca knjige in še dolgo po tem, ko strani že zdavnaj ni več. Avtorica z njo sledi že nekaj let popularnemu trendu romanov, ki svoje dogajanje osredotočajo na misli mlade protagonistke, katere odraslost odstopa od idealov, ki so nam jih zastavljali naši starši – in ki v iskanju lastnega mesta pod soncem in v sodobni družbi predstavlja lik, s katerim se lahko mnogi poistovetimo.

Maša, študentka antropologije in ljubiteljska pevka, živi v senci starejše sestre Urške, ki se je za razliko od nje brez pretiranega prevpraševanja odločila za klasično življenje mlade žene in bodoče mame. Kljub nekdanjim ambicijam po karieri v solo petju se po tem, ko jo akademija zavrne in spozna Andreja, odloči svojo željo opustiti in se popolnoma posveti družinski prihodnosti. Sramežljiva, a uporniška Maša je od nje precej drugačna, saj še zmeraj ugotavlja, kaj si v življenju resnično želi. Pri izbiri študija antropologije sledi Maksu, svojemu prijatelju iz otroštva in dolgoletni simpatiji, pa tudi sicer redko zna slediti svojim željam in odločitvam. Kljub bolečini, ki jo pogosto občuti zaradi Maksovega ravnodušnega obnašanja, mu svojih čustev ne upa priznati, prav tako v strahu pred mnenjem drugih in lastno manjvrednostjo, četudi zgolj plodom njene domišljije, v situacijah redko oporeka, tudi ko te prestopajo njene osebne meje.

Kompleksnost odnosov se v knjigi kaže na več ravneh, in sicer v romantičnih, prijateljskih ter družinskih odnosih. Mašini pogledi se pogosto krešejo s konservativnimi vrednotami njene družine, eno izmed osrednjih vlog v njenem življenju pa igra tudi zborovodkinja Agata, ki na listi prioritet delo oziroma glasbo postavlja pred družino in tako postavlja alternativo življenju, ki ga Maša pozna od doma. Nasploh se zdi, da so zunanji vplivi sprva veliko močnejši od njenega notranjega glasu, ki pa se z vsako izkušnjo jača, dokler se končno ne postavi na svoje noge in strahu pogleda v oči. Kljub temu pa se pisateljica ne odloči ugoditi bralcu z klasičnim *happy endom*, temveč nas pušča v suspenzu, v katerem lahko samo ugibamo, kako se bo Mašino življenje razvijalo v prihodnje.

Avtorica se ob tem brez zadržkov poglablja v mnoge težave, še posebej pa nekdaj značilne lastnosti slovenske družbe, ki so danes za marsikoga morda že zastarele, za mnoge pa tudi diskriminatorne ali celo represivne: »Rada bi bila del kulture, ki se lahko pohvali z umetnostjo in književnostjo svetovnega pomena, ne pa zgolj s športnimi dosežki,« zapiše mlada humanistka. Še toliko bolj izrazito pa se določene slovenske karakteristike kažejo v odnosu med predsodkov polnim Andrejem in njeno sestro Urško: eno izmed njih je zaznati, ko Andrej med debato o migrantih zastavi vprašanje: »Ampak kakšen moški gre in pusti družino?«, Urška pa mu odgovori z blaženim pogledom in ga nežno pobož po kolenu.

Nasploh je Katarina Gomboc Čeh izjemna opazovalka svoje okolice in

družbe v njej, saj v knjigo vključi ogromno tako politično levih kot desnih argumentov, ki jih lahko prepoznamo vsi, obenem pa jih uspe vključiti v širši kontekst, ne da bi ob tem koga izrazito obsojala. Še posebej delikatna je zdaj že zimzelena tema partizanov in domobrancev, ki je v Mašinem okolju ne manjka in je tudi eden izmed razlogov za spor med njeno in Maksovo družino.

Četudi delo *Nihče nikogar ne spozna* spada med še eno izmed mnogih upodobitev (ljubljanske) humanistične scene, pa kljub temu uspešno preseže okvirje svoje potencialne klišejskosti. Če bi se roman po eksistencialnem okvirju mladosti v svetu grobega neoliberalizma in pa neverjetni berljivosti lahko primerjal z deli Sally Rooney, pa se od slavne pisateljice odmakne v tematikah, ki presegajo notranje doživljanje junakinje. Velik del knjige je namreč namenjen problematiziranju begunske krize, odziva političnih organov ter razdvojenosti javnosti, posledično pa tudi junakinjine družine in prijateljev.

Še ena izmed očitnih vzporednic z irsko pisateljico je očitno pomanjkanje komunikacije med liki, ki ni prisotno samo v družini, temveč tudi med prijatelji. Maša na pevskih vajah spozna Saro, ki s svojim stilom oblačenja in mentaliteto izstopa iz kroga »pridnih deklet«, kot so pevke pogosto označene s strani okolice. Kljub njunemu prijateljstvu pa se Sara, ko pride do osebnih težav, takoj brez razlage odmakne od družbe, zaradi česar Maša izgubi edino prijateljico, ki jo je zares imela. V knjigi je tako še posebej prisotno neizrečeno: pomanjkanje komunikacije je ključno tako za skrhan odnos med Mašo in Maksom kot kasneje tudi za razpad zbora, zaradi česar junakinja krivdo pogosto projicira nase in se, raje kot da bi druge soočila s težavami, zapira vase z mislijo, da je ona tista, ki je »neumna« oziroma »nezanimiva«.

Avtorica tako z izjemno natančnostjo popiše odraščanje in položaj mladostnika v družbi nestabilnosti; z neverjetno senzibilnostjo prikaže prevpraševanje povprečnega slovenskega mladostnika v zvezi z lastnim (privilegiranim) položajem, nejasno prihodnostjo in odnosi z drugimi v času, ko je komunikacije kljub neverjetni količini izmenjanih informacij vse manj. Ob tem ohrani izrazito svojevrsten glas, kot ga na domačem trgu do zdaj še nismo imeli priložnost spoznati, in izpostavi tematike, s katerimi se lahko dandanes poistoveti malodane vsak odraščajoči posameznik.

Branko Cestnik
Šesti pečat

Celjska Mohorjeva družba, 2022,
518 strani

Dr. Snežna Večko

Po *Soncu Petovione* je Branko Cestnik leta 2022 izdal *Šesti pečat*, svoj naslednji roman o kristjanih na antičnem Ptuju. S tem delom je zopet potrdil izjemen pisateljski dar, ki ga uvršča med vrhunske romanopisce. Navajam nekaj odlik, ki kažejo na njegovo umetniško dovršenost.

Šesti pečat zaznamuje skladna zgradba. Prva polovica romana je spletena iz zanimivih utrinkov vsakdanjega življenja kristjanov v času miru. Proti sredini knjige se počasi začenja vzpon proti mučeništvu, ki predstavlja težišče knjige. Tik pred sredino je mističen dogodek Romulinih sanj, v katerih se okrvavljen Kristus vzpenja na strmo goro z namero, da premaga rimske bogove. Ta prizor v

duši prebudi občutek zmagoslavja kljub zadrževanju diha pred prihajajočim preganjanjem. Kristusova jasna namera, da spodnese lažne bogove, kaže na neizpodbiten uspeh, a dosežen bo skozi strahovito trpljenje zvestih v nadaljevanju romana. Prizor je pravi dragulj.

Višek romana predstavlja smrt prvega ptujskega škofa sv. Viktorina, čigar mučeništvo se začne sredi druge polovice knjige. Skupaj s svojimi nastopi v prvem delu knjige tvori prepričljiv svetniški lik. Zaradi odsotnosti zgodovinskih podatkov je Viktorinova smrt v celoti sad pisateljevega snovanja. Škofova samoizročitev v dramatičnem trenutku reši mlade kristjane pred grozljivim trpljenjem. Njegova zadnja noč, njegova molitev zase in izročeno mu čredo so vredne pastirja po Kristusovem zgledu, enako pot v smrt. Mojstrovina! Oblikovanje križa med pogumnimi kristjani in Lucidino zajetje kapljic Viktorinove krvi so element zmagoslavja, še kako potreben bralcu, da dvigne duha v temnem divjanju zlobe. Zmaga je jasno izražena na koncu, ko preganjana kristjanka Lucida kljub težaškim delom v kaznilnici uspe obdržati otroka kot novo življenje za prihodnost in jo pri tem podpirajo poganske sojetnice, ki kažejo navdušenje nad odlikami kristjanov in krščanske vere – krščanstvo tiho in nepremagljivo osvaja svet.

V pripoved je spretno vtkan leit motiv uradnika, ki zapisuje odpadle kristjane in se skozi dogajanje pojavlja zvesti kristjanki kot zastrašujoči lik. Na neki način okvir romana predstavlja zgodba Klavdija Zamolksina, ki je žrtev zlobnih protagonistov rimske vladavine in osebnega zdrsa navzdol. Pojavi se v sredini prvega dela v čudni, srhljivi sceni, in umre tik pred koncem v prav tako srhljivi smrti. Pred smrtjo mora slišati resnico o sebi kot o zlorabljenem bitju – dejansko je to zanj lahko bila šansa za osvoboditev. Lahko bi ga vrgla v izhod iz hudobije, v katero je sredi navidezne privilegiranosti zašel. Ali ga je ali ni, ostaja zakrito, in prav je, da v romanu ostanejo skrivnosti, ki jih ugibamo in jim želimo dobre razrešitve.

Dramatičnost dogajanja krepijo osupljivi kontrasti: med lahkotnim in otroško igrivim sprehajanjem ob reki podcesar Galerij in pooblaščenec Mesor izdelata pošastni načrt za preganjanje kristjanov, v razkošnih udobnih oblačilih nadzorujeta grozljivo mučenje kristjanov in se po njem naslajata ob kraljevskih obrokih. Brezčutnost množice, ki se pase ob prizorih trpljenja, je pretresljiva – z, na srečo, nekaj izjemami med pogani in vdano bližino skritih kristjanov.

Liki so psihološko prepričljivo izklesani, tako svečenica Romula v svoji meseni zlaganosti, Galerij z niti trohice dobrega, Mesor z zmesjo inteligence, ki kliče po simpatiji, ter zlobe, ki ga poniža pod dno, krasna Lucida, Jantumar z očitki, ki jih ni zakrivil, tragično izigran Klavdij … Čudovito je, da svetli liki z začetka sijejo do konca, realističen pa je tudi spodrs onih, ki si z odpadom kupijo osvoboditev. Dilema, kako ravnati v tako težki situaciji, je izostrena, podkrepi jo razhajanje med samimi prezbiterji, a jasen je tudi odgovor: resnična osvoboditev se pridobi za ceno mučeništva. Avtor je nastopajočim posrečeno položil v usta govorico, ustrezno njihovemu stanu, nazorom, značaju, tako da jih dejansko slišimo govoriti in se ob tem tudi zabavamo … Roman pridobi tudi z elementi kriminalke v izvrstno izpeljanih akcijah Neslišnih, najsi pri nevede ubijalski nalogi za cesarstvo ali pri drznem reševanju med preganjanjem; identiteta skrivnostnega lovca izziva detektivski nagon pri bralcu, odkritje ne razočara.

Jezik je iskriv, metafore polnokrvne, dialogi prepričljivi, zgodovinsko znanje

velikansko … Skratka, knjiga superlativov. VELIK DAR.

Majda Artač Sturman
Pesem pojem Evridiki
Samozaložba, 2024, 102 strani

Ifigenija Simonović

Kadar mi pridejo v roke pesniške zbirke, izdane v samozaložbi, sem posebej pozorna. Pesmi, ki niso bile namenjene za predal! Nakazujejo nekakšno nujnost, neučakanost. Zato jih takoj preberem.

Včasih so v samozaložbi (samoizdat) izhajale pesniške zbirke, ki bi jih nobena založba ne hotela sprejeti ali pa bi bile celo prepovedane. Šlo je bodisi za nezaželeno ime ali za nesprejemljivo tematiko – glede na čas, v katerem so nastajale. Zdaj je drugače. Svoboda govora je naredila svoje, založbe preprosto ne morejo natisniti več kot nekaj zbirk na leto, nastaja pa jih več sto.

Začudena sem bila, da je zbirka tržaške pesnice, pisateljice, profesorice in raziskovalke literature Majde Artač Sturman izšla v samozaložbi (opremila jo je Chiara Sepin), saj so jo do zdaj podprli uredniki uglednih založb in revij. Izdala je že šest pesniških zbirk. Piše tudi v italijanščini.

Sedma zbirka Majde Artač Sturman *Pesem pojem Evridiki* je bila napisana v času epidemije, med aprilom in novembrom 2021, dodan pa ji je dramaturško zasnovan ciklus *Evridikin ples*. V prvem delu beremo kroniko občutkov utesnjenosti v času epidemije. Kratki zapisi, trenutki kontemplacije in iskanja izhoda iz stiske. Zemlja se je iztirila, je rekel Shakespeare. V času epidemije se je zdelo, da ne bo nikoli več našla tirnice. Po vsem svetu so začele izhajati knjige o obupavanju, od takrat pa so nas prizadele še druge grozote, tako da ne moremo niti več reči, da bomo še dolgo sploh lahko kaj brali, saj nas je začelo dobesedno pobirati.

Utesnjenost prizadete vsa čustva, tako odtujitev kot zbližanje, tako ljubosumje kot predanost. Valovanje kot dojemanje časa, ki je verjetno povezano s pesničinim bivanjem ob morju, je dostikrat presekano. To je mogoče opaziti v nepričakovani, recimo da izumetničeni/umetni (slogovno pesniški) postavitvi besed, v nenavadnem besednem redu, v nihanju med pogovorno in visoko jezikovno lego. Sanje so tudi slovnično okrnjene v ednino, ločila so zagozdena med pljuski negotovosti. Mirna/spokojna je samo gozdnata pokrajina. Razpihuje jo veter, a drevesa, »svileno volnate krošnje besed«, jo ščitijo pred bolečino. V pesmi *Travnati kelih* je nakazana prihodnost: mirovati in predati se naravi, rasti kakor »gozdna jagoda«. V pesmih *Bilo drevo je* in *Neslišno* se pesnica nasloni na podobo iz otroštva. Sprijaznjenost je odrešilna: »Človeku / se včasih neslišno / prikrade spomin.«

Ciklus *Evridikin ples* pa v pesnici sproži nujo po dejanju. Ne strinja se z Orfejem, noče mu slediti, ne zaupa mu, a mu na koncu pusti oditi v moški svet, k drugi ženski, sama pa se zadovolji z mehkobo sanj. Ne upira se, samo spoznava neizogibno. Pesnica dokaj vsakdanji zgodbi o razmerju med moškim in žensko poveča pomen s pomočjo antičnega mita. Iz pesniško oblikovane dramatične zgodbe zasije preprosto, a težko dojemljivo dejstvo, da ljubezen ni nekaj samo po sebi umevnega, da je krhko čustvo, ki ne more biti večno in vseobsežno. To spoznanje ni tragično, dramatičnost pripovedi se pomeri kakor gladina morja.

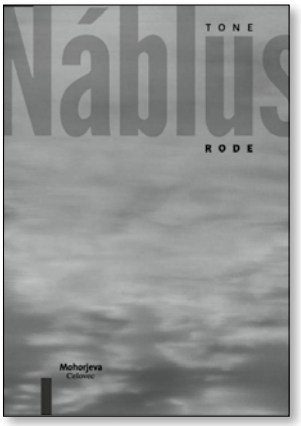
Poleg avtoričinega uvoda v zbirko je zanimivo prebrati tudi spremno besedo Vilme Purič, ki se je zato, ker pesnico že dolgo pozna, lahko zazrla v globlje plasti pričujoče poezije in v njej prepoznala avtobiografske korenine.

Tone Rode

Náblus
Mohorjeva družba Celovec, 2023, 85 strani

Akordi v mozgu
Kulturno umetniško društvo KDO, 2023, 235 strani

Ifigenija Simonović

Letos sta izšli dve novi knjigi Toneta Rodeta, esejista, pesnika, prevajalca in gledališkega ustvarjalca, ki je živel in ustvarjal najprej v Argentini, od leta 2009 pa biva v Sloveniji. Opravlja delo direktorja založbe Družina. Pri Mohorjevi družbi v Celovcu je izšla dramska pesnitev *Náblus*, pri Kulturno umetniškem društvu KDO pa izbrana poezija *Akordi v mozgu*. Tone Rode je prvo in drugo zbirko pesmi, *Zenice* in *Mesto pristan*, izdal leta 1991 in 1997 pri Slovenski kulturni akciji v Argentini, njegova tretja zbirka *Biti* je izšla leta 2004 pri založbi Družina, četrta pa leta 2015 pri založbi Beletrina.

Rode se je rodil v Buenos Airesu leta 1969. Njegova starša sta po 2. svetovni vojni emigrirala v Argentino. Je inženir kemije, študiral pa je tudi jezike in filozofijo. Bil je odgovorni urednik revije *Mladinska vez*. Njegove pesmi so bili objavljene v številnih antologijah, o njih pa sta pisala med drugim tudi ugledna poznavalca izseljenske literature Helga Glušič in France Pibernik.

Dramska pesnitev *Náblus* je postavljena v starodavno mesto, kjer sta se, po bibličnem pričevanju, srečala Jezus (»Bogočlovek«) in Samarijanka. Na predstavitvi knjige, 7. marca v galeriji Družina, je pesnik razložil, da je to delo pisal v času Covida. V pesnitvi omenja simbolično apokaliptični čas goreče pariške katedrale, napisana pa je pod močnim vplivom pesnitve T. H. Eliota *Pusta dežela* (1922). Sovpadanje 2000 let starega biblično preroškega občutja z občutkom tesnobnosti v sodobnem času in preroško Eliotovo pesnitvijo, ki je nastala pred sto leti pod vplivom apokaliptične 1. svetovne vojne, je srhljivo dojemljivo. Kaj se spreminja na svetu, v kaj se spreminja človek? Kako je s temeljnimi občutki groze, sreče, upanja? Kljub zavesti, da je »prva ovira snov« (poglavje *Mrak*), hlepimo po navideznem, planet pa vsem na očeh in popolnoma po naši krivdi »terja kri, še kri, oko za oko.« Pesnitev *Náblus* je preroško pasijonska. Lahko si je predstavljati recitacijo na odru, morda komorno petje v baročnem ali modernističnem stilu. Trije glasovi: bralec, moški, ženska. Medtem ko bralec ve, moški in ženska čutita in slutita, tako rekoč ilustrirata bralčeve izreke, ki so naslonjeni na vsečasni Evangelij, ženska in moški pa zaznavata življenje skozi osebno izkušnjo. Eno bistvenih vprašanj izreče bralec (*III. Pridiga o ognju*):

»Povej, komu boš služil?
(vedno boš nekomu služil)

Glasu rahlega šepeta
ali viharju, potresu, ognju,
ki gospodujejo svetu?«

Kot bralki se mi izkristalizira skoraj grozljiv odgovor: tudi pri služenju »viharju, potresu, ognju« (v vseh simboličnih pomenih!) je odločilna človekova volja, izsesana (kot mleko iz prsi) iz svobode, ki je vsakomur dana ob rojstvu (če odštejemo nezanemarljive genetiko in okoliščine rojstva!) – le za prvi hip, ob prvem dahu –, v naslednjem hipu pa se je treba navaditi zahtevati, izsiljevati, krmariti, krasti, zlorabljati, skrivati, lagati, povzročati trpljenje, ubijati. Samo ljubezni se ne moremo naučiti ali navzeti. Tu slutim prisotnost vseobsežnega. Prava ljubezen se ne spridi, se ne sprevrže. Nima je kdo ali kaj spriditi, ker je nad vsem, kar bi zmoglo karkoli uničiti.

Rodetova pesnitev ima prodorno moč!

V tokratni izbor pesnikovih del *Akordi v mozgu* so vključene pesmi iz prvih treh zbirk. Dodana sta dva ciklusa prej še ne objavljenih pesmi *Besede na soncu* in *In privrela bo voda*. Besedilo *Kličemo vas po imenu* je bilo uprizorjeno v Buenos Airesu leta 1995 ob 50. obletnici konca 2. svetovne vojne. Temelji na poeziji več slovenskih pesnikov, živečih v Argentini.

Kraj pesnikovega rojstva in ime domovine naj pri obravnavi poezije ne bi bila pomembna, vendar so pesmi Toneta Rodeta tako zelo zaznamovane z zgodbo pregnanih, izseljenih ali po vojni pobitih Slovencev, da so korenine njegovega bivanja še vedno na površju, še ne vkopane v zemljo pribežališča. Tone Rode zapisuje bolečino svojega rodu. Pesem je prgišče prsti na še ne prekritem grobu. Poslanstva ohranjanja spomina ne izvršuje z očitkom ali željo po maščevanju. Njegovo vodilo je »ne dopustiti« pozabe. Spomin prenašajo črni ptiči. Vtisnjeni so v asfalt, v zidove tujega mesta, v žar neonskih luči, položene so na oltarje. V podzavestnem spominu se oglašajo kosti, votla očesa, kri in kriki. Globočina in tema. Pesem Globel je iz zbirke *Biti*.

Globel

Globel, v katero sem zgrmel,
nima dna, ne luči,
nima sten, ne vrvi,

v žrelo pita besednika niča
z zavestjo nenehnega padanja.

Ljubelj, v katerem sem nastal,
nima ceste nazaj,
nima ceste drugam

kakor v brezno kočevskega
krstnega kamna spoznanja.

Vrzel spranih stigem in ran je
carmina profana,
argentinska nirvana

v puščavo izgnanega tkalca,
v goščavi ubitega talca.

Globel, v katero še donim,
nima sten, nima dni,
nima tal, ne oči,

cedi se v stalaktit presihajočega življenja,
se cimi v zadnjo plast skorje spomina.

V eni od novejših pesmi se pesnik sprašuje, če poezija nemara »ne nastaja v nočeh goste črnine«, od koder se dvigajo moreči spomini na ljudi, ki so bili pobiti po vojni, ki so potem umirali v Argentini, na najbolj južnem koncu sveta. V pesmi z naslovom *Vprašanje* nagovarja samega sebe, naj »piše špansko« in naj uveljavi, kar je še slovenskega na njegovi strani oceana. Generacija Toneta Rodeta, rojena v prvih desetletjih po odselitvi iz domovine, zmore bivanjsko dilemo reševati samo z močno

usidranim domoljubjem. Hrepenenje po vrnitvi v domovino pri Slovencih v Argentini še vedno plamti, se predaja iz roda v rod. Pesnik zbirko *Biti* konča takole:

… Ta izziv, to dediščino
sem z zgaranih rok prejel,
zato v prihodnost vedro zrem.

In še to vem:
kar ljubim in kar sam častim,
bo tudi sin za svoje vzel.

Tukaj in zdaj je to sporočilo izjemno pereče. Domoljubje ni zaželeno, velja za staromodno pozo. Slovenskost nasploh je omalovaževana. Sodobni pesniki izdajajo prvence dvo- ali celo večjezično. Pa ne iz nuje! Umišljajo si, da so evropski, predajajo se pravljični globalizaciji, ne razumejo pa, da sodobne pravljice ne izhajajo iz tisočletnih resničnih človeških izkušenj, temveč iz sproti skovanih laži. Tone Rode se upre priložnosti, da bi uspel v neizmernem špansko govorečem svetu. Razume, da je treba ohraniti avtohtone vrste jablan, ki bodo edine kljubovale vetrovom z vseh strani neba.

Vendar tudi v poeziji Toneta Rodeta ni vse črno. Ljubezenska pesem z naslovom Tako iz zbirke *Biti* dokazuje, da je kolektivni spomin breme, ki ga pesnik nosi brez miru, osebna zgodba pa je brstenje upanja in lepote, ki dozoreva v življenje, to pa se konec koncev zmore spominjati samo, če je živo in močno.

Tako
Tako samoumevno me ljubiš.
Tako zagotovo, nedvomno, naravno.
Tako predano, zaupno me celiš,
da nabiram jáspis iz krokarjevega
žrela usode in prepoznavam ime
na traku novega zavitka iz kumranske
jame življenja in zajemam vso večnost
iz vodnjaka smaragdnega pogleda
samo, da rečem, Kristina.

Peter Skoberne, ur.
Gozdar pred svojim časom
Študije Boštjana Anka z odmevi
Slovenska matica, 2023, 388 strani

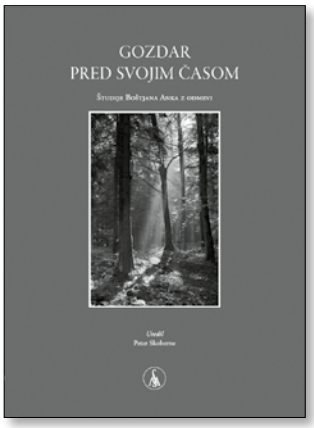
Dr. Bernard Goršak

Slovenska matica je v letu 2023 izdala zbornik z naslovom *Gozdar pred svojim časom*, ki je posvečen študijam žal že pokojnega prof. dr. Boštjana Anka, ki je bil ne samo njen član, ampak tudi sodelavec matičinega naravoslovno-tehničnega odseka. Pobuda za izdajo zbornika se je spontano porodila v krogu nekdanjih profesorjevih sodelavcev in študentov ob bližajoči se deseti obletnici njegove smrti. Kmalu je bil imenovan poseben uredniški odbor, čigar naloga je bila pripraviti konceptualno zasnovo zbornika, določiti vsebinske in časovne okvirje za njegovo izdajo ter seveda poiskati primerno založbo. Vodenje odbora in glavno uredništvo je bilo zaupano Petru Skobernetu, vsi zbrani prispevki pa so bili razdeljeni po posameznih tematskih sklopih, ki so imeli vsak svojega urednika: Življenjska pot (P. Skoberne), Osebnostna podoba (E. Kovač), Gozd in gozdarstvo (K. Groznik Zeiler), Varstvo narave (T. Mikuž), Podiplomski študij Varstva naravne dediščine, Trajnost, Vzgoja in izobraževanje za prihodnost (N. Bogataj in G. Torkar) ter Ustvarjalni opus (M. Peteh in A. Šalehar). O načrtu izdaje zbornika so se predstavniki odbora posvetovali s profesorjevimi svojci in tako sta bila tudi na osnovi njihovih želja še pravočasno pripravljena prvi delovni osnutek in temeljna struktura prihodnjega zbornika. Odbor je k oddaji prispevkov povabil mnoge danes ugledne strokovnjake, ki za svojo doseženo strokovnost vsaj v enem delu dolgujejo zahvalo prav profesorju Anku. Odziv je bil tako velik, da je bilo treba že kmalu

omejiti obseg prispevkov, ki so bili na koncu vključeni v zbornik, saj je bila želja uredniškega odbora, da je določen delež zbornika posvečen tudi nekaterim objavljenim delom profesorja Anka.

Mnogo je opisov, ki bi jih lahko povzeli iz zbornika, s katerimi so njihovi avtorji poskušali vsaj deloma zaobjeti izredno širino profesorja Anka bodisi kot človeka iskrenega in iskrivega duha bodisi kot mednarodno priznanega gozdarskega strokovnjaka. Sam izpostavljam misel, ki jo je zapisal njegov dolgoletni osebni prijatelj in sodelavec, profesor Edvard Kovač: »O svoji globoki duhovnosti je bil diskreten in je ni vsiljeval, čeprav ni nikoli skrival svojega prepričanja. Vedel pa je, da mora, tako kot v vsako skrivnost, tudi v skrivnost gozda vsak vstopiti sam.« Kolikor sem imel čast spoznati profesorja Anka tudi zasebno, je gozd dejansko dojemal kot metaforo za sicer težko ubesedljivo skrivnostnost obstoja najprej našega lastnega življenja, nato pa tudi celotnega Božjega stvarstva. Gozdar, ki v gozdu ne vidi zgolj letnega prirastka ter lesne zaloge, ampak ga dojema prvenstveno kot živ dokaz zlivanja sedanjosti in prihodnosti, s tem pa v taistem gozdu na njemu lasten intimni način razpoznava slutnjo tostranske navzočnosti prihodnje transcendence in fenomen Božjega razodevanja, je resnično lahko le nekdo, ki je pred svojim časom.

Profesor Anko je bil velik domoljub, ki je čuječe spremljal nastajanje in upravljanje zavarovanih območij narave v Sloveniji ter opozarjal na ohranitev endemičnih rastlinskih in živalskih vrst, hkrati pa je bil svetovljan, ki se je potem, ko si je v tujini nabral bogate izkušnje na področju ohranjanja gozdov ter zaščite narave, leta 1975 vrnil v Slovenijo. Obe razsežnosti je z njemu lastnim in nadvse nalezljivim entuziazmom prebujal pri vseh svojih študentih, številne med nami pa je tudi osebno povabil na prijateljska naravovarstvena potepanja po Sloveniji in tujini. Če prej ne, potem smo se najpozneje na teh potepanjih lahko dokončno prepričali, kako je profesor Anko skorajda z otroško nedolžnostjo vse do svoje smrti ljubil gozdove, kako je spoštoval vsako drevo. Osebno mu bom ostal za vedno hvaležen, da je del te ljubezni prenesel tudi name ter da je vedno našel toplo besedo spodbude pri mojem naravovarstvenem delu tako v Kozjanskem regijskem parku kot pozneje v Krajinskem parku Goričko.

Celotnemu uredniškemu odboru, Slovenski matici, vsem piscem prispevkov, profesorjevim svojcem ter ostalim, ki so na kakršenkoli način prispevali, da se je z zbornikom odplačal delček dolga, ki ga naša družba dolguje pokojnemu profesorju, v imenu vseh njegovih študentov in prijateljev izrekam iskreno zahvalo in – kot pravimo v slovenskem izročilu – veliki Bog plačaj. Sklenem pa naj vendarle z besedami samega profesorja Anka, ki so se kot rdeča nit raztezale čez vsa njegova predavanja in ki so tako značilno njegove, da ga še danes živo slišim, kako jih izgovarja z vso močjo svoje avtoritete: »Pri iskanju poti v prihodnost je tradicija lahko navdih in opora, lahko pa je tudi breme in ovira. Zlasti v prelomnih obdobjih, kot je naše, je treba pretehtati, kaj od starega sodi v prihodnost in kaj ne … Nismo rudarji, ki le črpajo bogastva, odložena zdavnaj, preden se je človek pojavil. Nismo vodarji, ki se ubadajo enkrat s sušo in drugič s poplavo. Niti nismo poljedelci, ki imajo vsako leto priložnost za popravne izpite. Letos sekamo drevesa, ki so vzklila v času pariške komune, in drevesa, ki so vzklila letos, bodo sekali v 22. stoletju – če bodo preživela.«

Ifigenija Simonović

Ker čeprav … če prav razumem

Ne vem, kam vse to pelje. Ni dneva, ko me ne bi kaj do skrajnosti razburilo. Ne bi stokala, če bi šlo le zame, a vse močneje me skrbi za vse živo in neživo, za zemeljsko in čez. To, kar kuhajo objestneži s sprožilci, to je kuga današnjega časa. Morda kuga kug vseh časov – dokazljivo neozdravljiva in prepričljivo neprepričljiva. Vojna kot vsakdanjost?

Naletela sem na misel Florence Nightingale. Pravi, da se je treba posvečati drobnim rečem, češ da vse velike po božji milosti rastejo iz majhnih. Ta misel mi je v oporo! Res je, da skozi majhno prasko lahko vstopi tifus, a tudi dobrota se lahko prerine skozi zaprte oči. V to moram verjeti.

Ne verjamem pa Izraelcem, ki z obema rokama uničujejo, z dvema prstoma pa posipajo dobroto v ščepcih nezaznavnega prahu, češ da dovoljujejo nekaj kamionom pomoči dostop do taborišč. To je zlobna dobrota: poglejte, skrbimo za begunce, ki smo jim uničili domove. Če so hamasovci grozljivo zlobni, potem gre za spopad dveh zlov!

Od dveh ranjencev dveh nasprotnih si čet, ki se slučajno znajdeta v istem jašku, bi pričakovala, da bi drug drugemu povezala rane. Je to utopija?

Na misel mi je prišel ljubek prizor iz filma *Ne joči Peter*: A si tud' ti not' padu?

Florence Nightingale je bila medicinska sestra. Živela je v času vojne za Krim. James Barry, zdravnica, ki se je odločila biti moški in o kateri sem pisala prejšnjič, je bila njena nadrejena. Baje se nista razumeli. Je Barryjeva »pomožačila« tudi srce (pomislim z vsem spoštovanjem do nje)?

Krimska vojna je bila ena takih »drobnarij« v 19. stoletju, ki je razklala takratno Evropo – vzhod in zahod! Zanimivo, da je bila zasedba Krima spet tista ključna »drobnarija«, ki je razklala zdajšnjo Evropo – pa ne le Evropo (če prav razumem)! Tisti Krim, kraj oleandrov in limon, kjer sta pisala Puškin in Lermontov!

Florence Nightingale je bila poslana v vojaško bolnišnico na fronti (Anglija, Francija in Rusija proti Turkom – kdo proti komu pa zdaj?). Ko so sestre prispele v umazano bolnišnico, so se najprej lotile čiščenja. Zadušile so tifus in kolero in ugotovile, da je bila umazanija bolj smrtonosna kot šrapnel. To odkritje velja za začetek novodobne bolniške nege.

O umazaniji so sicer veliko vedeli že v časih črne smrti, a je več stoletij niso znali ali zmogli premagati. Zdaj zmoremo in znamo toliko več, ne uspe pa nam prenehati prizadejati ran. Razumem, da zbolimo, da se zgodijo naravne nesreče, vesela sem, da si pomagamo, razumem celo človeško požrešnost, zaradi katere uničujemo Zemljo. Potreb po pokolih, iztrebljanju, praznjenju orožarn pa ne razumem.

Pesniška zbirka Angelike Peaston-Startinig

56. mednarodno srečanje pisateljic in pisateljev na Bledu (tako je srečanje preimenovano v poklon LGBT-ju, manjka še nekaj izrazov za vse drugače spolno usmerjena pišoča bitja) se je posvečalo Ukrajini in Palestini. Mediji so poročali o njem, o srečanju Alpe-Jadran pa je bilo malo govora. To področje se mi zdi še kako pomembno za naš obstoj, če se sklicujemo na slovenščino kot temelj naše identitete (razen če je na mizi atomska vojna – kar dejansko je). Lahko rečem, da je »oče« teh srečanj na Bledu Janez Stergar, predsednik Kluba koroških Slovencev, povezovalec ljudi, ki »v srcu dobro mislijo«, Slovencev v matični državi in Slovencev v zamejstvu in po svetu – naj bo na političnem, zgodovinskem, ekološkem in etičnem področju ali na področju besede, glasbe, gledališke ali likovne umetnosti. Je duša slovenskega utripa med Trstom in Dunajem – torej na obeh straneh »železne ceste«. Pisatelj Tone Peršak se je okrogle mize udeležil kot predstavnik Slovenskega centra PEN in je tematsko povezoval pripovedi sodelujočih. Marjan Šturm, avstrijski zgodovinar in politik, ki utrjuje upoštevanje Slovencev na avstrijskem Koroškem, je predstavil nekaj novih knjig, ki podajajo roko tistim Avstrijcem, ki začenjajo rahljati brezbrižnost in odpor do Slovencev na Koroškem. Po njegovi zaslugi je toliko dvojezičnih krajevnih napisov, kolikor jih je. In še bodo! Zavzema se za obeležja padlih v času nacizma. Več kot dvajset let je bil predsednik Zveze slovenskih organizacij na Koroškem in predsednik Sveta za slovensko narodnost pri uradu avstrijskega zveznega kanclerja. Lidije Golc, pesnica in predano dejavna članica Kluba koroških Slovencev, je spregovorila o tematiki svobode govora v delih treh slovenskih avtorjev, Gustava Januša, Ivane Kampuš in Felixa Kuchnerja. Franc Mikša je bil diplomat v mnogih deželah, a je nakazal posebnost diplomatskega dela s tem, ko je v Celovcu v političnem in kulturnem smislu povezoval avstrijsko in slovensko prizadevanje za sožitje. Angelika Peaston-Startinig je avstrijska pesnica, ki je nedavno spoznala, da ima slovenske korenine. Našla je podrtijo hiše svojih prednikov po očetovi strani. Njeno zbirko pesmi je prevedla Ivana Kampuš. Zelo dragoceno je, da je avstrijska založba izdala pesmi, ki govorijo o zamolčanih »notranjih pokrajinah« potomcev Slovencev, ki stoletja niso smeli ali si niso upali biti Slovenci po duši in telesu. Pisateljica Darinka Kozinc nas je opomnila na aleksandrinke s Primorske in Goriške, Helena Jaklitch pa na Kočevarje, po letu 1945 pregnane ali uničene avtohtone slovenske prebivalce. Jaz pa sem se spomnila Slovencev, ki so v zadnjih desetletjih prišli iz Argentine (tudi iz Amerike), večinoma otroci in vnuki beguncev pred komunističnim obračunom. Na nek način so manjšina v domači deželi. Kako jim gre? Kako jih sprejemamo? Nismo jih povabili na srečanje. Alpe-Jadran je treba raztegniti čez oceane.

So pisatelji slovenski glede na kraj bivanja ali zaradi jezika, ki ga uporabljajo? So slovenski pisatelji v svetu hkrati tudi argentinski, ameriški, nemški, francoski? Jih dežele njihovega zatočišča priznavajo za svoje? Ali so tudi tam na robu, ker pišejo slovensko, tako kot so tukaj pisatelji od drugje na robu, ker ne pišejo slovensko? Ne vem. In kam se izgubi vsebina zapisanega, če obravnavamo samo jezik, v katerem je besedilo zapisano?

Bila sem na nekem kosilu, po nekem kulturnem dogodku. Prišlo je do klepetanja o dvojezičnosti. V Ljubljani, ne v zamejstvu. Mlad študent je prostodušno

Človek, ki brez moči poležava avtorice Ifigenije Simonović

rekel, da je dvojezičnost nekaj popolnoma naravnega. Vse besede so v tebi, uporabiš tisto, ki ti gre lažje z jezika. V tem je svoboda govora. Pa sem vprašala, če bi se morda splačalo potruditi in izreči neko misel po slovensko, če besede že obstajajo. Zakaj, saj vsi razumejo vse! Kar bolelo me je.

Svoboda je nekaj najbolj skrotovičenega. Vsak si jo predstavlja drugače. Premišljujem sproti: svoboda dejanja, svoboda bivanja, svoboda jemanja svobode … svoboda govora: oblika, vsebina, jakost, milina, sočutje … svoboda kot babilonski stolp občutij … Skušam razumeti.

Kozolci, dragulji ljudske arhitekture, narejene po vrhunski »formuli«: ena in koren iz dve in koren iz tri. Premišljena je pot vsake kaplje dežja. V ornament je vrezan žlebič, ki kapljo spelje tako, da les ne more gniti. Dvesto let star les ni zdrav le po naključju. Slavko Mežek, glasbenik, pedagog, zborovodja in kulturniški zanesenjak, si skupaj z arhitektom Borutom Juvancem prizadeva, da bi slovenski kozolec prišel na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine. Potem se bomo morda čutili odgovorne za njihovo izginotje.

Kraške jame, presihajoča jezera, konji ali človeške ribice – to ni vezano izključno na naše slovenstvo, temveč na košček zemlje, kjer smo se slučajno udomačili, če prav razumem. Ko pa gre za kozolec, gre za edinstveno kreativnost. Kozolci so za našo arhitekturo to, kar je Prešeren za poezijo.

»Je res?« bi rekel Boris Pahor. Vprašanje in trditev v enem.

S prijateljicami iz Združenja žensk Inner Wheel sem bila v Botaničnem vrtu v Ljubljani. Posadile smo grmičke vrtnic v spomin na stoto obletnico obstoja tega društva v mednarodnem smislu, naše pa je staro že petindvajset let. Enake vrtnice, imenujejo se po ustanoviteljici Margarette Golding, smo podarile tudi Arboretumu Volčji Potok. Botanični vrt univerze v Ljubljani, star 213 let, je edini vrt pri nas s svetovno priznanimi certifikati. Na svetu je samo 94 takih vrtov, samo 18 jih ima certifikat za ohranjanje rastlinskih vrst. Prve ideje so k nam prinesli razsvetljenci, največji evropski znanstveniki 18. stoletja. Za vrt so skrbeli pionirji botanične znanosti pri nas. Se nam to zdi zanemarljivo?

Skozi ta rajski vrt so najprej speljali železnico, odvzeli del vrta onstran proge, zdaj bo zaradi drugega tira uničen še del vrta na tej strani proge. Najbogatejši del. Najlepša, najdragocenejša, najmogočnejša drevesa bojo padla.

Medtem ko se v univerzitetnih kabinetih, na toplem in čistem, drenjajo nebeško plačani profesorski in uradniški »kadri«, po nebeško lepem vrtu plevejo in okopavajo grede biologi z najvišjo izobrazbo in z neizmerno ljubeznijo in predanostjo. Cenimo?

Razumem, da od moje skrbi in žalosti ne bo zrasel noben zvonček.

Sram me je svoje nemoči. Nemoč je pravzaprav najpogostejši in najmočnejši občutek, ki me prevzema. Vsi ostali občutki pa tiho dremajo v vztrajni ljubezni do življenja.

Erika Jazbar

Religiozna poezija Beneške Slovenke Anite Bergnach

Iskre Tvoje ljubezni

V župnijski cerkvi v Špetru (San Pietro al Natisone), ki je glavno središče Nadiških dolin in Slovenske Benečije, je bila tudi v soboto, 25. maja, večerna maša, ki jo je vodil beneški čedermac, 83-letni msgr. Marino Qualizza. Deseto leto ga vozijo iz duhovniškega doma v Vidmu, da lahko daruje edino v celoti slovensko mašo, ki jo premorejo Slovenci v videmski nadškofiji. Maša je bila tisto soboto uglašena na praznovanje Svete Trojice, bila pa je slovesna tudi zaradi dogodka, ki ji je sledil, in sicer krstne predstavitve pesniške zbirke Anite Bergnach Iskre Tvoje ljubezni.

Anita Bergnach je Beneška Slovenka, profesorica na dvojezični šoli Pavla Petričiča v Špetru, po pouku pa se enkrat tedensko zadržuje z otroki in jih pripravlja na prvo sveto obhajilo v slovenskem jeziku. Teden pred omenjeno mašo so imeli »njeni« otroci prvo sveto spoved, teden kasneje pa prvo sveto obhajilo.

Pred dvema letoma je Bergnachova začela objavljati religiozno poezijo v slovenskem izvirniku in italijanskem prevodu v beneškem petnajstdnevniku *Dom*. Kulturno-verski list, ki so ga ustanovili beneški duhovniki leta 1966, je večjezičen, ob slovenskem in italijanskem jeziku beremo besedila tudi v beneškem narečju. Decembra lani je padel predlog, da bi njene še neobjavljene verze objavili v knjigi, saj v predalu hrani več sto pesmi.

Zadruga Most, ki izdaja časopis *Dom*, je predlog sprejela. V začetku maja je tako izšel knjižni prvenec Beneške Slovenke, ki je unikaten zato, ker je napisan v slovenskem knjižnem jeziku, kar za Slovence pod Matajurjem ni ravno običajno. Gre za skupnost, ki je bila od leta 1866, ko je prešla pod Italijo pol stoletja prej kot Slovenci na Goriškem in Tržaškem, podvržena sistematični asimilaciji, slovenskih šol niso poznali do pred nekaj desetletji, do leta 1999 sploh niso bili uradno priznani kot del slovenske narodne skupnosti v Furlaniji - Julijski krajini. Najbolj pogost jezik literarnega ustvarjanja je zato v teh dolinah domače slovensko narečje, v zadnjem času je vedno več italijanščine.

Zbirka Anite Bergnach pa je unikatna tudi zato, ker je v njej objavljenih sto pesmi z religiozno tematiko, kar je med Slovenci v Italiji prava redkost. Duhovno poezijo poznamo tudi na našem koncu, v glavnem gre za iskanje boga z malo začetnico, pri Anitinih verzih pa nastopajo Kristus, njegov pasijon, Božja mati, apostoli, Oljska gora.

Spremno besedo je zbirki, ki jo je uredila Erika Jazbar, napisal msgr. Marino Qualizza, ki je v Italiji znan teolog, sicer upokojeni profesor in ravnatelj Višje teološke šole v Vidmu. Kot vsi veliki umi zna podajati svoje globoke misli z vsem razumljivimi, tudi preprostimi besedami.

Utrinek s predstavitve knjige pesnice Anite Bergnach v župnijski cerkvi v Špetru. Z leve: Anita Bergnach, pisec spremne besede msgr. Marino Qualizza in urednica pesniške zbirke Erika Jazbar; foto: osebni arhiv Erike Jazbar

»Ko sem večkrat prebral to dragoceno zbirko, sem ugotovil, da imam pred sabo nove in aktualne psalme, ki vežejo naš čas z obdobjem Davida in Kristusa, saj v teh pesmih govori duša, ki živi z iskreno željo, da bi se zedinila z Bogom. Poznamo nešteto pesmi svetovne književnosti, a nobena, kar jih poznam, ne izraža tolikšnega sočutja do Božje besede, do Boga Očeta in Kristusa. Menim, da so te pesmi pravi psalmi, ki opisujejo duhovno in vsakdanje življenje pesnice, v veselju, v solzah in v upanju.« Tako je med drugim napisal. To je čudež, ki te spremeni, pesmi so lepe in globoke, predvsem pa vezane na življenje, radost, žalost, upanje; Kristus nastopa kot človek in ne kot freska, je ponovil na predstavitvi, na kateri je bil med publiko tudi drugi čedermac iz teh dolin, Božo Zuanella.

Med pogovorom z urednico knjige je Anita Bergnach razkrila več podrobnosti o svojem delu. Povedala je, da je s pisanjem začela po neprespani noči, bila je tako zbita, da še moliti ni mogla. Obrnila se je k Bogu in se mu izročila, naj se zgodi po Njegovi volji. In takrat sta se ji utrnili lepa misel in želja, da bi jo napisala. Napisala je prvi verz in nato pisala ves dan do noči, hkrati pa opravljala vsakdanje dolžnosti. Prepričana sem, da moji verzi izhajajo iz Boga, niso moji. Tistega dne se je v meni odprl neki izvir in še danes kar naprej pišem, je dejala.

O naslovu *Iskre Tvoje ljubezni* je povedala, da so to iskre Božje ljubezni, Božja ljubezen pa je kot ogenj, iz njega prasketajo iskre, ki vnemejo človeška srca. Drobne so, a imajo to moč, da prebudijo hrepenenje po Bogu, bralcu se v srcu nekaj premakne in takrat začne iskati Boga, hrepeni po pravi Ljubezni. Če bo ob branju njenih poezij samo eno srce zahrepenelo po Bogu, zbirka ni bila napisana zaman, je še dodala.

Logotip *Totus tuus Maria*, ki ga je želela na naslovnici, pa je vezan na papeža Janeza Pavla II., ki je bil njen vzornik že od mladih nog. Pri njem je občudovala, da je izročil svoje življenje Materi Božji. Mariji je v knjigi posvetila tudi poglavje, v svojem srcu je tiho doživljala Jezusovo trpljenje, čutila vse njegove rane.

Zbirko bogatijo ukrajinske ikone iz 19. stoletja. Preden začne s slikanjem ikon, ikonograf veliko moli, moli tudi med slikanjem, ker je prepričan, da je Bog tisti, ki usmerja njegov čopič, je dejala Bergnachova. Ko opazujem ikone, se mi zdijo žive, z dušo, so polne Svetega Duha, je dodala. Tudi za pisanje religiozne pesmi je prvi pogoj, da smo v stalnem stiku z Bogom. Če tega stika ne bi bilo več, ne bi več pisala pesmi, je priznala.

Iz verzov izžareva predvsem ljubezen med dušo in Bogom, začne se na zemlji, nadaljevala se bo v večnosti. Te religiozne ljubezenske pesmi, še pravi Bergnachova, so polne radosti in upanja, ne poznajo razočaranja, niti žalostnega konca, pravzaprav nimajo konca, ker se bo zgodba ljubezni nadaljevala celo večnost.